

Brojevi koji ravnopravnost znače

2

Analiza rezultata istraživanja problema i potreba
LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini

Brojevi koji ravnopravnost znače 2.

Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba
u Bosni i Hercegovini u 2017. godini

Sarajevo, 2017. godine

Edicija *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra
Knjiga 60

Naslov originala:	Brojevi koji ravnopravnost znače 2. Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini
Autor:	Amar Numanović
Saradnici/e:	Aida Tinjak, Branko Ćulibrk, Dajana Bakić i Ines Pusić
Lektura:	Klaudija Mlakić Vuković
Prevod na engleski jezik:	Aida Spahić
Prelom/dizajn:	Dina Vilić
Izdavač:	Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba
Za izdavača:	Emina Bošnjak

Kingdom of the Netherlands

© Sarajevski otvoreni centar/autor

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na e-mail: office@soc.ba.

Istraživanje se realizira u sklopu MATRA programa Ambasade Kraljevine Nizozemske u Bosni i Hercegovini.

Amar Numanović

Brojevi koji ravnopravnost znače 2.

Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba
u Bosni i Hercegovini u 2017. godini

Sarajevo, 2017. godine

SADRŽAJ

1. Uvod	6
1.1.Cilj istraživanja	8
2. Metodologija istraživanja	9
2.1. Uzorak	9
2.2. Instrumentarij	9
2.3. Postupak	10
2.4. Ograničenja istraživanja	10
3. Demografska struktura uzorka	12
3.1. Starosna struktura ispitanika_ca	12
3.2. Spolna i rodna struktura ispitanika_ca	12
3.3. Tipovi LGBTI identiteta	14
3.4. Obrazovna struktura uzorka	14
3.5. Struktura uzorka prema primarnoj okupaciji	15
3.6. Vjerska struktura ispitanika_ca	16
3.7. Etnička struktura ispitanika_ca	16
3.8. Mjesto življjenja/prebivališta ispitanika_ca	17
4. Svakodnevni život LGBTI osoba	18
4.1. Coming out	18
4.2. Diskriminacija LGBTI osoba	25
4.3. Nasilje nad LGBTI osobama	33
4.4. Povjerenje u institucije	39
4.5. Psihološka dobrobit LGBTI osoba	42
4.6. Parada ponosa	48
4.7. Istospolne zajednice i njihovo zakonsko regulisanje	63
4.8. Transrodne osobe	68
4.9. Ekonomski položaj LGBTI osoba	74
4.10. Pregled ključnih problema sa kojima se susreću LGBTI osobe	79

5. Percepcija rada Sarajevskog otvorenog centra na pitanjima koja se tiču prava LGBTI osoba	82
6. Zaključak	89
7. Okvirne preporuke	91
8. Literatura	94
9. Dodatak 1:	96
10. Dodatak 2:	117
Rječnik osnovnih LGBTI pojmove	117
11. O autoru	121
12. O Sarajevskom otvorenom centru	122

1. Uvod

Poštivanje i osiguravanje prava i sloboda LGBTI (lezbejke, gej, biseksualne, transrodne i interpolne osobe) osoba u Bosni i Hercegovini (BiH) na izrazito su niskom nivou. U prilog takvoj tvrdnji govor i godišnji izvještaj Internacionalne lezbijske, gej, biseksualne, transeksualne i interpolne asocijacije (ILGA-Europe) za 2017. godinu (Rainbow Europe Index 2017), gdje je na, procentualno izraženoj, skali poštivanja LGBTI ljudskih prava od 0 (najniža razina poštivanja LGBTI ljudskih prava) do 100 procenata (najviša razina poštivanja LGBTI ljudskih prava), institucionalni i pravni okvir u Bosni i Hercegovini ocijenjen sa 31%. Kada je riječ o zemljama regionala, Hrvatska (62%), Crna Gora (39%) i Albanija (33%) bolje su ocijenjene od BiH, a lošije su rangirane Srbija (30%), Kosovo (30%) i Makedonija (16%).¹

Dok je, sa jedne strane, došlo do određenih unapređenja pravnog okvira za zaštitu ljudskih prava i osiguranje ravnopravnosti LGBTI osoba, govor mržnje, diskriminacija i nasilje nad LGBTI zajednicom su, sa druge strane, i dalje široko prisutni u bh. društvu.

Tako su u 2015. i 2016. godini po prvi put usvojene značajnije javne politike koje predviđaju mjere za ravnopravnost LGBTI osoba: koncem 2015. i u prvom kvartalu 2016. godine, vlade oba entiteta su usvojile godišnje operativne planove po Gender akcionom planu za 2016. godinu, dok je Vijeće ministara BiH usvojilo jednogodišnji Akcioni plan za suzbijanje diskriminacije u aprilu 2016. godine, pri čemu ove politike uključuju niz mjeru za unapređenje prava LGBTI osoba.² Nadalje, usvojen je i Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona FBiH „kojim se, između ostalog, regulišu i krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta“ u aprilu 2016. godine.³ Naposljetku, sredinom 2016. godine usvojene su i Izmjene i dopune Zakona o zabrani diskriminacije BiH kojim su „seksualna orientacija i rodni identitet (...) konačno terminološki ispravno imenovane kao osnove na kojima je zabranjena diskriminacija“, te su, pored toga, „kao zabranjena osnova diskriminacije navedene (...) i ‘spolne karakteristike’“, čime je BiH postala prva država u jugoistočnoj Evropi koja kroz antidiskriminacijsku legislativu predviđa i zaštitu

1 ILGA-Europe (2017). *Rainbow Europe Index*. May 2017, <https://goo.gl/2tLZsj>.

2 Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine (2016). *Alternativni izvještaj za BiH 2016: politički kriteriji* [Human Rights Papers: Paper 23] (Sarajevo: Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH), str. 32.

3 Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine (2016). *Alternativni izvještaj za BiH 2016: politički kriteriji* [Human Rights Papers: Paper 23] (Sarajevo: Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH), str. 32.

interspolnih osoba od diskriminacije.⁴

Sa druge strane, strah, nasilje i diskriminacija su svakodnevnica LGBTI osoba i na ovom planu nije došlo do značajnijih unapređenja stanja: tako je, ilustracije radi, Sarajevski otvoreni centar u 2015. godini dokumentovao čak „103 slučaja govora mržnje i podsticanja nasilja, te 20 incidenata i krivičnih djela motiviranih predrasudama na osnovu seksualne orientacije i/ili rodnog identiteta“⁵.

Postojeći društveni – dominantno heteronormativni i patrijarhalni – kontekst, s izrazitim prisustvom eksplisirane homofobije, netrpeljivosti, diskriminacije i nasilja prema LGBTI osobama, zajedno sa neadekvatnim institucionalnim mehanizmima zaštite prava i sloboda ovih osoba, čine život LGBTI zajednice u BiH otežanim, nepovoljnijim i značajno ograničenijim u odnosu na ostatak stanovništva – u tom smislu, LGTBI osobe nerijetko nisu u mogućnosti voditi uobičajen život niti realizirati neke od osnovnih životnih i društveno-kulturnih potreba (npr. biti u transparentnom ljubavnom odnosu, izražavati svoj rod, i sl.), dok strah od nasilja, diskriminacije i/ili odbačenosti nerijetko rezultira, kao što će ova studija i pokazati, i ekstremnijim oblicima samozolacije, izbjegavanja određenih kulturnih i društvenih aktivnosti, izražavanja nazora, i sl. U tom smislu, život i potrebe LGBTI osoba se nerijetko razlikuju od svakodnevnice osoba čiji seksualni, rodni i/ili spolni identitet ne izlazi izvan okvira onoga što je trenutna dominanta društveno-kulturna matrica bh. društva.

Stoga smo, za razliku od drugih studija i izvještaja koji se pretežno fokusiraju na institucionalni i pravni okvir i/ili društveni položaj LGBTI osoba, ovim istraživanjem, čiji su rezultati prezentirani u nastavku teksta, nastojali steći što obuhvatniji i iscrpniji uvid u stavove i percepciju LGBTI osoba kada su u pitanju njihova svakodnevnica, izazovi i problemi sa kojima se susreću, kao i konkretne potrebe zajednice. U tom smislu, uz izvjesne metodološke razlike i prošireni obim pitanja, ovo istraživanje može biti posmatrano kao kontinuitet istraživačkih napora Sarajevskog otvorenog centra iz 2013. godine, čiji su rezultati predstavljeni u izvještaju *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini*.

U narednoj sekciji su predstavljene osnovne informacije o metodološkom okviru i pristupu ovog istraživanja te demografska struktura

4 Jasminka Džumhur, Nives Jukić i Ljubinsko Mitrović (2016). Specijalni izvještaj o pravima LGBT osoba u Bosni i Hercegovini (Banja Luka: Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine), str. 9.

5 Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine (2016). *Alternativni izvještaj za BiH 2016: politički kriteriji* [Human Rights Papers: Paper 23] (Sarajevo: Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH), str. 33

uzorka istraživanja. Nakon toga slijedi analiza rezultata istraživanja podijeljena u deset tematskih sekcija, u kojoj su prezentirani svi ključni nalazi studije. Potom, slijedi sekcija o percepciji rada i djelovanja Sarajevskog otvorenog centra, odnosno efekata aktivizma ove organizacije. U konačnici, na samom kraju teksta studije prezentirane su neke od okvirnih preporuka, proistekle iz ovog istraživanja, koje daju smjernice za poboljšanje pojedinih aspekata života LGBTI osoba.

1.1. Cilj istraživanja

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je steći činjenični, dubinski uvid u probleme, potrebe i stanje ljudskih prava LGBTI zajednice u BiH, analizirane i predstavljene kroz osnovne empirijske indikatore. U tom smislu, nastojali smo prikupiti empirijske podatke i nalaze na osnovu kojih će biti usmjerene dalje zagovaračke aktivnosti prema vlastima u BiH s ciljem unapređenja položaja i prava LGBTI zajednice.

2. Metodologija istraživanja

Istraživanje kombinira deskriptivnu statističku analizu podataka prikupljenih anketnim upitnikom i kvalitativnu analizu odgovora dobijenih na pitanja otvorenog tipa, koja, u tom smislu, dopunjava razumevanje kvantitativnih rezultata.

2.1. Uzorak

Uzorak istraživanja čini 366 LGBTI osoba iz BiH. Iako su inicijalno prikupljena 393 anketna listića, 27 ih je isključeno iz analize (6,9% od ukupnog broja prikupljenih pojedinačnih odgovora) jer nisu bili potpuni ili adekvatno ispunjeni. Uzorak obuhvata osobe iz cijele BiH, sa posebnim fokusom na četiri regiona, vezana uz četiri veća bh. grada – Sarajevo i okolna mjesta, Tuzlu i okolna mjesta, Mostar i okolna mjesta te Banju Luku i okolna mjesta. Prosječna dob osoba obuhvaćenih istraživanjem iznosi 26,3 godine (vidjeti više u sekciji 3. *Demografska struktura uzorka*).

Korišteno je neprobabilističko uzorkovanje metodom „snježne grude“. U tom smislu, online upitnik odaslan je na e-mail adrese LGBTI osoba čije je kontakt podatke od ranije imao SOC, podijeljen je na društvenim mrežama i internet stranicama koje targetiraju LGBTI zajednicu, dok su 4 terenska_e istraživača_ice identificirali_e i anketirali_e osobe kroz žive susrete (odlascima na adresu ili dogovorenom mjestu susreta). Time se osigurala adekvatna teritorijalna distribucija uzorka, kao i učešće LGBTI osoba koje potencijalno nemaju pristup internetu ili za koje pak nije sigurno da bi online upitnik našao put do njih. Kako bi se izbjeglo potencijalno dvostruko uključivanje istih osoba u uzorak, istraživači_ce na terenu su se prethodno informisali_e da li je ispitanik_ca ranije popunjavao_la online upitnik te, u slučaju da jeste, sa tim osobama nije obavljeno anketiranje.

2.2. Instrumentarij

Za prikupljanje podataka korišten je opširan kombinirani anketni upitnik, koji je sadržavao pitanja zatvorenog, otvorenog i poluotvorenog tipa. Upitnik je ujedno distribuiran i putem mreže, u formi online upitnika kreiranog u Google Docs obrascu, i u printanoj verziji, pri čemu su obje verzije bile identične po strukturi i pitanjima, kako bi se osigurala potpuna komparabilnost prikupljenih rezultata.

Upitnik je sadržavao pitanja vezana za demografske karakteristike

ispitanika_ca i 58 tematskih/problemskih pitanja podijeljenih u 12 sekcija, prema ključnim aspektima koji su se htjeli propitati ovim istraživanjem: (1) *coming out*, (2) diskriminacija, (3) nasilje, (4) povjerenje u institucije, (5) psihološka dobrobit LGBTI osoba, (6) ključni problemi LGBTI osoba u BiH, (7) održavanje parade ponosa, (8) istospolne zajednice, (9) transrodne osobe, (10) interspolne osobe, (11) ekonomска situacija LGBTI osoba, te (12) LGBTI aktivizam Sarajevskog otvorenog centra.

2.3. Postupak

Istraživanje je provedeno u periodu od februara 2017. godine do maja 2017. godine. Prije nego je distribuiran, upitnik je pilotiran u okvirima SOC-a kako bi se osigurala njegova razumljivost, konciznost i funkcionalnost. Online upitnikom prikupljeno je 169 pojedinačnih odgovora, u periodu od 15.3.2017. godine do 21.5.2017. godine, dok je printanim upitnicima prikupljeno 197 pojedinačnih odgovora. Nakon što su prikupljeni i terensko istraživanje zaključeno, upitnici su obrađeni u SPSS-u (eng. Statistical Package for the Social Sciences), specijaliziranim softveru za statističku obradu podataka.

2.4. Ograničenja istraživanja

Sprovedeno istraživanje i analiza podataka prezentirana u ovom izvještaju dolaze uz izvjesna ograničenja.

U pojedinim segmentima analize, podaci dobijeni ovogodišnjim istraživanjem komparirani su sa sličnim istraživanjem koje je Sarajevski otvoreni centar sproveo 2013. godine, a čiji su rezultati predstavljeni u izveštaju „Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini“. Ipak, potrebno je na umu imati nekoliko ograničenja u ovim poređenjima. Prije svega, istraživanje iz 2013. godine provedeno je na nešto većem uzorku, koji je uključivao 545 ispitanika_ca. Nadalje, u odnosu na upitnik iz 2013. godine, upitnik korišten u ovom istraživanju je modificiran – obim upitnika je proširen, dok su pojedina pitanja preformulisana. Ipak, u okviru ove analize nastojalo se referirati na one podatke iz prethodne studije koji su metodološki komparabilni sa rezultatima ovogodišnjeg istraživanja, ali je postojeća ograničenja ipak potrebno imati na umu.

U konačnici, upitnik je uključivao set pitanja namijenjenih interspolnim osobama, kako bismo bolje razumijeli probleme sa kojima se susreću ove osobe u BiH. Ipak, zbog malog broja interspolnih osoba

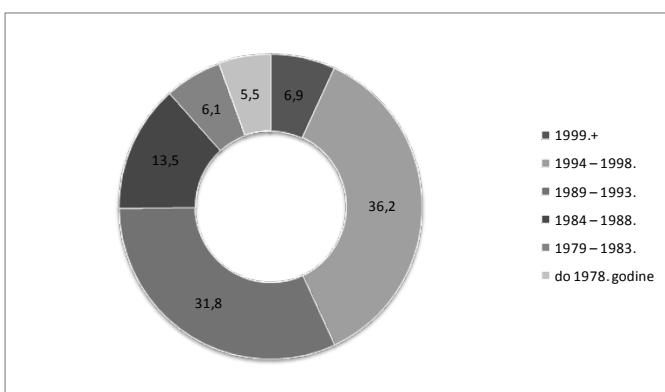
obuhvaćenih istraživanjem, prikupljeni odgovori bili su nedovoljni za analizu i formulisanje potencijalnih zaključaka. Stoga podaci prikupljeni u okviru ove sekcije nisu prezentirani u izvještaju.

3. Demografska struktura uzorka

3.1. Starosna struktura ispitanika_ca

Istraživanjem su obuhvaćene osobe u rasponu starosti od 14 do 66 godina. Prosječna dob ispitanika_ca je 26,3 godina, a oko 2/3 uzorka čine osobe rođene u periodu od 1989. do 1998. godine (vidjeti grafikon 1 za okvirni pregled starosne strukture). Prilikom interpretacije nalaza istraživanja, potrebno je imati na umu činjenicu da oni, shodno starosnoj strukturi uzorka, prevashodno oslikavaju stavove, percepciju i probleme sa kojima se susreću LGBTI osobe starosti od cca 19 do cca 28 godina.

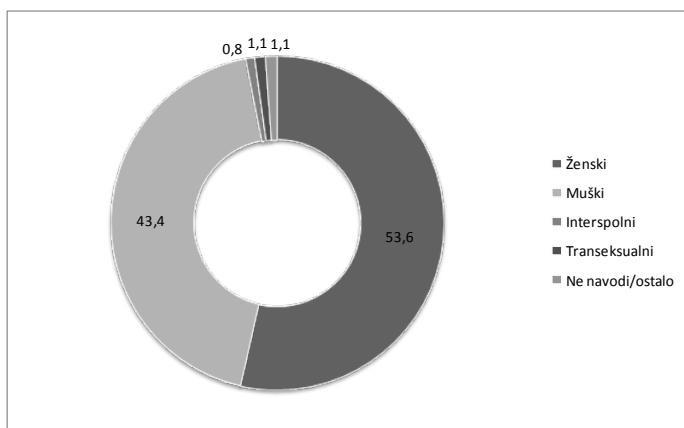
Grafikon 1: Starosna struktura ispitanika_ca
prema godini rođenja (%)

3.2. Spolna i rodna struktura ispitanika_ca

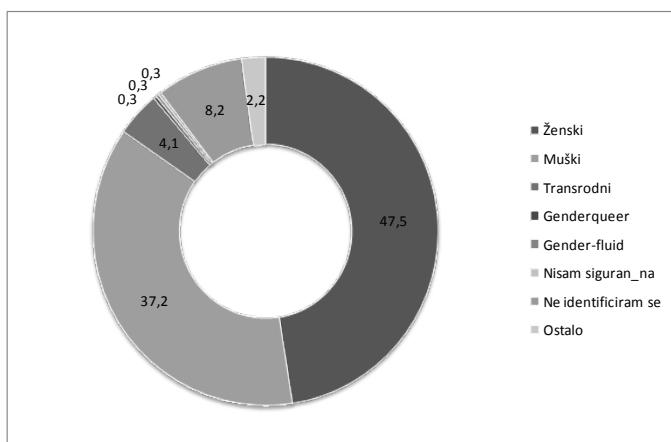
Kada je riječ o spolnoj strukturi, više od polovine uzorka čine osobe ženskog spola (196 ispitanika_ca), potom, po brojnosti, slijede osobe muškog spola (159 ispitanika_ca) te, napose transeksualne (4 ispitanika_ce) i interpolne osobe (3 ispitanika_ce). Spol nije navelo – ili je navelo u nespolnim kategorijama – 4 ispitanika_ce.

Grafikon 2: Spolna struktura ispitanika_ca (%)

Kada je pak riječ o rodnoj strukturi, 174 ispitanika_ce se identificiraju kroz ženski rod, 136 kroz muški rod, 15 kao transrodni_e, 1 osoba kao *genderqueer*, 1 osoba kao rodno fluidna (*gender-fluid*), 1 osoba nije sigurna, 30 ih se ne identificira kroz rod, dok se 8 ispitanika_ca identificiralo kroz atipične rodne, odnosno nerodne kategorije. Iako se u okviru pitanja o rodnom identitetu, kao transrodno izjasnilo 15 ispitanika_ca, u pitanju o tipu identiteta zbog kojeg/kojih se identificiraju kao LGBTI osoba, 18 ispitanika_ca je navelo (i) transrodnost. Ova razlika se može objasniti time da neke transrodne osobe svoj rodni identitet definiraju kroz binarne rodne kategorije.

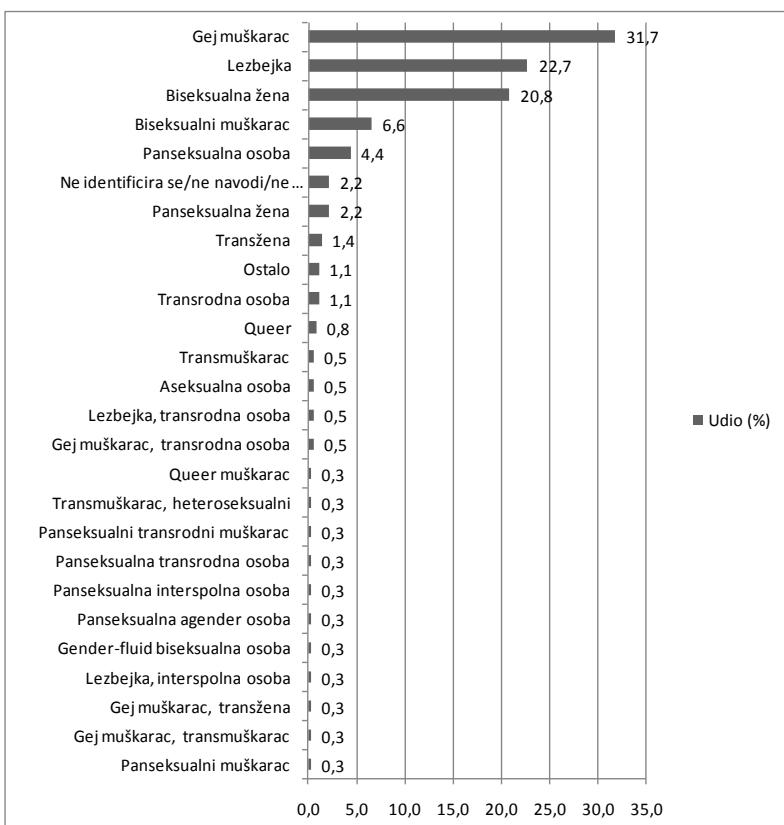
Grafikon 3: Rodna struktura ispitanika_ca (%)

3.3. Tipovi LGBTI identiteta

Kada je riječ o tipovima LGBTI identiteta kroz koje se ispitanici_ce identificiraju, većinu uzorka čine gej muškarci (31,7%), lezbejke (22,7%), biseksualne žene (20,8%), biseksualni muškarci (6,6%) i panseksualne osobe (4,4%). Puni pregled udjela pojedinih LGBTI identiteta u strukturi uzorka ponuđen je u grafikonu 4.

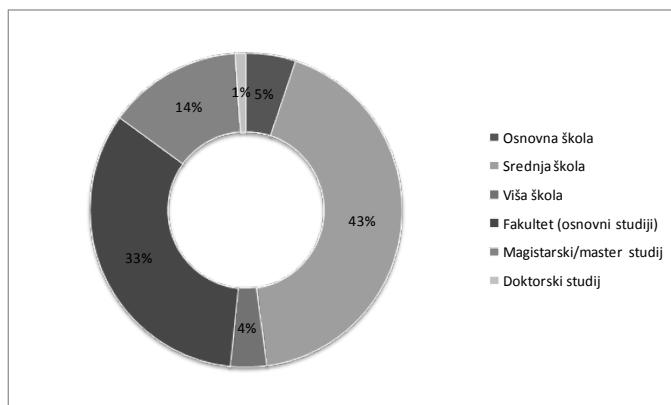
Grafikon 4: Tipovi LGBTI identiteta (%)

3.4. Obrazovna struktura uzorka

Kada je riječ o obrazovnoj strukturi uzorka, nešto više od polovine ispitanika_ca ima završen neki stepen visokog obrazovanja, pretežno osnovne studije (trogodišnje ili četverogodišnje fakultetsko obrazovanje). Najveći udio u uzorku imaju ispitanici_ce sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem (43%).

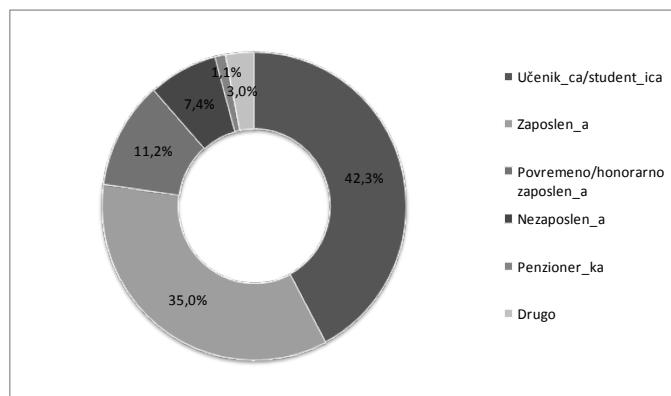
Grafikon 5: Obrazovna struktura ispitanika_ca (%)

3.5. Struktura uzorka prema primarnoj okupaciji

Prema primarnoj okupaciji, oko 42,3% uzorka čine učenici_ce i studenti_ce, tj. osobe koje su u procesu obrazovanja. Zaposleni_e i povremeno zaposleni_e čine 46,2% uzorka, nezaposleni oko 7,4%, dok su istraživanjem obuhvaćene i četiri penzionisane osobe.

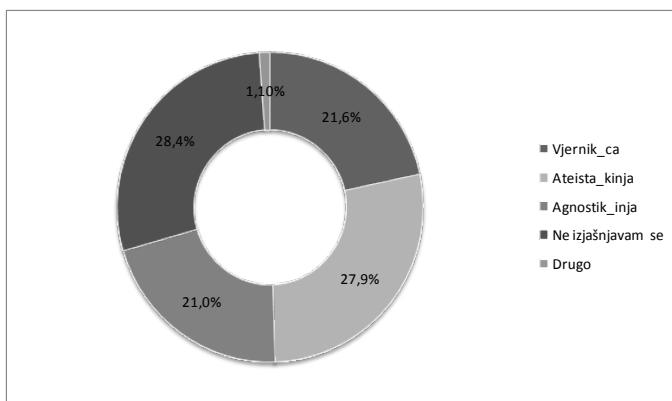
Grafikon 6: Primarna okupacija ispitanika_ca (%)

3.6. Vjerska struktura ispitanika_ca

Nešto više od 1/5 ispitanika_ca se izjašnjava kao vjernici_ce, pretežno kroz neku od tri dominantne religije u BiH – islam, katoličanstvo ili pravoslavlje. Skoro polovina ispitanika_ca se izjašnjava kao ateisti_kinje (27,9%) ili agnostici_kinje (21%), dok se ostali_e ne izjašnjavaju ili izjašnjavaju kroz druge kategorije.

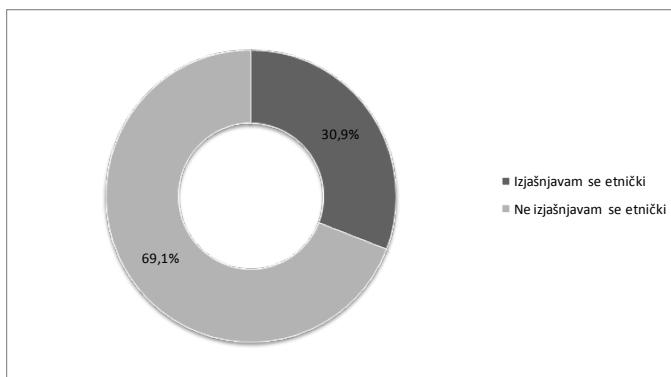
Grafikon 7: Vjeroispovijest ispitanika_ca (%)

3.7. Etnička struktura ispitanika_ca

Kada je riječ o etničkoj strukturi uzorka, više od 2/3 ispitanika_ca se ne izjašnjava etnički. Od onih koji_e se izjašnjavaju etnički, kao Srbi_kinje se izjašnjava oko 30,8%, kao Bošnjaci_kinje 28,9%, kao Hrvati_ce 19,2%, kao Bosanci_ke i Hercegovci_ke njih 13,5%, dok se preostalih 7,6% izjašnjava kroz različite druge etničke pripadnosti.

Grafikon 8: Etnička struktura uzorka (%)

3.8. Mjesto življenja/prebivališta ispitanika_ca

Kao što se može vidjeti iz tabele 1, uzorak obuhvata osobe iz različitih gradova širom BiH, uključujući i 9 ispitanika_ca koji_e trenutno žive izvan zemlje (u drugim zemljama), dok 20 ispitanika_ca nije navelo trenutno mjesto prebivališta. Oko 35% ispitanika_ca živi u Sarajevu, po oko 11% u Banjoj Luci i Tuzli, te po oko 8,2% u Mostaru i Prijedoru.

Tabela 1: Mjesto življenja ispitanika_ca (frekvencije)

Sarajevo	128	Doboj	1
Banja Luka	40	Foča-Ustikolina	1
Tuzla	41	Goražde	1
Mostar	30	Gračanica	1
Prijedor	30	Gradačac	1
Zenica	11	Gradiška	1
Bihać	5	Ilijaš	1
Iličići	3	Istočno Sarajevo	1
Kiseljak	3	Kakanj	1
Pale	3	Kalesija	1
Vogošća	3	Konjic	1
Banovići	2	Laktaši	1
Bijeljina	2	Livno	1
Brčko	2	Lopare	1
Kozarska Dubica	2	Novi Grad	1
Lukavac	2	Posušje	1
Tešanj	2	Sanski Most	1
Visoko	2	Široki Brijeg	1
Vitez	2	Velika Kladuša	1
Zavidovići	2	SBK	1
Bosanski Šamac	1	Izvan BiH	9
Čapljina	1	N/A	20

4. Svakodnevni život LGBTI osoba

4.1. Coming out

Coming out predstavlja proces u kome homoseksualne, biseksualne ili transrodne osobe –osobe čija seksualnost ili rodno izražavanje izlaze izvan okvira uvriježenih patrijarhalnih, binarnih, normi – otkrivaju svoj identitet drugim osobama, tj. prestaju ga skrивати.⁶ Terminološki posmatrano, *coming out* predstavlja skraćenicu fraze na engleskom jeziku *coming out of the closet* („izlazak iz ormara“) što označava prestanak skrivanja i tajenja identiteta, bilo da se radi o seksualnosti ili rodnom identificiranju.⁷ U tom smislu, *coming out* se može shvatiti kao cjeloživotni, permanentni, proces⁸, s obzirom na to da LGBTI osobe kroz život svoje identitete komuniciraju trajno – osobama kojima nisu ranije otkrivale svoj identitet, osobama koje ulaze u njihov život ili sa njima ulaze u interakciju.

Za razliku od *coming out-a* homoseksualnih i biseksualnih osoba, *coming out* u slučaju transrodnih osoba nerijetko nije dobrovoljan, zato što je rodni identitet uglavnom „vidljiv“ okolini te ga transrodne osobe teže mogu prikriti.⁹

Iako je nerijetko riječ o traumatičnom i teškom procesu, radi se ujedno i o izrazito važnoj fazi u procesu izgradnje LGBTI identiteta, samoprihvatanja i izgradnje ponosa na sopstveni identitet.¹⁰ U tom smislu, *coming out* je jedan od centralnih događaja u životu LGBTI osoba.

Ipak, s obzirom na nizak nivo tolerancije prema LGBTI osobama, odnosno onim oblicima seksualnosti i rodnog izražavanja koji odstupaju od binarnih patrijarhalnih matrica, u bh. društvu LGBTI osobe se *outuju* u manjem broju i uglavnom užem krugu ljudi iz okruženja. Česti

6 Vidjeti Jasmina Hasanagić, Slobodanka Dekić i Vladana Vasić (2014). *LGBT Čitanka 3: Identiteti, aktivizam, pravo* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 30; Arijana Aganović et al. (2012). *Pojmovnik LGBT kulture* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll), str. 64.

7 Vidjeti Jasmina Hasanagić, Slobodanka Dekić i Vladana Vasić (2014). *LGBT Čitanka 3: Identiteti, aktivizam, pravo* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 30.

8 Arijana Aganović et al. (2012). *Pojmovnik LGBT kulture* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll), str. 64.

9 Jasmina Hasanagić, Slobodanka Dekić i Vladana Vasić (2014). *LGBT Čitanka 3: Identiteti, aktivizam, pravo* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 30.

10 Vidjeti Jasmina Hasanagić, Slobodanka Dekić i Vladana Vasić (2014). *LGBT Čitanka 3: Identiteti, aktivizam, pravo* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 30. i Arijana Aganović et al. (2012). *Pojmovnik LGBT kulture* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll), str. 64.

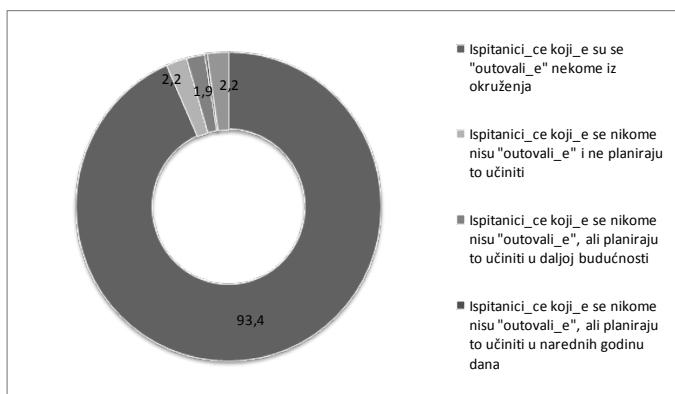
slučajevi diskriminacije, isključivanja ili nasilja nad osobama koje su se *outovale*, obeshrabruje druge LGBTI osobe da otkriju svoj identitet što, nadalje, onemogućava stvaranje kritične mase koja bi se borila protiv diskriminacije i homofobije, odnosno za ravnopravnost i slobodno izražavanje LGBTI osoba. Pri tome, dugotrajno prolongiranje *coming out-a* može se negativno odraziti na psihičko blagostanje i samoprihvatanje LGBTI osoba.¹¹

Imajući u vidu značaj *coming out-a* u životu LGBTI osoba te LGBTI zajednice, sa jedne strane, te netolerantan i homofoban ambijent u kojem LGBTI osobe u BiH nerijetko žive, nastojali_e smo propitati u kojoj mjeri su uzorkovane osobe *outovane*, kome najčešće odlučuju otkriti svoj identitet, da li uživaju podršku ili pak nailaze na odbacivanje te, napisljeku, koji su to osnovni razlozi zbog kojih LGBTI osobe odlučuju ostati u „ormaru“, odnosno (nekim) osobama iz okruženja tajiti svoj identitet.

Većina ispitanika_ca obuhvaćenih istraživanjem je *outovana*. Čak 93,4% njih je obznanilo svoj LGBTI identitet nekome iz okruženja (vidjeti grafikon 9). Kada je riječ o ispitanicima_cama koji_e se nisu *outovali_e*, trećina njih to i ne planira učiniti, dok se druga trećina planira *outovati* nekom od članova uže porodice ili prijateljima, pretežno u daljoj budućnosti. Preostalu trećinu čine ispitanici_ce koji_e nisu ponudili_e odgovor. Tri ispitanika_ce se nisu *outovali_e*, ali pojedine osobe iz njihovog okruženja, unatoč tome, znaju za njihov LGBTI identitet. Iako je udio ispitanika_ca koji_e su *outovani_e* u ukupnom uzorku izuzetno veliki, ovakav se rezultat ne može poopštiti na generalnu populaciju zbog same metodologije istraživanja, pri čemu su u velikoj mjeri obuhvaćene osobe poznate Sarajevskom otvorenom centru i/ili istraživačima_cama na terenu, što podrazumijeva da su pretežno uzorkovane osobe koje su u nekoj mjeri *outovane* i za čiji LGBTI identitet neko zna.

¹¹ Jasmina Hasanagić, Slobodanka Dekić i Vladana Vasić (2014). *LGBT Čitanka 3: Identiteti, aktivizam, pravo* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), i Arijana Aganović et al. (2012). *Pojmovnik LGBT kulture* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll).

Grafikon 9: Udio „outovanih“ ispitanika_ca u ukupnom uzorku

Ispitanici_ce se u najvećoj mjeri *outuju* prijateljima (oko 90% ispitanika_ca), a među prijateljima_cama uživaju i najveću podršku – u 87% slučajeva prijatelji_ce ih podržavaju, dok u 10,6% slučajeva jedan dio prijatelja_ica podržava, a drugi dio ne podržava.

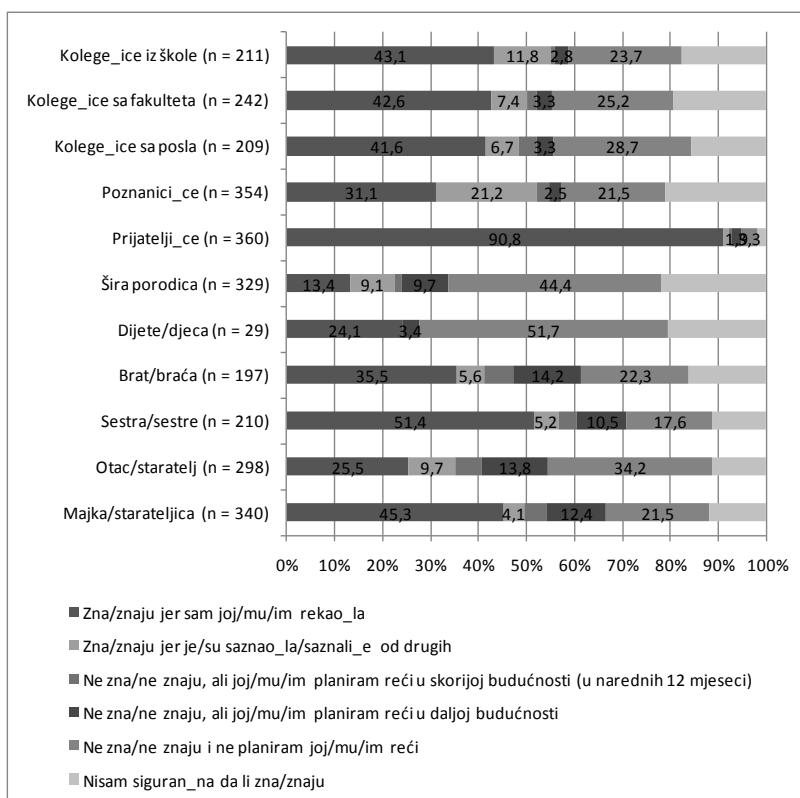
Kada je riječ o članovima uže porodice, sestre u 56,6% slučajeva znaju da su ispitanici_ce LGBTI osobe i uživaju podršku skoro 70% njih, stoga se mogu razumijevati kao članovi porodice kojima su LGBTI osobe najsklonije otkriti svoj identitet. Majke znaju u slučaju skoro polovine ispitanika_ca te nešto malo više od polovine njih podržava ispitanike_ce. Očevi/staratelji su, među članovima uže porodice, ti koji najrjeđe znaju za LGBTI identitet ispitanika_ca i koji u najmanje slučajeva pružaju podršku – tek 32,6% očeva/staratelja koji znaju za njihov LGBTI identitet ispitane osobe podržava. Takvo što reflektuje sliku oca kao patrijarhalne i, samim time, uglavnom heteronormativne figure.

Tabela 2: Da li članovi uže porodice znaju za LGBTI identitet ispitanika_ce?

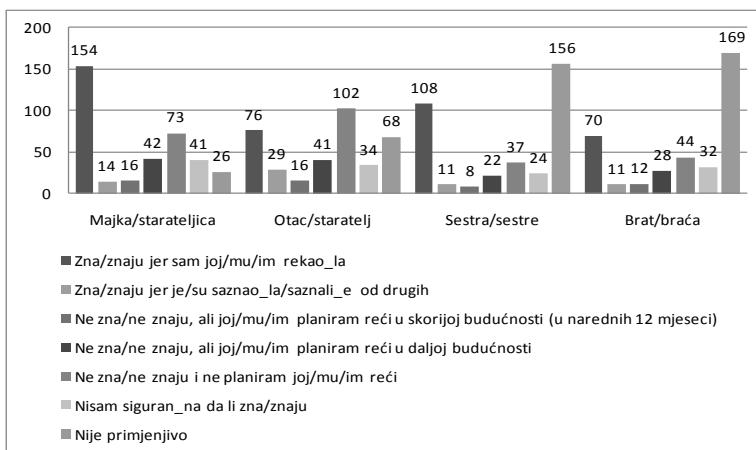
	Zna/znaju	Ne zna/ne znaju, ali planiram reći	Ne zna/ne znaju i ne planiram reći	Nisam siguran_da li zna/znaju
Majka/starateljica	49,4% 52% podržava	17,1%	21,5%	12,1%
Otac/staratelj	35,2% 32,6% podržava	19,2%	34,2%	11,4%
Sestra/sestre	56,6% 69,3% podržava	14,3%	17,6%	11,4%
Brat/braća	41,1% 51,7% podržava	20,3%	22,3%	16,2%

Šira porodica u najmanje slučajeva zna da su ispitanici_ce LGBTI osobe i uglavnom joj se to i ne planira reći.

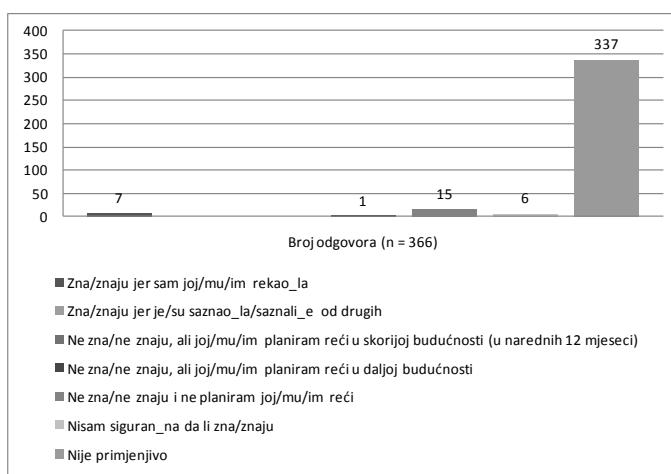
Grafikon 10: Osobe iz okruženja koje znaju da su ispitanici_ce LGBTI osobe (%)

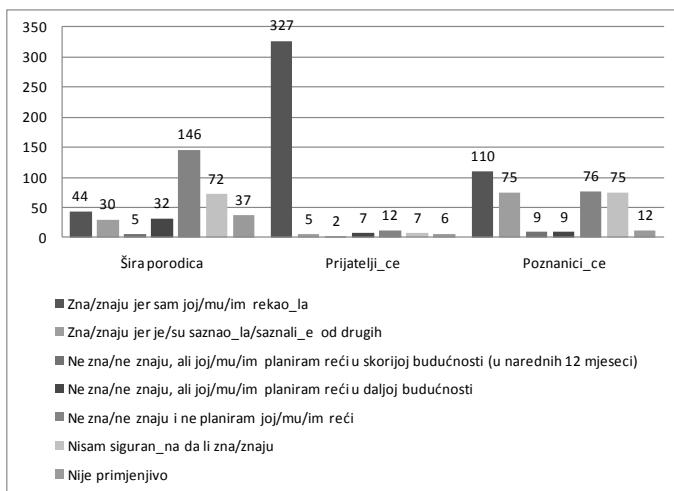
Grafikon 11a: Osobe iz okruženja koje znaju da su ispitanici_ce LGBTI osobe, uža porodica (frekvencije)

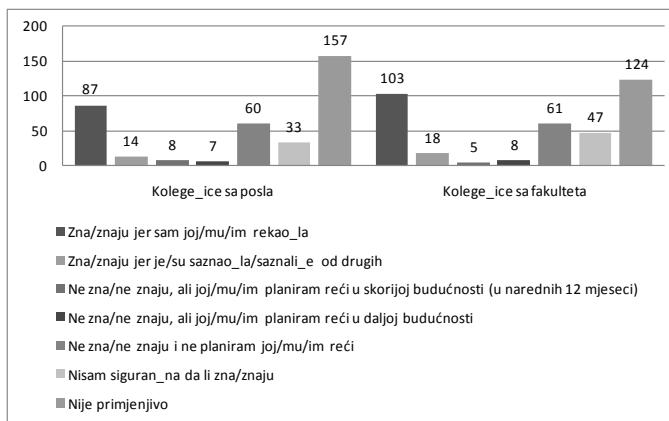
Grafikon 11b: Osobe iz okruženja koje znaju da su ispitanici_ce LGBTI osobe, dijete/djeca (frekvencije)

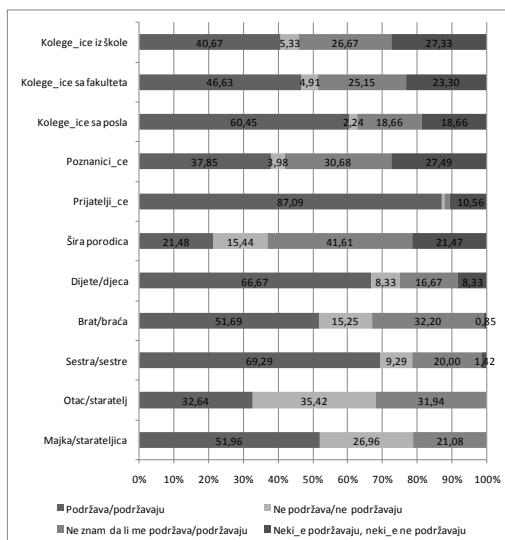
Grafikon 11c: Osobe iz okruženja koje znaju da su ispitanici_ce LGBTI osobe, šira porodica, prijatelji_ce i poznanici_ce (frekvencije)

Grafikon 11d: Osobe iz okruženja koje znaju da su ispitanici_ce LGBTI osobe, kolege_ice sa posla, fakulteta i iz škole (frekvencije)

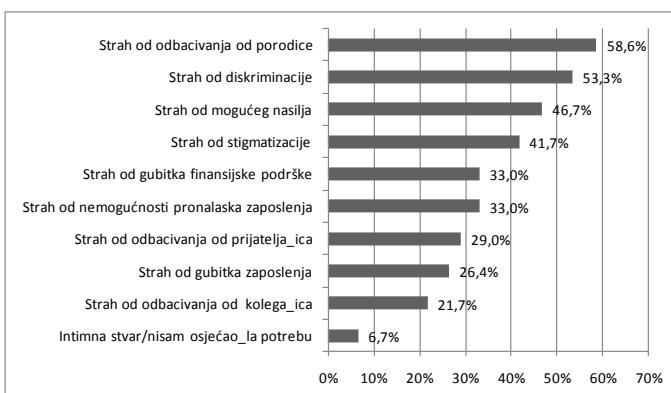

Grafikon 12: Da li Vas osobe koje znaju za Vaš LGBTI identitet podržavaju?

Strah od odbacivanja od porodice najčešće se navodi kao razlog zašto se ispitanici_ce nisu odlučili_e nekome reći da su LGBTI osoba – 58,6% ispitanika_ca navelo je ovaj razlog. Drugi bitni razlozi su strah od moguće diskriminacije (53,3%), strah od nasilja (46,7%) i strah od stigmatizacije (41,7%). Često su navođeni i razlozi ekonomskе prirode, odnosno strah od gubitka finansijske podrške (33%), strah od nemogućnosti zaposlenja (33%) i strah od gubitka posla (26,4%) umnogome sprečavaju LGBTI osobe da se *outuju*. Manji broj ispitanika_ca svoj identitet vidi kao intimnu, odnosno privatnu stvar te, shodno tome, nisu osjećali_le potrebu otkrivati da su LGBTI osobe pojedinim osobama iz okruženja.

Grafikon 13: Razlozi da nekome ne kažete da ste LGBTI osoba

4.2. Diskriminacija LGBTI osoba

Diskriminacija se, prema Zakonu o zabrani diskriminacije BiH, definira kao „svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, seksualne orientacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje, na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima života“¹².

Prema obliku, diskriminacija može biti *neposredna* i podrazumijeva svako različito postupanje po utvrđenim osnovama diskriminacije, odnosno „svako djelovanje ili propuštanje djelovanja kada je neko lice ili grupa lica dovedena ili je bila ili bi mogla biti dovedena u nepovoljniji položaj za razliku od nekog drugog lica ili grupe lica u sličnim situacijama“ te *posredna* koja podrazumijeva svaku situaciju „u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala učinak dovođenja nekog lica ili grupe lica (...) u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica“, a sukladno definiranim osnovama diskriminacije¹³. Među ostale oblike diskriminacije se ubrajaju:

- *Uznemiravanje* koje se definira kao „svako neželjeno ponašanje (...) koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja“.¹⁴
- *Seksualno uznenemiravanje* koje se definira kao „svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada se njime stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće,

12 *Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst* (Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16), član 2, stav 1; pripremila Inela Hadžić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), <https://goo.gl/7Mqh9w>.

13 *Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst* (Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16), član 3, stav 1 i 2; pripremila Inela Hadžić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), <https://goo.gl/7Mqh9w>.

14 *Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst* (Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16); pripremila Inela Hadžić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), <https://goo.gl/7Mqh9w>.

ponižavajuće ili uvredljivo okruženje”.¹⁵

- *Mobing* koji se definira kao „oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koji podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu čija je svrha ili posljedica degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog“.¹⁶
- *Segregacija* koja se definira kao „djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druga lica“ na temelju jednog od nabrojanih osnova diskriminacije te u skladu sa definicijom diskriminacije iz Zakona o zabrani diskriminacije BiH.¹⁷

Kada je riječ o samom nivou na kojem se ispoljava diskriminacija, ona može biti individualna, institucionalna i strukturalna. U BiH se najčešća diskriminacija LGBTI osoba odvija na institucionalnom nivou, s obzirom na to da postojeća legislativa onemogućava sklapanje braka ili registrovanje zajednice te, samim time, i pristup pravima koja iz ovih odnosa proističu, usvajanje djece, i sl.¹⁸ (vidjeti više u sekciji 3.7. *Istospolne zajednice i njihovo zakonsko regulisanje*).

Nadalje, prema podacima regionalnog istraživanja iz 2015. godine, koje je proveo Nacionalni demokratski institut (eng. National Democratic Institute), 51% LGBTI osoba u BiH doživjelo je neki vid diskriminacije na temelju svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.¹⁹

Imajući u vidu ranije izvještaje i dokumentovane slučajeve diskriminacije LGBTI osoba²⁰, istraživanjem smo nastojali_e ispitati u kojoj mjeri su se, prema njihovoj predodžbi, uzorkovane LGBTI osobe susretale sa diskriminacijom, potom, ukoliko su pretrpjеле diskriminaciju, koje oblike i po kojim osnovama najčešće te, na koncu, da li su i kome

15 *Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst* (Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16); pripremila Inela Hadžić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), <https://goo.gl/7Mqh9w>.

16 *Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst* (Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16); pripremila Inela Hadžić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), <https://goo.gl/7Mqh9w>.

17 *Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst* (Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16); pripremila Inela Hadžić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), <https://goo.gl/7Mqh9w>.

18 Jasmina Čaušević (2013). *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 16.

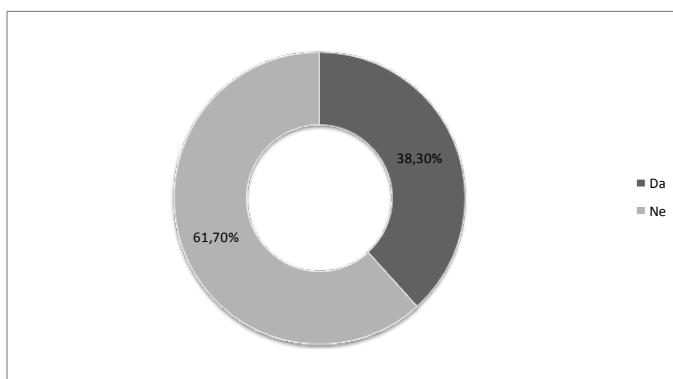
19 Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* [Human Rights Papers: Paper 21] (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 34.

20 Vidjeti Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine (2016). *Alternativni izvještaj za BiH 2016: politički kriteriji* [Human Rights Papers: Paper 23] (Sarajevo: Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH).

prijavile diskriminaciju i da li je slučaj diskriminacije bio razmatran pred sudom.

Na pitanje da li su doživjeli_e neki vid diskriminacije zbog toga što su LGBTI osobe, nešto manje od 2/3 ispitanika_ca odgovorili_e su negativno, tj. da do sada nisu pretrpjeli_e diskriminaciju (vidjeti grafikon 14). Ovakav rezultat skoro je nepromijenjen u odnosu na rezultate anketnog istraživanja koje je Sarajevski otvoreni centar proveo 2013. godine, kada je 63% ispitanika_ca odgovorilo da nije doživjelo neki vid diskriminacije.²¹ Ipak, potrebno je imati na umu da se tek manji broj LGBTI osoba *outuje* širem krugu ljudi (vidjeti sekciju 4.1 *Coming out* ovog izvještaja), pa se podatak da je tek nešto više od 38% ispitanih osoba potvrdilo da je doživjelo diskriminaciju u nekoj mjeri može atribuirati i tom faktoru, odnosno činjenici da LGBTI osobe uglavnom prikrivaju svoj identitet.

Grafikon 14a: Da li ste doživjeli diskriminaciju zbog toga što ste LGBTI osoba? (%)

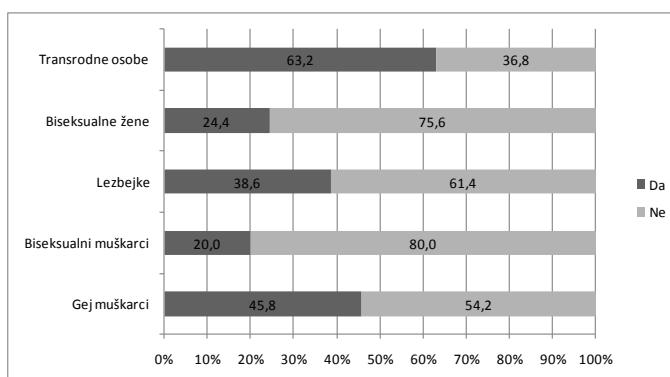
Naročito zabrinjava visok udio osoba koje su doživjele diskriminaciju među transrodnim ispitanicima_cama: oko 2/3 transrodnih osoba obuhvaćenih ovim istraživanjem doživjelo je neki vid diskriminacije, što potvrđuje naročito ranjiv status ove kategorije (vidjeti sekciju 4.8. *Transrodne osobe*) i sugerira visok nivo transfobije u društvu, te se u nekoj mjeri može objasniti činjenicom da transrodne osobe teže mogu izbjegći otkrivanje svog identiteta, s obzirom na to da je rodno izražavanje uglavnom vidljivo okolini.

Nadalje, skoro polovina gej muškaraca (45,8%) i više od trećine ispitanih lezbejki (38,6%) doživjeli_e su neki oblik diskriminacije, dok je među biseksualnim osobama – bilo da se radi o ženama ili

²¹ Jasmina Čaušević (2013). *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 32.

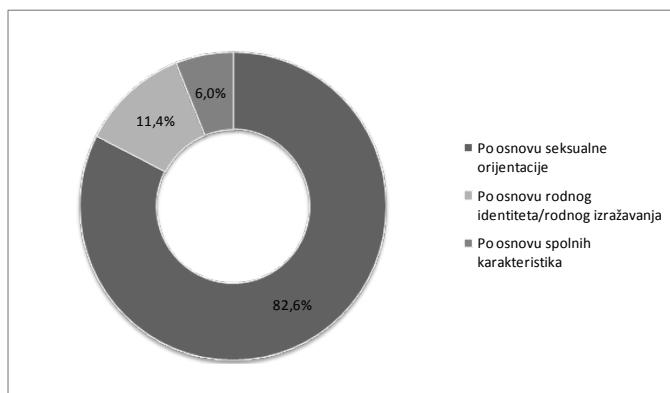
muškarcima – manji, ali i dalje visok, udio onih koji_e su doživjeli_e diskriminaciju. Ovaj podatak se vjerovatno može objasniti time da biseksualne osobe, zahvaljujući činjenici da ulaze u odnose i s osobama suprotnog spola, lakše prikrivaju svoj identitet ili budu percipirane kao heteroseksualne osoba te tako bivaju manje podložne diskriminacionom odnosu.

Grafikon 14b: Da li ste doživjeli diskriminaciju zbog toga što ste LGBTI osoba?, prema tipu identiteta (%)

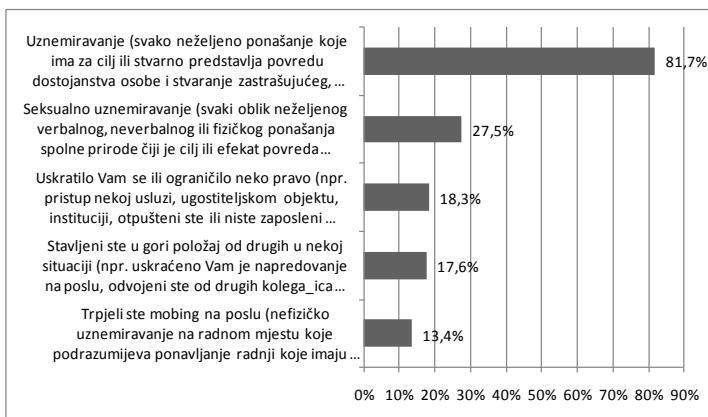
U većini slučajeva, ispitanici_ce koji_e su odgovorili_e potvrđno, kao osnov po kojem smatraju da su diskriminisani_e navodili_e su svoju seksualnu orijentaciju (vidjeti grafikon 15), što odražava strukturu uzorka koju pretežno čine osobe čiji se LGBTI identitet bazira na seksualnoj orijentaciji (homoseksualne i biseksualne osobe).

Grafikon 15: Osnov po kojem ispitanici_ce smatraju da su diskriminisani_e

Uznemiravanje je najčešći oblik diskriminacije koji su ispitanici_ce doživljavali_e u prethodnom periodu – čak 81,7% ispitanika_ca koji_e su doživjeli_e diskriminaciju navelo je da se susrelo s ovim njenim vidom. Naročito je zabrinjavajuće da je seksualno uznemiravanje doživjelo 27,5% osoba koje su bile žrtve diskriminacije i da je to drugi oblik diskriminacije po udjelu ispitanika_ca koji_e su ga doživjeli_e.

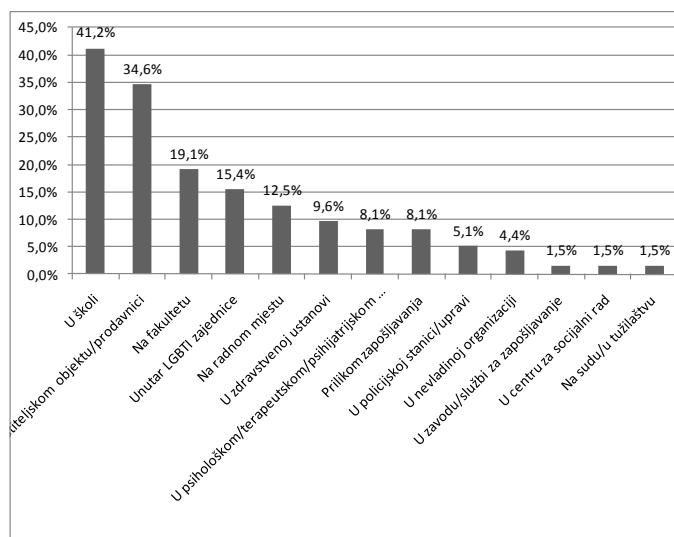
Grafikon 16: Koji vid diskriminacije ste doživjeli?

Ispitanici_ce su diskriminaciju najčešće doživljavali_e u obrazovnim institucijama – u školi čak 41,2% i na fakultetu 19,1% ispitanika_ca – i u ugostiteljskim i prodajnim objektima (34,6% ispitanika_ca).

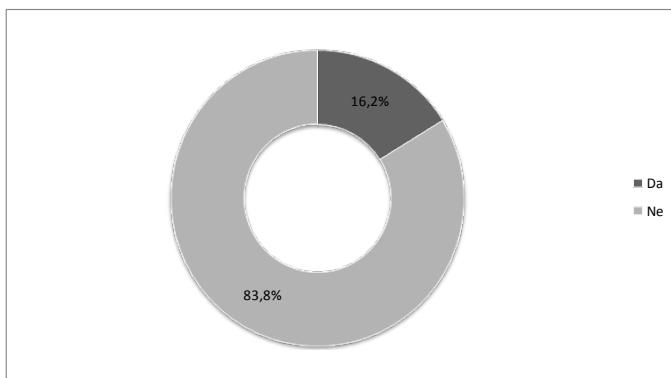
Zanimljivo je da je unutar LGBTI zajednice čak njih 15,4% doživjelo diskriminaciju, što može upućivati na nedovoljnu tolerantnost unutar same zajednice prema različitim LGBTI identitetima.

Grafikon 17: Gdje su ispitanici_ce doživjeli_e diskriminaciju?

Zabrinjavajuće je da je tek mali dio ispitanika_ca koji je doživio diskriminaciju istu i prijavio. Čak u 83,8% slučajeva diskriminacija je ostala neprijavljeni i skrivena. Ipak, udio onih koji_e su odlučili_e prijaviti diskriminaciju je nešto veći u odnosu na podatke istraživanja iz 2013. godine kada je tek 6% onih koji_e su doživjeli_e diskriminaciju istu i prijavilo²². Ipak, nespremnost osoba koje su pretrpjele diskriminacije da ove slučajeve prijave čine diskriminaciju manje vidljivom i dokumentovanom, ali i manje kažnjavanom pojavom, te otežavaju efikasnu borbu protiv nje s obzirom na to da izostaje dubinski uvid u njene različite manifestacije.

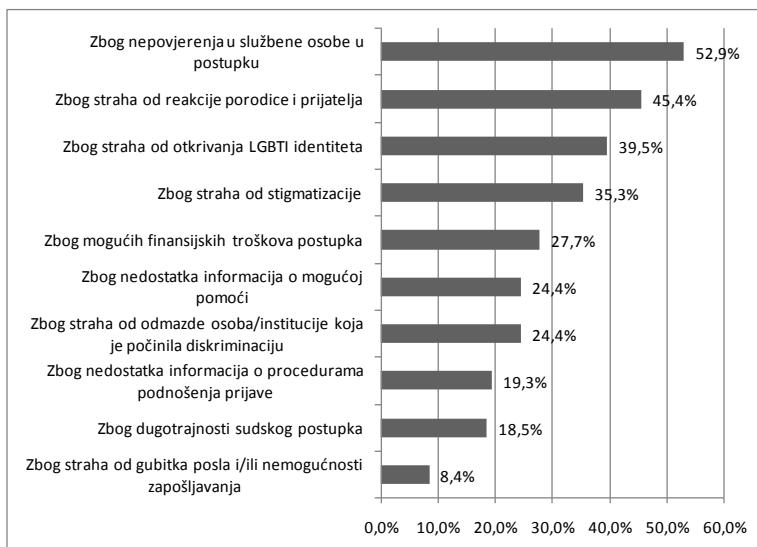
Grafikon 18: Da li ste prijavili diskriminaciju?, n = 142 (%)

²² Jasmina Čaušević (2013). Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 34.

Glavni razlozi zbog kojih se ispitanici_ce, žrtve diskriminacije, ne odlučuju na njeno prijavljivanje su nepovjerenje u službene osobe u postupku, odnosno nepovjerenje u institucije, strah od reakcije porodice i prijatelja i strah od otkrivanja LGBTI identiteta. U tom smislu, činjenica da nisu i boje se biti *outovane*, diskriminisane LGBTI osobe zaključava u, uvjetno rečeno, bespomoćan položaj u kome diskriminaciju trpe zbog svog identiteta, ali ujedno nisu u mogućnosti institucionalno zaštiti svoja prava iz bojazni da taj identitet ne bude otkriven.

Grafikon 19: Razlozi zbog kojih diskriminacija nije prijavljena

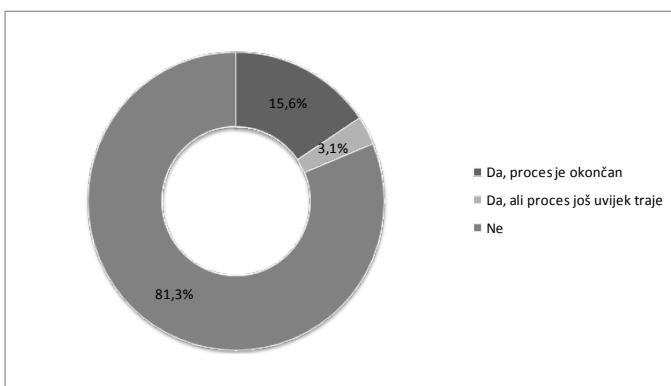
Kada se pak odluče prijaviti diskriminaciju, ispitanici_ce se uglavnom obraćaju nevladnim organizacijama što upućuje na nizak nivo povjerenja u zvanične institucije, sa jedne strane, te visok nivo povjerenja u nevladine organizacije. Nevladine organizacije kojima je diskriminacija pretežno prijavljivana su Sarajevski otvoreni centar (6 osoba) i KVART (4 osobe).

Grafikon 20: Kome ste diskriminaciju prijavili?

Manje od 1/5 prijavljenih slučajeva diskriminacije je razmatrano pred sudom, što dokazuje tvrdnju iz ove i naredne sekcije da institucionalni okvir u BiH nije efikasan u implementaciji antidiskriminacijskog i krivičnog zakonodavstva koje u manjoj ili većoj mjeri osigurava ravнопravnost LGBTI osoba. Ipak, svih pet slučajeva koji su razmatrani i zaključeni pred sudom su okončani u korist podnositelja_ice prijave i osobe koje su učinile diskriminaciju su kažnjene. Ipak, dvoje ispitanika_ca naglasilo je da se radilo o malim i neadekvatnim kaznama.

Grafikon 21: Da li je Vaš slučaj diskriminacije bio razmatran pred sudom?, n = 32

4.3. Nasilje nad LGBTI osobama

Osim isključivanju i diskriminaciji, LGBTI osobe u BiH su nerijetko izložene i nasilju, pri čemu neadekvatan institucionalni okvir i neadekvatne reakcije nadležnih institucija (prije svega policije i pravosuđa) na slučajeve nasilja nad LGBTI osobama takve, nasilničke, prakse ohrabruju, a LGBTI zajednicu ostavljaju nedovoljno zaštićenom.

Shodno tome, LGBTI osobe često su žrtve kako verbalnog (vrijedanje, ponižavanje, prijetnje, i sl.) tako i fizičkog nasilja: prema nalazima regionalnog istraživanja koje je 2015. godine proveo Nacionalni demokratski institut, 72% ispitanih LGBTI osoba iz BiH doživjelo je neki vid nasilja, pri čemu je 15% njih doživjelo fizičko nasilje²³. Osim toga, dva značajna LGBTI/queer događaja – Queer Sarajevo Festival u 2008. godini te festival Merlinka u 2014. godini – obilježena su organizovanim fizičkim napadima na učesnike_ce, pri čemu su neki_e od učesnika_ca teže povrijeđeni_e (vidjeti više u sekciji 4.6. *Parada ponosa*).

Iako je krivičnim zakonima u oba entiteta i Brčko distriktu motivirana mržnjom ili predrasudama za učinjeno krivično djelo definirana kao otežavajuća okolnost te iako se, u tom smislu, seksualna orijentacija prepoznaje kao zabranjena motivacija, ovi se zakoni nerijetko ne provode adekvatno, između ostalog i zbog nedovoljne senzibiliziranosti i obučenosti policijskih i pravosudnih službenika_ca za postupanje u slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje, odnosno motiviranih seksualnom orientacijom, rodnim izražavanjem ili spolnim karakteristikama žrtava nasilja²⁴. Osim toga, unutar policijskih institucija uglavnom ne postoje posebne jedinice za istragu zločina i incidenta povezanih s ovim motivima, koje bi imale redovne kontakte sa lokalnim LGBTI organizacijama i radile na jačanju zaštite i izgradnje povjerenja²⁵. U tom smislu, adekvatne reakcije uglavnom izostaju, tj. istražni i sudski procesi su tromi, dok se počinioци_teljke uglavnom ne kažnjavaju ili kažnjavaju nedovoljno strogim mjerama.

23 Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* [Human Rights Papers: Paper 21] (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 23.

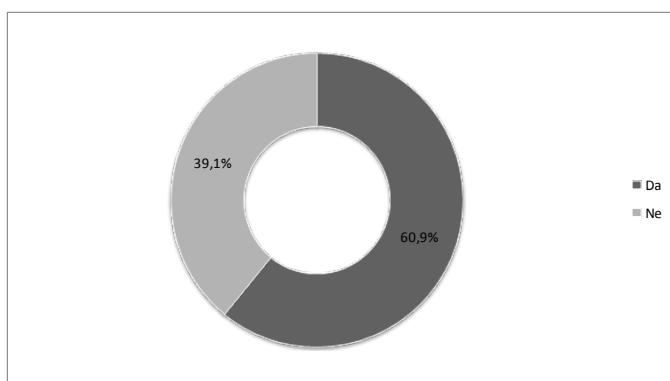
24 Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* [Human Rights Papers: Paper 21] (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 22.

25 Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* [Human Rights Papers: Paper 21] (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 22.

Imajući u vidu ranije spomenuto, istraživanjem smo nastojali_e ispitati da li su ispitanici_ce bili_e žrtve nasilja te, ukoliko jesu, koji oblik i po kojem osnovu su nasilje doživjeli_e, da li su nasilje prijavili_e te je li slučaj razmatran pred sudom i sa kojim ishodom. Osim toga, imajući u vidu netolerantnu atmosferu u bh. društvu prema LGBTI zajednici te ranije slučajeve nasilja nad LGBTI osobama, nastojali_e smo ispitati u kojoj je mjeri strah od nasilja internaliziran među ispitanim LGBTI osobama te kakve posljedice potencijalni strah ima na njihovu svakodnevnicu.

Većina ispitanika_ca (60,9%) strahuje za svoju sigurnost zbog toga što su LGBTI osobe, što upućuje na to da ispitane LGBTI osobe doživljavaju svakodnevno okruženje prijetećim te sugerira da se ne osjećaju adekvatno zaštićenim i da im je osiguran minimum bezbjednosti.

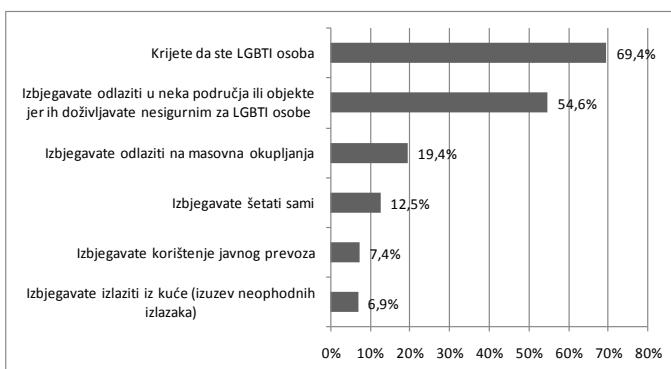
Grafikon 22: Da li strahujete za vlastitu sigurnost zbog toga što ste LGBTI osoba?

Kako bi se nosile s osjećajem straha za vlastitu sigurnost, LGBTI osobe primjenjuju različite strategije izbjegavanja potencijalnih opasnosti: čak 69,4% njih je odgovorilo da iz toga razloga krije svoj LGBTI identitet, oko 55% ih izbjegava neka mjesta jer ih doživljava nesigurnim za LGBTI osobe, dok 19,4% izbjegava masovna okupljanja. Značajan je procenat onih koji_e izbjegavaju šetati sami_e (12,5%) ili koristiti javni prevoz (7,4%) (vidjeti više u grafikonu 23). Ovi rezultati nam govore da su društvene aktivnosti – kao što su aktivnosti socijalizacije, konzumiranje kulturnih sadržaja, i sl. – te dnevne aktivnosti i mogućnost ekspresije vlastitog identiteta umnogome ograničene za LGBTI osobe iz osjećaja straha za vlastitu bezbjednost. Drugim riječima, osjećaj da nisu bezbjedne u svome društvenom okruženju ima negativan efekat na svakodnevni život LGBTI osoba, dostojanstvo života i

značajno ograničava bazične društvene aktivnosti, koje svakodnevno uživaju heteroseksualne osobe. U tom smislu, LGBTI osobe koriguju vlastito ponašanje i navike u skladu s očekivanim prijetnjama iz okruženja, te homofobne pritiske transformiraju u specifične oblike sopstvenog ponašanja kao strategije suočavanja (eng. coping strategies). Naročito je zabrinjavajuće da skoro 7% ispitanika_ca izbjegava izlaska iz kuće iz straha za svoju sigurnost, što može biti okvalifikovano kao ekstremni slučaj samoizolacije uslijed ovog straha. Jedan ispitanik naveo je da koriguje i kontrolše gestikulaciju, govor tijela i dubinu glasa kako ne bi svoj identitet učinio transparentnim. Nadalje, jedna osoba navela je da je u vezi s osobom suprotnog spola kako bi prikrila svoju seksualnu orientaciju i sačuvala sebe od mogućeg nasilja.

Grafikon 23: Ako je Vaš odgovor da, radite li iz straha nešto od sljedećeg?, n = 216

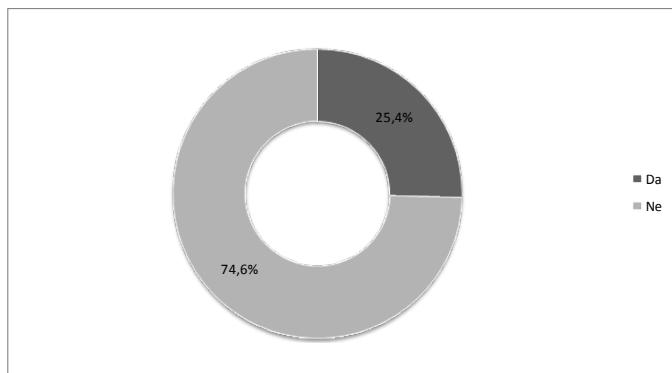
Da su dimenzije netolerantnosti društva prema LGBTI osobama alarmirajuće i da je sigurnost zajednice na niskom nivou, najbolje ilustrira podatak da je 25,4% ispitanika_ca doživjelo nasilje zbog toga što je LGBTI osoba. Pri tome treba imati na umu da se LGBTI osobe, s ukladno nalazima prezentiranim u sekciji 4.1. *Coming out*, rjeđe *outuju* osobama iz šireg kruga i da se *coming out* u najvećoj mjeri dešava među najužim krugom prijatelja_ica, što umanjuje vjerovatnost nasilja nad ovim osobama. Imamo li se to na umu, ovaj podatak dobija još ozbiljnije razmjere.

Rezultati dobijeni ovim anketnim istraživanjem približni su rezultatima istraživanja iz 2013. godine kada je 24,1% od ukupnog broja ispitanika_ca, koji_e su odgovorili_e na ovo pitanje, potvrdilo da je doživjelo neki oblik nasilja.²⁶ U tom smislu, ovaj podatak nam može

²⁶ Jasmina Čaušević (2013). *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 50.

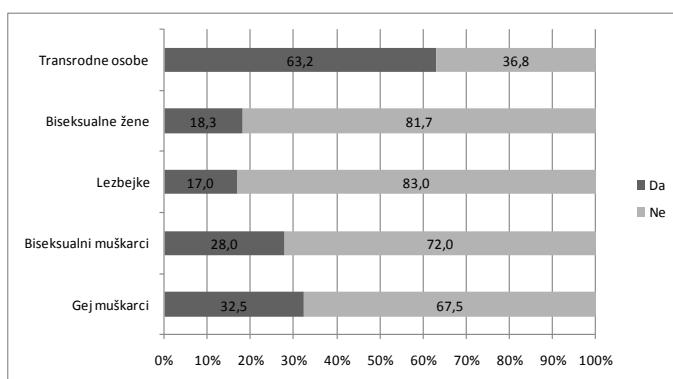
suggerirati da nije došlo do značajnijih promjena u pogledu povećane tolerantnosti i/ili zaštite LGBTI osoba od nasilja u protekle četiri godine, ali niti do retrogradnih trendova u ovom pogledu (povećanja nasilja), naročito s obzirom na to da je moguće prepostaviti da je značajan dio učesnika ca u ovome istraživanju učestvovao i u istraživanju iz 2013. godine.

Grafikon 24a: Da li ste doživjeli nasilje zbog toga što ste LGBTI osoba?

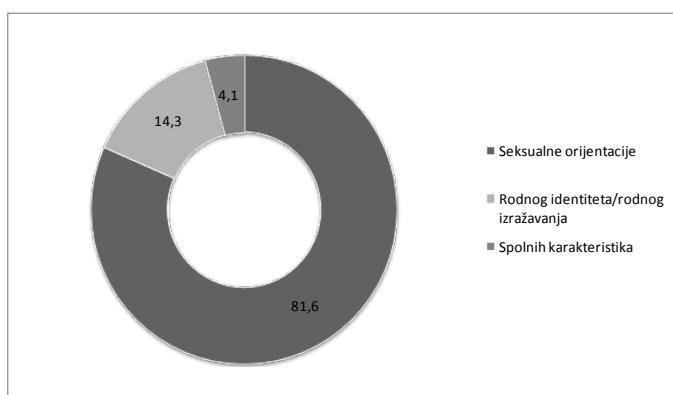
Zanimljivo je da je među muškom populacijom veći udio onih osoba koje su doživjele nasilje u poređenju sa ženskom populacijom: tako je 32,5% homoseksualnih (gej) muškaraca i 28% biseksualnih muškaraca iskusilo nasilje po osnovu svog LGBTI identiteta, naspram 17% homoseksualnih žena (lezbejki) i 18,3% biseksualnih žena. Ovaj podatak se vjerovatno može objasniti patrijarhalnim kulturnim poretkom u kome se muška seksualna orijentacija koja nije heteroseksualna mnogo manje toleriše, kao i prepostavkom da će muškarci biti češća meta napada homofobnih muškaraca. Međutim, alarmantan je podatak da je skoro 2/3 transrodnih osoba koje su učestvovale u istraživanju doživjelo nasilje, što sugerira da se radi o posebno ranjivoj kategoriji, odnosno kategoriji koja je naročito izložena nasilju. Drugim riječima, ovaj podatak upućuje na visok nivo transfobije u društvu.

Grafikon 24b: Da li ste doživjeli nasilje zbog toga što ste LGBTI osoba?, prema tipu identiteta

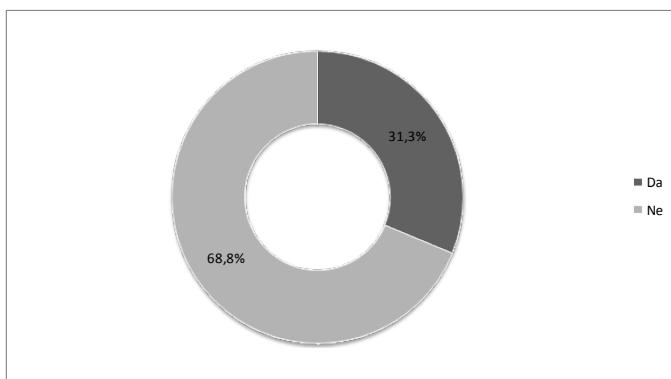
Seksualna orijentacija se navodi kao najčešći faktor zbog kojeg su ispitnici_ce pretrpjeli_e nasilje, što se može objasniti strukturuom uzorka gdje najveći udio imaju homoseksualne i biseksualne osobe, odnosno osobe koje LGBTI identitetu pripadaju prema seksualnoj orijentaciji.

Grafikon 25: Zbog kojeg osnova smatrate da ste pretrpjeli nasilje? (%)

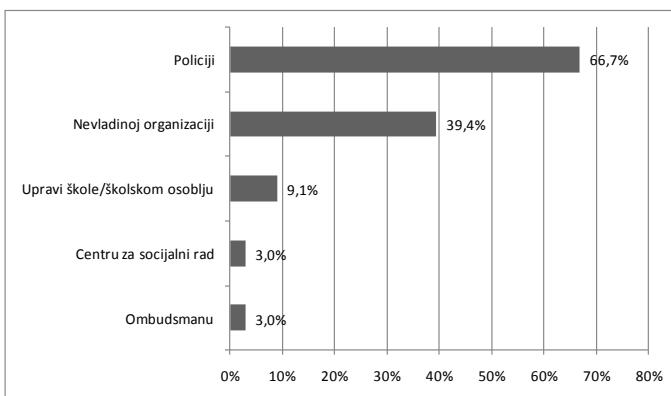

Za razliku od slučajeva diskriminacije, doživljeno nasilje se nešto češće prijavljuje – tako je skoro trećina ispitaničica koja je doživjela nasilje to nasilje i prijavila. Policija je instanca kojoj je nasilje prijavljeno u 2/3 slučajeva. Osim policije, žrtve nasilja se nerijetko obraćaju i nevladinim organizacijama (u 39,4% slučajeva), što upućuje na značajan nivo povjerenja LGBTI osoba prema nevladinim organizacijama i očekivanje podrške od ovih aktera.

Grafikon 26: Da li ste prijavili nasilje koje ste doživjeli?, n = 96

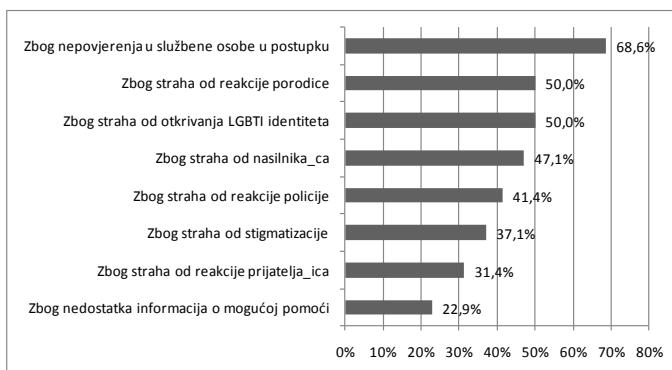

Grafikon 27: Kome ste prijavili nasilje?

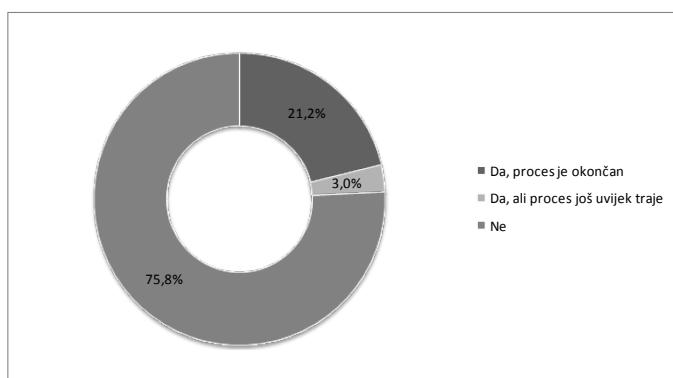
Razlozi zbog kojih se nasilje ne prijavljuje uglavnom su isti kao i u slučaju neprijavljanja diskriminacije – nepovjerenje u službene osobe, strah od reakcije porodice i strah od mogućeg, neželjenog, *outovanja*. Simptomatično je da je strah od reakcije policije kao jedan od razloga neprijavljanja nasilja naveden u čak 41,4% slučajeva, što sugerira na izrazito nizak nivo povjerenja u policiju – drugim riječima, ovi_e ispitanici_ce su policiju svrstali_e na stranu onih koji_e potencijalno vrše nasilje, umjesto na stranu onih koji_e bi LGBTI osobe trebali_e štititi od nasilja.

Grafikon 28: Razlozi zbog kojih nasilje nije prijavljeno

Od 33 ispitanika_ca, koliko ih je prijavilo doživljeno nasilje, tek u 8 slučajeva nasilje je razmatrano pred sudom, od čega je jedan proces još uvijek u toku, što potvrđuje neefikasnost institucija u zaštiti LGBTI osoba od nasilja kako je već naglašeno na samom početku ove sekcije. Ipak, ishodi su uglavnom zadovoljavajući: proces je u pet od sedam procesuiranih slučajeva okončan kažnjavanjem počinioca_teljke nasilja.

Grafikon 29: Da li je Vaš slučaj nasilja bio razmatran pred sudom?, n = 33

4.4. Povjerenje u institucije

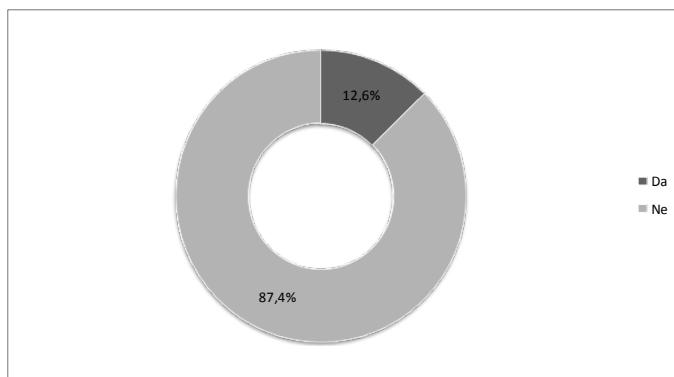
Kako je naglašeno nekoliko puta ranije u tekstu, odnos policije i pravosudnih institucija prema problemima sa kojima se suočava LGBTI zajednica – ili nešto preciznije, prema nasilju i diskriminaciji koje LGBTI osobe doživljavaju – uglavnom je ispod zadovoljavajućeg nivoa.

Izostanak reakcije ili neadekvatno postupanje u slučajevima diskriminacionog ili nasilnog odnosa prema LGBTI osobama stvara nepovjerenje LGBTI zajednice u ove institucije.

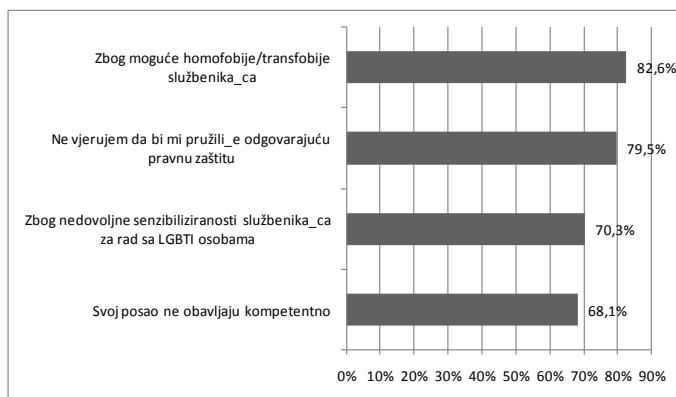
Stoga smo nastojali_e ispitati da li ispitanici_ce imaju povjerenja u policiju i pravosuđe, te ukoliko ne, koji su glavni uzroci, odnosno razlozi izostanka povjerenja.

Kako je vidljivo i iz prethodne dvije sekcije, povjerenje ispitanika_ca u službene institucije uglavnom je nisko. Tako u policiju povjerenja ima tek 12,6%, a u pravosuđe 14,5% ispitanika_ca. Kao glavni razlog za nepovjerenje navodi se moguća homofobija/transfobija službenika policije (82,6% ispitanih) i pravosuđa (75,5% ispitanih). Osim toga, skepsa prema tome da bi im bila pružena adekvatna zaštita, nedovoljna senzibiliziranost osoblja za rad sa LGBTI osobama i nekompetentnost kod većine ispitanika_ca su razlozi za nepovjerenje u ove institucije. Kada je riječ o pravosuđu, korumpiranost (1,94%), dugotrajnost i kompleksnost procedura (1,29%) također su prepoznati kao problemi koji narušavaju povjerenje u ovaj sektor.

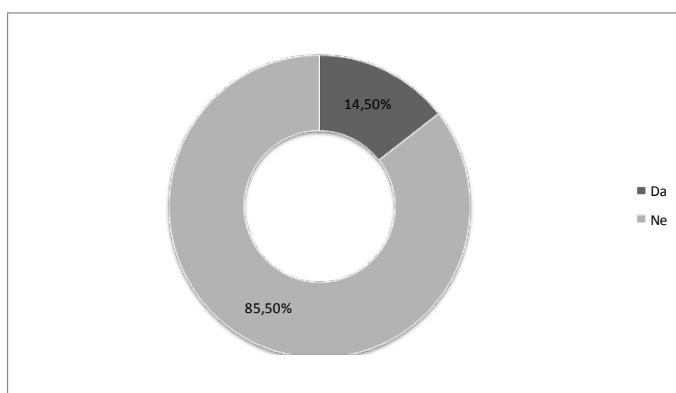
Grafikon 30: Imate li povjerenja u policiju?

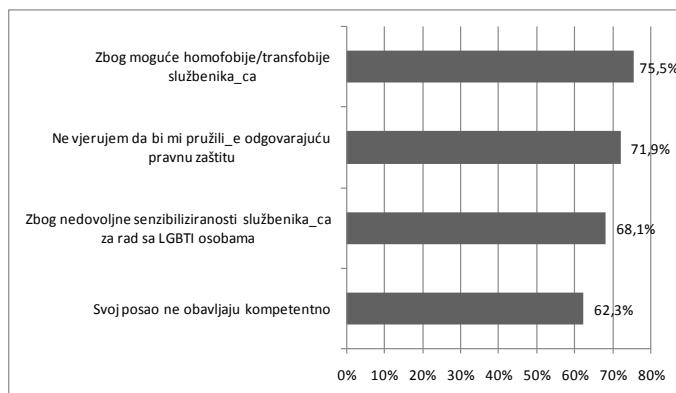
Grafikon 31: Zbog čega nemate povjerenja u policiju?, n = 317

Grafikon 32: Imate li povjerenja u pravosuđe?

Grafikon 33: Zbog čega nemate povjerenja u pravosuđe?, n = 310

Poredeći ove rezultate sa rezultatima istraživanja iz 2013. godine, zanimljivo je primijetiti da je povjerenje u policiju (pravosuđe nije obuhvaćeno ranijim istraživanjem) opalo: naime, dok je 2013. godine 24% ispitanika_ca reklo da ima povjerenja u ovu instituciju²⁷, u 2017. godini je udio onih koji_e imaju povjerenja u policiju pao na 12,6%, odnosno smanjio se za 11,4 procenatnih poena. Ovaj pad povjerenja u policiju vjerovatno bi se dao objasniti time da nije došlo do generalno značajnijeg napretka u profesionalizaciji rada policije kada su u pitanju zaštita i problemi LGBTI osoba, te incidentima koji su se dogodili u periodu od 2013. do 2017. godine (npr. napad na učesnike_ce festivala Merlinka 2014. godine), a gdje je izostala adekvatna reakcija policije.

Uzimajući u obzir rezultate ovoga istraživanja, moguće je zaključiti da ispitane LGBTI osobe u policiji i pravosuđu ne vide institucije koje im mogu pružiti odgovarajuću zaštitu. Imajući u vidu veliki udio ispitanika_ca koji_e su kao razlog nepovjerenja u ove institucije naveli_e (moguću) homofobiju službenika_ca, moguće je pretpostaviti da LGBTI osobe ove institucije vide kao dio problema, a ne kao njegovo rješenje.

4.5. Psihološka dobrobit LGBTI osoba

Problemi sa kojima se LGBTI osobe u BiH svakodnevno susreću, osjećaj nesigurnosti i/ili neprihvaćenosti te neslobode za ispoljavanjem svoga identiteta, mogu se negativno odraziti na psihološko blagostanje ovih osoba. Iako istraživanja u ovoj oblasti u BiH nisu provođena ili pak nisu dostupna, literatura i istraživanja rađena u drugim zemljama su identificirala brojne dugoročne psihološke efekte homofobije, bifobije i transfobije na LGBTI osobe, od sklonosti „zaključavanja“ u sigurni ambijent i samoizolacije (stupanje u interakcije s uskim krugom ljudi, kretanje i bivanje isključivo u poznatim prostorima koje osoba prepozna kao sigurne, izbjegavanje društvenih i kulturnih događaja, aktivnosti i sl.), preko internaliziranja homofobije koja, potom, postaje ishodištem samopercepcije, odnosno samorazumijevanja, i budućih društvenih interakcija, pa sve do težih psiholoških posljedica kao što su različita anksiozna i depresivna stanja ili epizode, poremećaji hranjenja, suicidalne misli i sklonosti, i slično²⁸. Drugim riječima, efek-

27 Jasmina Čaušević (2013). *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 50.

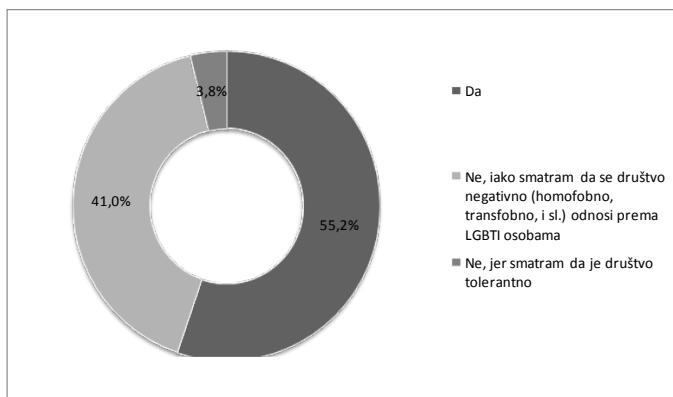
28 Vidjeti, naprimjer, Eric L. Goodwin (2014). „The Long-Term Effects of Homophobia-Related Trauma for LGB Men and Women“ u *Counselor Education Master's Theses* [Paper

ti koje neprihvatanje, odbacivanje ili nasilne prijetnje imaju na LGBTI osobe kreću se od blažih oblika narušavanja psihološke dobrobiti i normalnog življenja, pa sve do različitih oblika ozbiljnog narušavanja psihološkog zdravlja i onesposobljavanja za svakodnevne aktivnosti. Imajući u vidu potencijalne rizike za psihološku dobrobit koju sa sobom nosi netolerantno i homofobno okruženje, nastojali _e smo ispitati da li ispitanici_ce osjećaju psihološke posljedice društvenog odnosa prema LGBTI osobama, kako se one manifestiraju te, na koncu, kako se ispitane osobe nose sa njima i da li traže stručnu pomoć ili podršku.

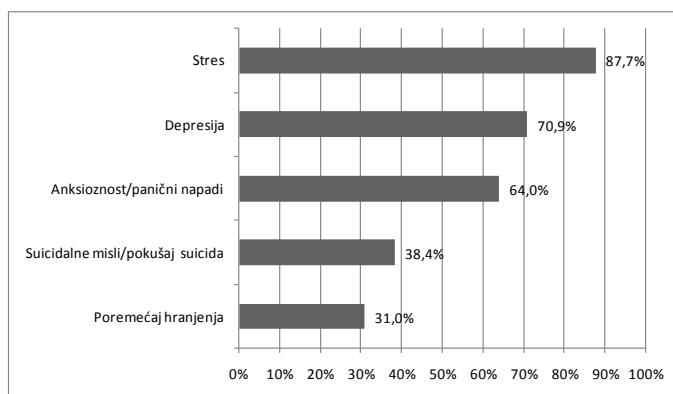
Zabrinjavajući podatak je da više od polovine ispitanika_ca smatra da je imalo psihičke teškoće ili krize zbog društvenog odnosa prema LGBTI osobama (vidjeti grafikon 34). Stres, odnosno epizode stresa, stanje je koje je iskusilo čak 87,7% ispitanika_ca koji_e su izvjestili_e o psihičkim teškoćama. Kada je riječ o težim psihičkim teškoćama, sa depresijom ili depresivnim epizodama smatra da se susrelo čak 70,9% ispitanika_ca, dok je anksioznost i panične napade doživjelo 64% ispitanika_ca od njih 203 koliko je prolazilo kroz psihičke teškoće zbog odnosa društva prema njihovom identitetu. Alarmsujuće je i to da je suicidalne misli i/ili pokušaj izvršenja samoubistva doživjelo 38,4% njih, a nezanemarivo stanje je i poremećaj hranjenja sa kojim se susrela skoro trećina njih (vidjeti grafikon 35). Osim ovih stanja, jedna osoba je izvjestila da je prolazila kroz ovisnost (nije precizirano koji tip ovisnosti) za koju smatra da je izravna posljedica društvenog konteksta (homofobije, transfobije, i sl.) sa kojim se suočava LGBTI zajednica. Ovi rezultati svjedoče devastirajućim posljedicama homofobije, bifobije i transfobije po psihičko blagostanje i život LGBTI osoba te ukazuje na potrebu sistematskog pristupa psihološkoj podršci ovoj zajednici.

160]; Dorothy L. Espelage et al. (2008). „Homophobic Teasing, Psychological Outcomes, and Sexual Orientation Among High School Students: What Influence Do Parents and Schools Have?“ in *School Psychology Review* 37(2), str. 202 – 216.

Grafikon 34a: Smatrate li da ste nekada imali psihičke teškoće/krize zbog društvenog odnosa prema LGBTI osobama? (%)

Grafikon 35: Ukoliko ste imali psihičke teškoće, o kojim teškoćama je riječ?, n = 203 (%)

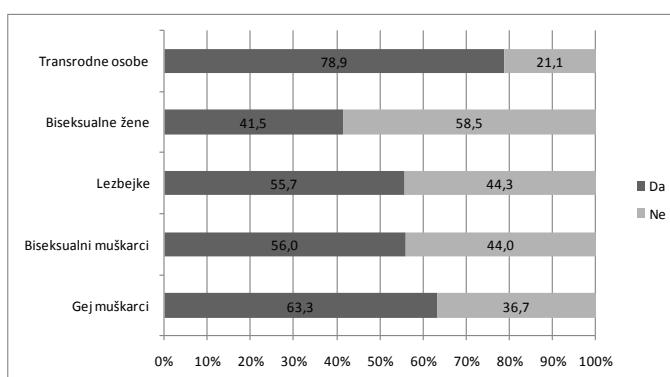

Na osnovu dobijenih rezultata moguće je zaključiti, odnosno još jednom kroz ovu analizu potvrditi da transrodne osobe predstavljaju načito ranjivu kategoriju: skoro 4/5 transrodnih osoba uključenih u istraživanje je imalo psihičke poteškoće zbog društvenog odnosa prema LGBTI identitetu ili, nešto konkretnije, transfobije i neadekvatnog institucionalnog okvira. Ovaj podatak ne čudi s obzirom na to da su transrodne osobe, prije svega, izloženije reakcijama okoline jer teže mogu skrivati svoj rodni identitet u odnosu na, primjerice, seksualnu orijentaciju te da prilagodba spola predstavlja tešku odluku, a tranzicija dug i kompleksan proces, pri čemu se transrodne osobe tijekom

ovog procesa nerijetko susreću sa brojnim izazovima i neugodnosti-ma (vidjeti više u sekciji 4.8. *Transrodne osobe*).

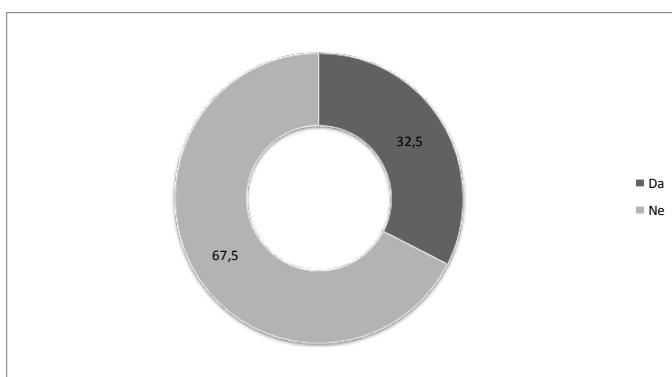
Nadalje, skoro 2/3 homoseksualnih muškaraca, te nešto više od polovine biseksualnih muškaraca i lezbejki iskusilo je neke vidove psihičkih poteškoća zbog društvenog odnosa prema LGBTI osobama. Izrazito visok udio osoba koje su iskusile psihičke teškoće među gej muškarcima može se atribuirati patrijarhalnim nazorima u kojima se „muškost“, odnosno poželjna slika muškarca, uglavnom gradi kroz prizmu heteroseksualnih odnosa i narativa. U tom smislu, patrijarhalni poredak pravi poseban pritisak na muškarce koji izlaze izvan okvira stereotipnih seksualnih i rodnih kategorija.

Grafikon 34b: Smatrate li da ste nekada imali psihičke teškoće/krize zbog društvenog odnosa prema LGBTI osobama? (%)

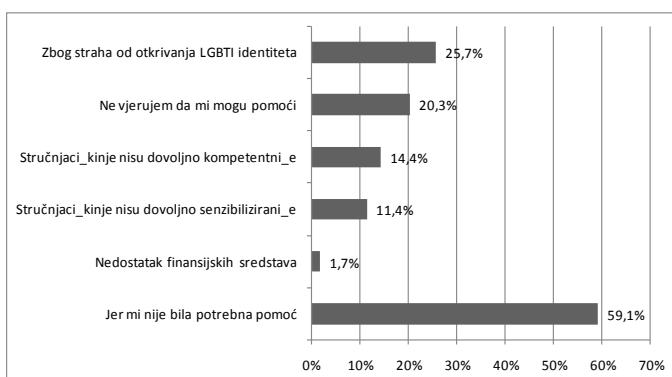
Unatoč problemima i društvenom odnosu sa kojim se susreće LGBTI zajednica, tek je oko 1/3 ispitanika_ca potražila stručnu psihološku/psihijatrijsku/terapeutsku pomoć. Od onih koji_e do sada nisu potražili_e stručnu pomoć, 59,1% njih nisu imali_e potrebu za ovim vidom usluge (vidjeti grafikon 37). Međutim, indikativno da više od polovine – ili, konkretnije, 55,9% – osoba, koje su izvijestile da su prolazile kroz psihičke poteškoće, nije zatražilo stručnu pomoć.

Grafikon 36: Da li ste ikad potražili stručnu psihološku/psihijatrijsku/terapeutsku pomoć? (%)

Kao glavne razloge zbog kojih nisu potražili_e stručnu pomoć, ispitanici_ce su navodili_e strah od otkrivanja LGBTI identiteta (25,7% njih), sumnju da im ovaj vid usluge može pomoći (20,3% njih), nedovoljnu kompetentnost (14,4%) i nedovoljnu senzibiliziranost (11,4%), kao i nedostatak finansijskih sredstava kojim bi sebi priskrbili_e usluge stručnih lica (1,7%). Shodno tome, ovi podaci u određenoj mjeri upućuju na nizak nivo povjerenja LGBTI osoba u aktere koji pružaju stručnu psihološku pomoć i podršku, bilo da smatraju da uglavnom nisu dovoljno senzibilizirani ili da pak nisu kompetentni. Također, evidentno je da veliki broj ispitanika_ca nema povjerenje u efektivnost metoda kao takvih, što sugerira da LGBTI osobe nisu u dovoljnoj mjeri upoznate sa procedurama i dobrobitima stručne pomoći u ovom domenu. U tom smislu, adekvatna pomoć i podrška LGBTI osobama u nošenju sa psihološkim poteškoćama nerijetko izostaje, što ove osobe čini prepuštenim samima sebi u tim procesima.

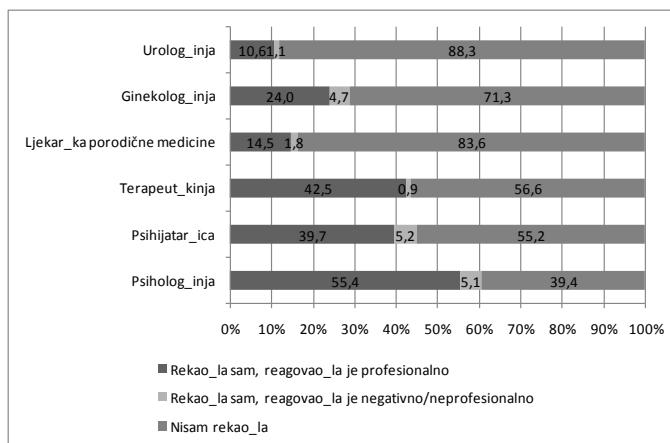
Grafikon 37: Razlozi zbog kojih nije potražena stručna pomoć, n = 237 (%)

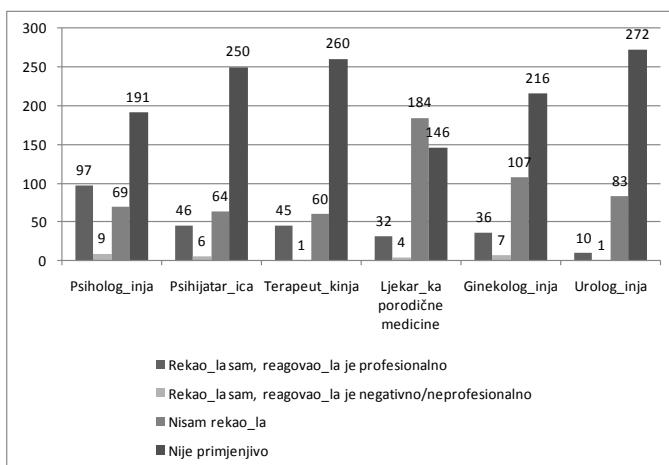
Kada je riječ o ispitanicima_cama koji_e su prolazili_e kroz određene psihičke teškoće, ali nisu zatražili_e stručnu pomoć, glavni razlozi tome su također strah od otkrivanja LGBTI identiteta (44,3%) i sumnja da im ove usluge mogu pomoći (30,4%) – međutim, zanimljivo je da 30,4% njih smatra da im pomoć nije bila potrebna, unatoč stanjima sa kojima su se suočavali_e.

Od stručnog medicinskog i psihoterapeutskog osoblja sa kojima ispitanici_ce dolaze u susret, psiholozi_ginje su ti_e kojima najčešće otkrivaju da su LGBTI osobe (u više od 60% slučajeva). Od toga su u 4,6% slučajeva psiholozi_ginje reagovali_e negativno, odnosno neprofesionalno na ovu informaciju (vidjeti grafikon 38). Ipak, većina pobrojanih stručnih lica je profesionalno reagovala na saznanje o identitetu ispitanika_ca, što donekle iskazano nepovjerenje u ove vidove podrške čini neopravdanim ili manje opravdanim.

Grafikon 38: Da li ste nekome od navedenog medicinskog osoblja rekli da ste LGBTI osoba i kako je reagovao_la na tu informaciju? (%)

Grafikon 39: Da li ste nekome od navedenog medicinskog osoblja rekli da ste LGBTI osoba i kako je reagovao_la na tu informaciju? (frekvencije)

4.6. Parada ponosa

Parada ponosa jedan je od centralnih kulturnih i aktivističkih događaja skoro svake LGBTI zajednice/pokreta od 1969. godine kada je održana prva parada ponosa u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD)²⁹. Paradom ponosa se nastoje promovirati jednakopravnost i sloboda LGBTI osoba, povećavati vidljivost zajednice te podizati svijest i podsticati debata o problemima sa kojima se zajednica suočava. Ona okuplja LGBTI zajednicu, ali i sve druge koji_e smatraju da LGBTI osobe trebaju uživati jednaka prava i slobode kao i ostatak populacije. U tom smislu, parada ponosa može biti shvaćena kao „marš svih osoba koje se zalažu za neselektivan pristup ljudskim pravima“³⁰.

Na prostorima bivše Jugoslavije, održavanje parade ponosa predstavlja jedan od najvećih izazova za LGBTI zajednicu i organizacije s obzirom na to da su prva nastojanja održavanja ovog događaja u ovim zemljama uglavnom bila praćena fizičkim i verbalnim nasiljem te snažnim protivljenjima mnogih organizacija, institucija, medija i dobrog dijela javnosti³¹. Ipak, u zemljama iz susjedstva su načinjeni određeni

29 Vidjeti više u Arijana Aganović et al. (2012). *Pojmovnik LGBT kulture* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll), str. 363.

30 Jasmina Čaušević (2013). *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 50.

31 Vidjeti više u Arijana Aganović et al. (2012). *Pojmovnik LGBT kulture* (Sarajevo: Sarajevski

pozitivni pomaci u ovom pogledu.

U Hrvatskoj je prva parada ponosa održana u Zagrebu 2002. godine pod sloganom „Iskorak kontra predrasuda“. Iako su prve povorke bile obilježene prijetnjama i nasiljem, povorka je održavana svake godine bez izuzetka, a od 2007. godine nisu zabilježeni incidenti. U tom smislu, Hrvatska „se sada već može pohvaliti kontinuitetom u organizaciji Povorki ponosa“.³² U Hrvatskoj se, pored Zagreba, parada ponosa održava i u Splitu. Prva je održana 2011. godine pod sloganom „Različite obitelji, jednaka prava“ i bila je obilježena provokacijama i nasiljem. Ipak, od tada do danas, splitska parada ponosa održavana je svake godine i ovi su marševi prolazili bez incidenata.

Kada je riječ o Srbiji, prvo nastojanje da se organizuje parada ponosa desilo se 2001. godine pod sloganom „Ima mesta za sve“ – pokušaj je okončan u nasilnoj reakciji radikalnih desničarskih organizacija, što je zajedno sa neadekvatnom reakcijom policijskih snaga rezultiralo sa 40 povrijeđenih osoba i uništavanjem zgrada i imovine. Nakon toga, dva pokušaja organizovanja povorke u 2004. i 2009. godini otkazana su uslijed prijetnji bezbjednosti učesnika_ca i neadekvatne podrške državnih institucija. Napokon, u oktobru 2010. godine ponovo je održana parada ponosa u Beogradu koja je okupila oko 1000 učesnika_ca, ali je i ovoga puta obilježena nasiljem (povrijeđeno je preko 100 osoba) i demoliranjem objekata, odnosno javne i privatne imovine. Nakon toga, planirana je, ali otkazana još jedna parada ponosa u 2011. godini, da bi naredna bila održana 2014. godine. Marš je 2014. godine protekao bezbjedno iako je bio obilježen manjim sporadičnim incidentima. Od tada se u Beogradu svake godine, redovito, održava parada ponosa i protiče bez nasilnih incidenata.

U Crnoj Gori je prva parada ponosa održana u Podgorici 2013. godine. Iako je došlo do nasilnih reakcija na održavanje prve parade ponosa, učesnici_ce u povorci nisu povrijeđeni_e zahvaljujući profesionalnoj reakciji policijskih snaga – ipak, u sukobu između policije i nasilnih protivnika_ca povorke, povrijeđeno je oko 20 policijskih službenika_ca. Nakon toga, parada ponosa se održava svake godine bez značajnijih incidenata.

Iako se susjedne zemlje mogu pohvaliti kolikim-tolikim kontinuitetom održavanja povorke ponosa, u BiH ovakav marš još uvijek nije održan, što se, između ostalog, može objasniti i iskustvom nasilja prilikom ranije organizovanih događaja vezanih za LGBTI i queer tematiku te nepostojanjem volje vladinih institucija da podrže ovakav događaj na

otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll), str. 364.

32 Vidjeti više u Ajrijanu Aganović et al. (2012). *Pojmovnik LGBT kulture* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll), str. 365.

adekvatan način. Pokušaj održavanja prvog Queer Sarajevo Festivala 2008. godine praćen je negodovanjima, pa čak i huškačkom retorikom, dijela medija, desničarskih organizacija i navijačkih grupa, što je rezultiralo nasiljem na prvi dan održavanja festivala, pri čemu je fizički povrijedeno osam osoba, te prekidanjem festivala. Šest godina poslije, novi slučaj nasilja dogodio se tokom održavanja festivala Merlinka, na kome je posjetioce i posjetiteljke napalo 14 maskiranih osoba i pri čemu su fizički povrijeđene tri osobe.

Imajući u vidu da do sada nije održana parada ponosa u BiH, sa jedne strane, te regionalna iskustva, sa druge, nastojali_e smo propitati staveve ispitanika_ca o potrebi održavanja prvog ovakvog događaja te o njihovoj spremnosti da učestvuju u povorci.

Nešto manje od polovine, odnosno 44% ispitanika_ca smatra da se treba održati prva parada ponosa u BiH, dok je 21% protiv njenog održavanja. Ovakvi rezultati su na tragu rezultata istraživanja iz 2013. godine, kada je također manje od polovine, odnosno 48% ispitanika_ca smatralo da treba održati prvu paradu ponosa u BiH, dok je 52% smatralo da ne treba (upitnik iz 2013. godine nije uključivao odgovor „nisam siguran_na“)³³.

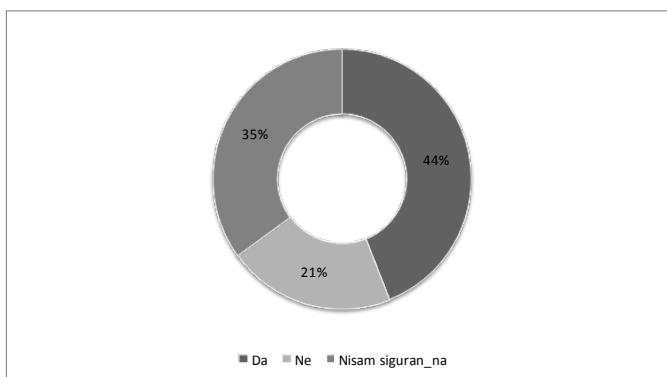
Ispodpolovična podrška održavanju prve parade ponosa u BiH među uzorkovanom LGBTI zajednicom prevashodno se može objasniti strahom od mogućeg nasilja, na šta upućuju i dodatna pojašnjenja koja su ostavljali_e ispitanici_ce, gdje se kao najčešći argumenti za neodržavanje parade uglavnom navode mogući homofobni nasilni incidenti/nasilje nad učesnicima_cama kao i *nespremnost* društva za ovakav događaj. Nadalje, neki_e ispitanici_ce smatraju da parada ponosa ne predstavlja pravi pristup borbi za ljudska prava LGBTI osoba, vjerujući da postoje prioritetniji problemi koje za LGBTI zajednicu treba riješiti, da ovakvo djelovanje može biti kontraproduktivno s obzirom na postojeći nivo senzibiliziranosti društva spram ove treme – pri čemu neki_e smatraju da bi parada ponosa mogla ugroziti i ono što se do sada postiglo u izgradnji tolerantnijeg odnosa spram LGBTI zajednice, da bi odziv bio mali, i sl.

Ipak, iako manje od polovine ispitanika_ca smatra da treba održati prvu paradu ponosa u BiH, potrebno je imati na umu da 35% ostalih nije sigurno, dok svega 21% (malo više od 1/5 ukupnog uzorka) izričito smatra da paradu ponosa ne treba održati. Drugim riječima, iako ispodpolovičan broj ispitanih osoba podržava ideju održavanja prve parade ponosa u BiH, mali je broj i onih koji_e ovu mogućnost ne podržava. Značajan udio onih koji_e nisu sigurni_e, u određenoj mjeri

³³ Jasmina Čaušević (2013). *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 51.

se, analizirajući data kvalitativna pojašnjenja, može objasniti time da održavanje parade ponosa kao takvo podržavaju, ali, uzimajući u obzir mogućnost nasilja i/ili druge potencijalne popratne negative efekte, ipak kroz ovaj upitnik nisu pružili_e bezrezervnu podršku ideji organizovanja povorke.

Grafikon 40: Treba li održati prvu paradu ponosa u BiH?

Neki razlozi zbog kojih, prema vlastitim obrazloženjima, ispitanici_ce smatraju da bi trebala biti održana prva parada ponosa u BiH

- Jer je neophodna.
- Krajnje je vrijeme.
- Legitimno je da LGBT populacija traži zaštitu svojih prava.
- Parada ponosa je nešto što obilježava LGBTI zajednicu i jednostavno lijep događaj. Mislim da bismo trebali imati pravo da se održi parada ponosa, no samo ako se uspije zadobiti potpuna zaštita od strane policije, radi sigurnosti učesnika.
- LGBTQ+ osobe treba da mogu barem jednom godišnje slobodno i ponosno izaći na ulice i da pokažemo ko smo i šta smo, bez da nas gledaju čudno, da se okružimo ljudima sličnim nama, pa možda pronađemo i ljubav svog života tu.
- Mislim da je to dobar način kojim društvo mora započeti proces prihvatanja realnosti postojanja LGBTIQ osoba kao vlastitog dijela koji je oduvijek postojao. Ja ne želim biti samo u „svoja 4 zida“ jer lično mi više smeta površna prihvaćenost tipa „nemam ništa protiv, ali neka to bude u svoja 4 zida“.
- Parada u BiH je neophodna zbog veće vidljivosti LGBTI osoba, podizanja svijesti javnosti i ostvarivanja većih i u konačnici jednakih

prava za sve.

- Želim da se svi mi iz LGBT zajednice okupimo i zajedno ponosno prošetamo gradom, da pokažemo ljudima da se ne sramimo toga što smo, jer to nije ništa abnormalno, već samo neshvatljivo tradicionalnim ljudima. Red je da ljudi shvate da nas ima, i da nas ima u ogromnom broju.
- Zato što je to važno područje borbe, absolutno je potrebno biti vidljiv na ulicama, a uz to, to je i jedan od načina da bh. društvo dokaže da je doraslo i sposobno osigurati svim svojim građanima uživanje prava koja im zakon garantuje, da je spremno pružiti im izražavanje svojih sloboda i prava na različitost, ali i da će ih zaštititi u slučaju diskriminacije. Godine prisutnosti na ulicama u susjednim zemljama urodile su plodom, vjerujem da samo treba početi i nadati se istom ishodu, kroz nekoliko godina, i kod nas.
- Ako se učesnici adekvatno zaštite od strane državnih službi, ne vidim razlog zašto se parada ponosa ne bi održala. Ako se bude čekao „pravi trenutak“, onda se parada neće nikad ni održati.
- Mislim da je krajnje vrijeme da ljudi prihvate činjenicu da mi ne radimo ništa loše, jer to je ustvari ko smo mi, i da treba da nas prihvate onakvi kakvi jesmo jer ne želimo nikome loše, niti nametati nekome našu seksualnost, kako to oni vide.
- Parada ponosa dovodi i kod heteroseksualnih i kod LGBTQI osoba do bolje osviještenosti o tome da LBGTQI osobe žive pored nas posvuda, čak i kad se nama čini da ih uopšte nema.
- BiH ima veliku LGBT populaciju koja nije vidljiva i skrivena je u ormaru, parada će moguće gurnuti svjetonazore mlađih (i starijih) LGBT osoba prema otvaranju ka bližnjima i/ili okolini. Društvo treba da vidi da LGBT osobe postoje u velikom broju.
- Iako bi vjerovatno bila ista situacija kao na prvom prajdu u Beogradu, smatram da je potrebna upravo kako bi ljudi shvatili da ipak LGBTIQ osobe postoje i da hodaju gradom, a ne da su zapadna fikcija.
- Na primjeru Srbije vidimo da stalnim održavanjem parade dolazi do „kulturnog šoka“ i navikavanja, pa postaju normalna pojava.
- Sredina je zrela za paradu, nije sigurno, ali nigdje nije bilo sigurno na početku.
- Da, u smislu protesta i povećanja vidljivosti.
- Neophodno je zbog vidljivosti i podizanja svijesti o prisutnosti LGBTI osoba.
- Neophodno je zbog vidljivosti i podizanja svijesti o prisutnosti LGBTI osoba.
- Doprinijelo bi vidljivosti LGBTI populacije.

- Smatram da se na taj način povećava vidljivost LGBTI osoba, itekako može pomoći svim onim osobama koje su u bilo kakvim nedoumiciama u vezi svog rodnog identiteta ili seksualne orientacije.
- Vidljivost je jedan od najvažnijih aspekata promicanja ljudskih prava. Teško je nekoga ubijediti da uopće postoje osobe kojima su neka prava uskraćena. Vidljivošću se razbijaju predrasude (iz mog iskustva većinom potencijalno homofobni ljudi promijene mišljenje kada napokon uvide da su LGBT „obične“) i šalje vrlo značajna poruka da nećemo pristajati da budemo građani i građanke drugog reda, da želimo jednak tretman u društvu kojem doprinosimo, svako na svoj način, i da su ulice također i naše ulice.
- Da, ukoliko postoji neko ko je spreman da preuzme odgovornost nad povorkom i garantuje za sigurnost učešnika.
- Mislim da treba jer su i države regionalne održale svoje prajdove, samo treba da se poradi na pripremama i organizaciji istog.
- Dogodilo se skoro u cijelom regionu, red je i na BiH.
- Jedina smo zemlja u regionu u kojoj još nije održana.
- Gdje god se ustalila godišnja parada, situacija se lagano počela popravljati.
- Glavni grad jedne evropske države treba da organizuje paradu.
- Jer smo kao društvo neinformisani, neobrazovani i vrlo zatvoreni, te zbog podizanja svijesti o pravima i životu LGBT zajednice.
- Ako zajednica odluči da je to potrebno, ja ću podržati, mada po meni ima drugih, možda efikasnijih, načina inkluzije od parade.
- Parada ponosa je, kao i svi drugi protestni skupovi koji se održavaju povodom različitih društvenih problema, demokratski način da se izradi pravo na slobodu mirnog okupljanja, ona je dio slobode govora, misli i slobode javnog izražavanja kritičkog stava prema određenim negativnim društvenim procesima i dogmama.
- Treba jednom probiti led i održati skromnu, primjerenu, kulturnu paradu, bez kiča i seksualnih konotacija. Javnosti predstaviti što normalniju i prihvatljiviju sliku LGBTI društva, dati im priliku da čuju i pozitivne priče.

Neki razlozi zbog kojih, prema vlastitim obrazloženjima, ispitanici ce smatraju da ne bi trebala biti održana prva parada ponosa u BiH

- Biti dio LGBTI zajednice je nešto, je tu, zbog toga što smo mi, i to je to. Vjerujem da nije ni potrebno davati tu informaciju da jesmo, zar je bitno što je neko strejt i zašto bismo mi naglašavali da smo lezbejka/gej osoba. Koga briga! To sam samo ja. (...) To nije moja

karakterna osobina, već seksualnost. Nisam ja odlučila to jednog dana, jednostavno jesam. Isto kao što i moja mama nije odlučila da je strejt. S tim, vršiti paradu ponosa smatram da nije ni potrebno jer to je što mi jesmo i ta vrsta ubada u oko, nas predstavlja kao nešto drugačije iako mi nismo. Svi smo mi samo ljudi. Smatram da je na neki način potrebno to jednostavno pustiti da bude prihvaćeno kao nešto što je već u društvu. Da ljudima suptilno postane svakodnevica. Naravno, i za to je potrebna neka vrsta akcije i aktivizma LGBTI organizacija, ali možda ne tako napadna kakvu paradu ponosa smatram.

- Njena svrha ne bi bila dovoljno jasna, kao što ni u drugim zemljama nije dovoljno jasna. Parada ponosa bi imala smisla u BiH ako bi služila kao protest da se dokaže do koje mјere je naše društvo zaostalo. A to će se dokazati onda kada se nad učesnicima parade počini nasilje. To jeste najvažnija poruka i najhitniji problem koje naše društvo treba da riješi – nasilje nad ljudima zbog praktikovanja prava na privatni život i na svoje tijelo. Ne mogu da kažem da podržavam da ljudi paradiraju ako znam da će ih neko zbog toga pretući. Kad društvo dovoljno uznapreduje da se parada može održavati u miru, bez nasilja, onda neće biti više svrhe održavati je, kao što i nema svrhe što se i dalje održava u Njemačkoj i zemljama sa sličnim uređenjem.
- Nisam siguran koliko parada ponosa pomaže. Smatram da seksualnost (kao i npr. nacionalnost) nisu stvari na koje čovjek može biti ponosan (na kraju krajeva, to nisu stvari koje se mogu postići, stvar su procesa i događaja na koje mi nismo mogli svjesno uticati). Isto tako, bar sudeći po snimcima sa parada ponosa većih gradova, one često daju pogrešan utisak o LGBTI populaciji. Mislim da pojedina ponašanja, koja se mogu uočiti na ovim paradama, homofobima na tacni nude nove argumente, koji se, ako pravilo zloupotrebljeni, mogu čak ciniti i validnim. U zavisnosti od toga kakav bi to bio vid protesta, parada bi i mogla biti pravi izbor. Mislim da se treba pokazati da seksualnost, iako faktor diverziteta, suštinski ne mijenja stvari, tj. da suštinske razlike između LGBTI i neLGBTI osobe, pogotovo u njihovoj vrijednosti i pravima, nema, ne treba i ne smije biti.
- Stepen građanstva nije na nivou da parada prođe bez incidenata što bi išlo na teret LGBT osoba. Parada je izgubila smisao kada je iz političke borbe postala vid zabave, pa populacija nije svjesna prvobitne zamisli parade ponosa.
- BiH društvo trenutno nije dovoljno senzibilizirano za održavanje takve manifestacije. Parada ponosa bi privukla jako mali broj

LGBTI populacije i dovela bi do nasilnih okršaja.

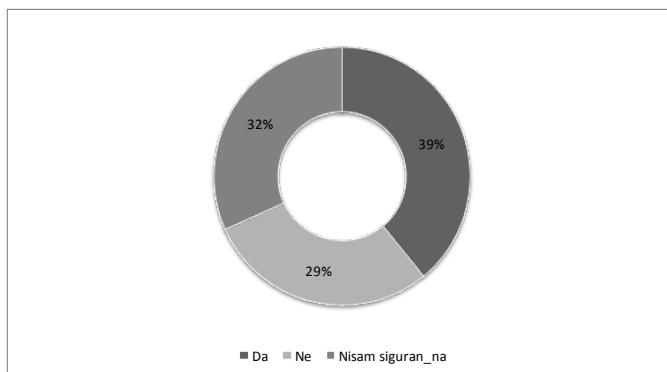
- BH društvo nije dovoljno napredno po pitanjima obrazovanja, tolerancije i društvene svečanosti i odgovornosti (čak bi se moglo reći i da je nazadno) i smatram da bi svaki pokušaj organizovanja parade ponosa bio protumačen kao provokacija i predstavljen kao perverzija, čak i u slučaju „običnog“ marša. BiH i dalje nije spremna za paradu ponosa. Takve bi masovne tuče i napadi izbili da niko od nas nije svestan na šta bi to ličilo. Svi znamo šta se dogodilo na onom festivalu u Akademiji u Sarajevu. Treba još barem decenija edukacije, i to temeljite.
- BiH i dalje nije spremna za paradu ponosa. Takve bi masovne tuče i napadi izbili da niko od nas nije svestan na šta bi to ličilo. Svi znamo šta se dogodilo na onom festivalu u Akademiji u Sarajevu. Treba još barem decenija edukacije, i to temeljite.
- Koliko je BiH spremna na takvo nešto? Već se nekoliko puta pokazalo da ljudi nisu primjereno reagirali na bilo što vezano za LGBTI osobe, što bi onda bilo kad bi se održala parada ponosa? Voljela bih da je drukčije, ipak uvjerila sam se u razmišljanja ljudi o ovim temama, BiH još nije spremna.
- Iako bi parada ponosa bila dobar korak ka boljoj vidljivosti LGBTI osoba, bojam se za posljedice koje ona može izazvati s obzirom na područje i okruženje u kojem živimo.
- Čisto zbog sigurnosti LGBTI osoba, ne još. U svakom slučaju, voljela bih da bude, ali pod uslovom da niko ne bude povrijeđen, što je „far reaching“ za BiH trenutno.
- Bilo bi incidenata sigurno i nije najsigurnije. Mislim da ni policija ne bi mogla puno da pomogne zbog mentaliteta naših ljudi.
- Mislim da naše društvo nije spremno za to kao i LGBT osobe (većina ne bi ni izašla na paradu).
- Nema dovoljno ljudi koji bi izašli na ulicu.
- Bolje izbjegići nasilja i boriti se drugim sredstvima.
- Iako sam gay osoba, ne podržavam paradu ponosa jer to nije pravi način za senzibilizaciju građana na ovim prostorima.
- Iako uviđam potrebu za istom, smatram da naše društvo nije dovoljno zrelo da paradu shvati kao bilo šta drugo do provokacije, te bi postignuta vidljivost donijela više štete nego koristi. Ipak, drugačije se možda ne bismo mogli nadati normalizaciji slike i statusa LGBT osoba u BiH.
- Dosta prioritetnijih problema prvo treba riješiti.
- Smatram da u BiH prvo treba da se oformi dovoljan broj LGBTI udruga i institucija koje će aktivno da rade na rješavanju problema, zaštiti, društvenoj integraciji, promjenama u zakonodavstvu

na nivou države, itd. Održavanje parade bez da postoje zakoni, institucije i organi vlasti, koji štite sigurnost i prava osoba koja učestvuju u paradi, bila bi blago rečeno loš potez u državi kao što je BiH.

- Nisam pobornik parade ponosa u zemlji u kojoj većina ljudi ne razumije njenog značenje. Ima puno važnijih stvari na kojima se treba poraditi.
- Ja lično nisam zainteresovan za neko paradiranje koje nam je užaludno ukoliko se zakoni ne usklade koji će nam poboljšati standard boravka u ovoj zemlji.
- Jer ova država nije na tom nivou razvoja da bi parada ikome a kamoli LGBT populaciji „pomogla“, osim što bi bilo paradirali se, i tu je sve stalo.
- Pa da li strejt osobe imaju paradu?
- Mislim da se time samo još više povećava bijes homofobnih osoba.
- Ne vjerujem da bi proizvelo ciljane efekte, naprotiv.
- Naše društvo nije spremno za to, samo bi se porušilo ono što se do sada izgradilo. Jer i mrvljivi koraci su ipak koraci ka budućnosti i promjeni. Kao što mi ne volimo da nam se nešto nameće, ne namećimo drugima ono što još nisu spremni da razumiju, već im na jednostavniji i adekvatniji način pružamo priliku da shvate i prihvate.
- U društvu i državi koja ima veliku stopu nezaposlenosti, lošu materijalnu situaciju državljana, probleme sa zdravstvom, probleme sa pravima (nebitno kojim), probleme sa nacionalnim nabojem, i sl., smatram da parada ponosa neće biti dobro prihvaćena.
- Mislim da seksualna pripadnost nije nešto što treba da se ističe niti da bude objekat ponosa.
- Još nije došao trenutak, mislim da je bolje da radimo na osnaživanju LGBT populacije.

U prvoj paradi ponosa u BiH, ukoliko bi ona bila održana, učestvovalo bi tek nešto više od 1/3, odnosno oko 39% ispitanika_ca. Nešto manje od 1/3 ispitanika_ca (29%) tvrdi da ne bi učestvovalo, dok oko 32% njih nije sigurno. Zanimljivo je da oko 14,3% ispitanika_ca, među onima koji_e smatraju da u BiH treba biti održana prva parada ponosa, u njoj ne bi učestvovalo, dok 19,3% njih nije sigurno da li bi učestvovalo, za što možemo pretpostaviti da je posljedica straha od nasilja ili pak *outovanja*.

Grafikon 41: Da li biste učestvovali u paradi ponosa?

Ispitanici_ce koji_e su odgovorili_e da ne bi ili nisu sigurni_e da li bi učestvovali_e u paradi ponosa, kao najčešće razloge su navodili_e strah od fizičkog i drugih oblika nasilja (u oko 33% odgovora), potom strah od *outovanja* – strah da se sazna za njihov LGBTI identitet zbog učešća u paradi ponosa (u oko 18% odgovora), te skepsu spram parade ponosa kao smislenog, dobrog i/ili efektivnog metoda borbe za prava LGBTI osoba i poboljšanja položaja zajednice (u oko 14% odgovora). Osim toga, mnogi_e ispitanici_ce žele sačuvati svoju privatnost i/ili vide svoj identitet kao intimnu stvar, te smatraju da bi učešće u paradi ponosa vodilo njihovom javnom eksponiranju (u oko 9% odgovora).

Neki razlozi zbog kojih, prema vlastitim obrazloženjima, ispitanici_ce smatraju da ne bi trebali_e učestvovati u prvoj paradi ponosa u BiH

- Baš da bih sačuvala svoju privatnost i bezbjednost.
- Dosadašnji pokušaji održavanja parade ponosa ne ulijevaju dovoljno povjerenja da bi se moglo proći u sigurnosti.
- Da, bilo gdje drugo, ali u BiH trenutno ne bih. Možda nakon još nekog vremena.
- Ukoliko ona bude za nekih desetak godina, da, jer vjerujem da će se situacija poboljšati, ali trenutno ne bih bio dio parade.
- Ne bih učestvovala ako se pride održava u BiH, ali bilo gdje drugo bih učestvovala.
- Želio bih učestvovati, ali me strah fizičkog nasilja tokom parade, mada možda i ne toliko koliko onoga šta bi uslijedilo poslije parade ponosa i kako bi se to reflektiralo na moj život u budućnosti.

- Ne bih učestvovao iz razloga što još nikome nisam otkrio svoj seksualni identitet, pa ne bih volio da osobe do kojih mi je stalo isti otkriju mojim učešćem na tom skupu.
- I dalje nisam autovan porodici koja je homofobična.
- Nisam siguran jer krijem seksualni identitet.
- S obzirom na to da nisam pretjerano out, nisam sigurna koliko bih bila spremna na tako veliki korak.
- Broj ljudi koji znaju za moju seksualnu orijentaciju je vrlo ograničen, a to bi bilo autovanje u potpunosti. Međutim, imam veliku želju da budem dio takvog događaja, vjerovatno bih se podsjetila da nisam sama.
- Ne želim biti viđena od strane ljudi kojima nisam out (gotovo isključivo se odnosi na poslodavca).
- Iako želim biti dio toga, boljim se da bi mi to donijelo više problema (posao, porodica, finansijska stabilnost...) nego zadovoljstva...
- Zbog javnog posla koji radim, ne bih se baš tako javno eksponirao, možda u nekom drugom gradu, ali u svom rodnom, sigurno ne, ali podržavam
- Ljude treba informisati i upućivati, a ne paradirati. Treba se baviti više politikom i putem iste „ganjati“ prava i slične stvari. (...) LGBT populacija ima problema s osnovnim ljudskim pravima koji im zakonski pripadaju, ali imaju iste probleme i strejt ljudi. Imamo svi problema skoro pa sličnih.
- Iako je uvriježeno stajalište da je parada ponosa „the sredstvo“ u borbi za prava LGBTI osoba, ja se s tim ne mogu složiti te sam mišljenja da (bi) manje akcije, skupovi, edukacije, druženja... imaju (mogle imati) puno veći učinak za realizaciju prava LGBTI osoba.
- Ja se borim svaki dan za sebe i ne treba mi parada da mi omogući nešto, ja vodim normalan život i ne ustručavam se ni pred kim. Ako neko ima potrebu, neka ide, ali mnogo ljudi koji se navodno bore za LBGTI prava, a s druge strane, ne smiju na ulicu izaći sa svojim partnerom za ruku, a kamoli išta drugo, koja je korist jednom izaći na ulicu i paradirati. Time što ćeš se ponašati kao i svaki drugi par i ne praviti famu oko toga, ne skrivati i ne stidjeti se, za mene je prava borba.
- Smatram da nitko svoju seksualnu orijentaciju ne treba propagirati javno, nego zadržati za sebe i svoje najdraže socijalno okruženje.
- Nema potrebe na taj način se eksponirati. Seksualnost je privatna stvar.
- Isto kao što straight osobe ne nameću meni, ne namećem ni ja njima.
- Strogo ne podržavam jer ne prikazuju LGBT osobe u pravom

svjetlu. Ako tražimo prihvaćenost i jednakost, onda se trebamo ponašati i živjeti u skladu s tim, bez eksponiranja.

- Mislim da je parada dio procesa i da se treba desiti. Međutim, isto tako mislim da izvoditi nepostojeću zajednicu na paradu nema mnogo smisla. Još dosta se mora uraditi na jačanju zajednice prije nego se izade na ulicu. Prva parada će sigurno biti problematična i, ako ne razvijemo zajednicu koja je može podržati i artikulirati, ona bi mogla razbiti i ono malo što je napravljeno. Opet, nikada nije pravi moment za paradu i ovaj argument može odlagati izlazak na ulice za dugo vremena. Zato je jako važno izvagati i tražiti saveznike.
- Šetnja jednom godišnje bez da se išta drugo učini za LGBTI populaciju nije rješenje. Ako je potrebno da me štiti stotine policajaca jer sam odlučila da ulicom otvoreno prošetam kao lezbejka, samo govor o državi u kojoj se parada odvija. Smatram da je potrebno da se aktivno radi na unapređenju društvene sredine i komunikaciji sa vlastima i zakonodavstvom kako bi se situacija poboljšala, a jedna šetnja to neće učiniti. Skrenut će pažnju javnosti, izazvati reakcije i dobiti mjesto u medijima, ali bez dubljih mjera neće se ništa poboljšati.
- Parada ponosa samo proizvodi kontraefekat u smislu da je izvor dodatnog nasilja i negativnih komentara.
- Smatram da je parada bespotrebna i da sa svojom šetnjom neću ništa doprinijeti da ljudi shvate ili prihvate, već obratno, biću izložena pogrdnim riječima ili čak fizički ugrožena.
- Parade ponosa su po mom mišljenju jako hiperseksualne i mislim da trebaju ostati dio zapadne kulture. Mi kao homoseksualci trebamo da gradimo našu sliku kroz kulturne manifestacije, a ne kroz sex party na otvorenom.
- Zato što sam sasvim zadovoljna svojom situacijom jer smatram da smo mi ti koji odlučujemo da li ćemo biti sretni i prihvaćeni (sami biramo društvo u kojem ćemo se kretati, osobe oko sebe, i sl.) i, ako odaberemo prave osobe koje će nas voljeti onakve kakvi jesmo, ne treba nam podrška nebitnih ljudi.
- Slavim svoju seksualnost i bez parade.

Neki razlozi zbog kojih, prema vlastitim obrazloženjima, ispitanici ce smatraju da bi trebali_e učestrovati u prvoj paradi ponosa u BiH

- Ko će ako neću ja?
- Smatram da je to moja dužnost

- Zašto da ne?! Suvišno komentirati. Ja sam dio ove zajednice. To je i moja parada ponosa.
- Sudjelujem redovno na paradama u Zagrebu i Splitu i s ponosom bih koračala u svojoj državi.
- Da, jer je vrijeme da prošetam ulicom slobodno.
- Kad bi se održala, naravno da bih bio uz ljudе koji bi se po prvi put šetali kroz BiH.
- Ako nećemo podržati ono što jesmo, neće nas ni drugi podržati.
- Smisao održavanja parade ponosa je povećanje vidljivosti i skretanje pozornosti na probleme sa kojima se zajednica suočava. Smatrala bih se poprilično licemjernom ako u takvoj aktivnosti čiji je cilj promoviranje mojih prava i sloboda ne učestvujem i sama, a zasigurno želim da ih uživam i živim slobodno.
- Želim da podržim slobodu izražavanja, ljubav i da pokažem da smo svi mi isti, ljudi od krvi i mesa bez obzira na opredjeljenje.
- Vrijeme je da društvo u cjelini vidi da su LGBTIQ osobe prisutne i da se ništa neće promijeniti u međuljudskim odnosima ako su one i vidljive i uživaju sva prava kao i osobe koje to nisu.
- Želim biti vidljiv i pokazati podršku zajednici, također pokazati društvu da nas ima.
- Dio sam toga i čvrsto vjerujem da moramo biti odvažni u traženju prava.
- Smatram da se paradom ponosa artikulišu zahtjevi koji me se direktno tiču i zbog toga osjećam potrebu da u njoj učestvujem. Određena doza straha bi svakako postojala, ali mislim da bi i meni samom učešće u paradi pomoglo da prebrodim neke lične kočnice.
- Iako je rizik od otkrivanja preveliki, i posljedice katastrofične, veoma je važno da pokažemo da smo tu, da postojimo, i da nismo ništa drugačiji od ostatka naših sugrađana. Ako se pojavimo u dovoljnom broju, to će ostaviti značajan utisak na javnost, i nadam se pokazati porodicama da biti LGBT u BiH nije samo mit.
- Bez obzira što se sve radi po pitanju rješavanja LGBTTIQ pitanja, parada ponosa najjače odjekne, o njoj se govori i svjedok je (izravan) vidljivosti.
- Nema smisla živjeti u mišijoj rupi i nadati se da će svijet nekako protutnjati pored mene i ne skužiti da sam uopće tu. Gledajući istoriju civilizacije, svaki put se hrabrost isplatila. Svaki put kada su ljudi stali u odbranu vlastitog integriteta i dostojanstva desile su se pozitivne društvene promjene. To ne ide brzo, ali je svaki korak (i svaka osoba na svakoj uličnoj akciji) nezamjenjiv dio tog procesa.
- Da, jer je neophodno biti dio javnog prostora i diskursa ukoliko

želimo poboljšati položaj LGBTI zajednice i zato što sam kao građanin u moralnoj obavezi da protestiram za manjinska prava, posebno kada se radi o pravima manjine koja je suočena s ovako velikim stepenom diskriminacije i nasilja.

- Pa parada ponosa je izuzetno bitna politički. Čak je smatram bitnjom ovdje nego u nekoj drugoj državi na „zapadu“, jer od toga kreće ostvarivanje prava LGBTI osoba. Prava se „stiču“ na ulici.
- Definitivno da, i da nisam lezbejka, bitno mi je da dam podršku bilo kojoj osobi ili grupi kojoj su uskraćena osnovna ljudska ili bilo koja druga prava.
- Od prije dvije godine, kako sam shvatila da sam biseksualna, želja mi je bila učestvovati u tome, i boriti se za prava, ne samo sebi već i drugim koji su u ovoj situaciji sa mnom.
- Smatram da bih na taj način pomogla svima koji ne smiju da priznaju da su LGBTI.
- Vjerujem u moć društvenih akcija. To me u isto vrijeme i malo plasi, zbog sigurnosti i mogućeg outovanja, ali opet, s druge strane, mislim da bi to bio i dobar trenutak, jer bih bila okružena ljudima iz zajednice.

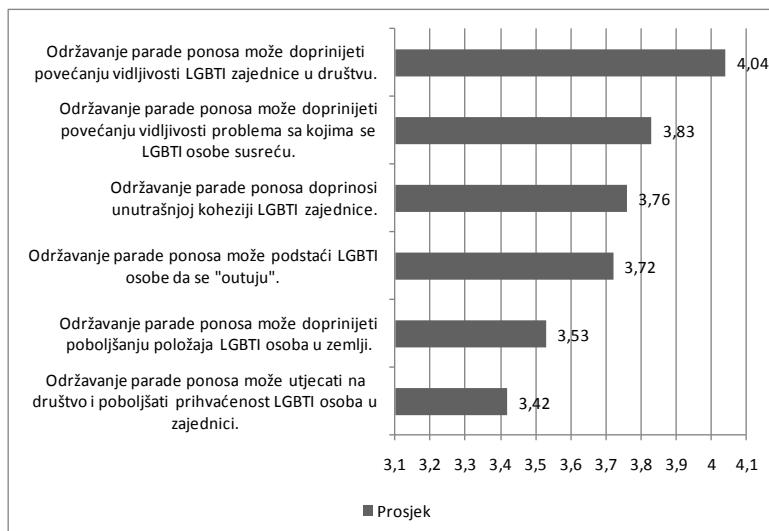
Iako manje od polovine ispitanika_ca smatra da treba održati prvu paradu ponosa u BiH, većina njih smatra da bi organizovanje marša moglo imati određene pozitivne efekte: u tom smislu, sa svim pobrojanim afirmativnim tvrdnjama o pozitivnim efektima parade ponosa na različite aspekte LGBTI zajednice (vidjeti grafikon 43), donekle ili u potpunosti se složilo više od 50% ispitanika_ca. Sa tvrdnjom da održavanje parade ponosa može doprinijeti vidljivosti LGBTI zajednice u društvu, slaže se donekle ili u potpunosti 74% ispitanika_ca, dok se sa tvrdnjom da povorka može doprinijeti vidljivosti problema LGBTI zajednice, donekle ili u potpunosti slaže 67,5% ispitanih osoba. Nadalje, da održavanje parade ponosa može podstići *outovanje* LGBTI osoba, slaže se 62,6% ispitanika_ca, a da parada ponosa doprinosi jačanju unutrašnje kohezije zajednice, slaže se 61,8% ispitanika_ca.

Sa druge strane, sa tvrdnjama da održavanje parada ponosa može doprinijeti poboljšanju položaja LGBTI osoba u zemlji ili poboljšati njihovu prihvaćenost u društvu, ispitanici_ce se najmanje slažu (54,9% i 50,8%). U tom smislu, moguće je zaključiti da su se ispitanici_ce više slagali_e sa tvrdnjama da će parada ponosa doprinijeti povećanju vidljivosti zajednice ili problema sa kojim se ona susreće, ali manje s onim tvrdnjama koje se tiču konkretnih efekata parade ponosa na poboljšanje položaja i prava zajednice.

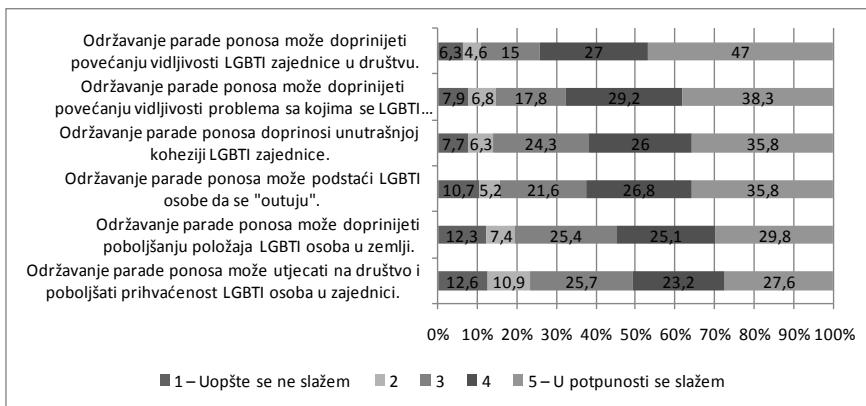
Ovakvi rezultati mogu nagovještavati da ispitanici_ce, uslijed

kontinuirane homofobije, spore transformacije društvene svijesti o pravima LGBTI osoba, brojnih zakonskih i institucionalnih manjkavosti i ograničenja, te opetovanih homofobnih incidenata, imaju rezigniran pogled na mogućnost da akcije ovog tipa mogu značajnije unaprijediti položaj LGBTI zajednice.

Grafikon 42: Da li se slažete sa navedenim tvrdnjama?(projek)

Grafikon 43: Da li se slažete sa navedenim tvrdnjama?(%)

4.7. Istospolne zajednice i njihovo zakonsko regulisanje

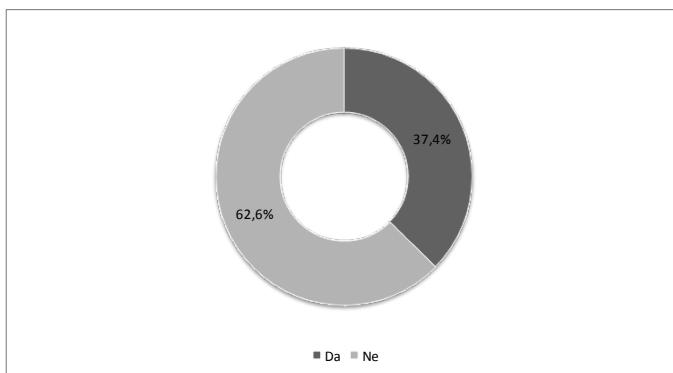
Postojeće zakonodavstvo u BiH ne prepoznaje niti na bilo koji način štiti istospolne zajednice. U tom smislu, osobe koje su u dugotrajnoj i stabilnoj emotivnoj vezi s osobama istog spola ne mogu uživati jednak prava kao i heteroseksualni parovi: tako, ilustracije radi, osobe iz istospolnih zajednica ne mogu naslijediti penziju u slučaju smrti partnera_ice, ne postoje pravni mehanizmi koji bi osigurali pravilnu raspodjelu zajednički stečene imovine u slučaju prekida odnosa ili naslijede imovine u slučaju smrti partnera_ice, istospolni parovi ne mogu uživati poreske olakšice koje uživaju vjenčani heteroseksualni parovi, i sl.³⁴

Imajući u vidu postojeći pravni i institucionalni okvir, koji ne prepoznaje istospolne zajednice i onemogućava formaliziranje ovakvog odnosa, kao i društveni kontekst u kome su LGBTI osobe svoje istospolne emotivne veze uglavnom prinuđene skrivati ili otkrivati tek na južem krugu ljudi – kako bi izbjegle potencijalnu osudu, isključivanje ili, u krajnjoj instanci, nasilje – nastojali_e smo ispitati u kojoj mjeri LGBTI osobe ulaze u zajednički život te kakvi su njihovi stavovi glede zakonskog uređivanja oblasti istospolnih partnerstava i mogućeg stupanja u ovu vrstu formaliziranog partnerstva.

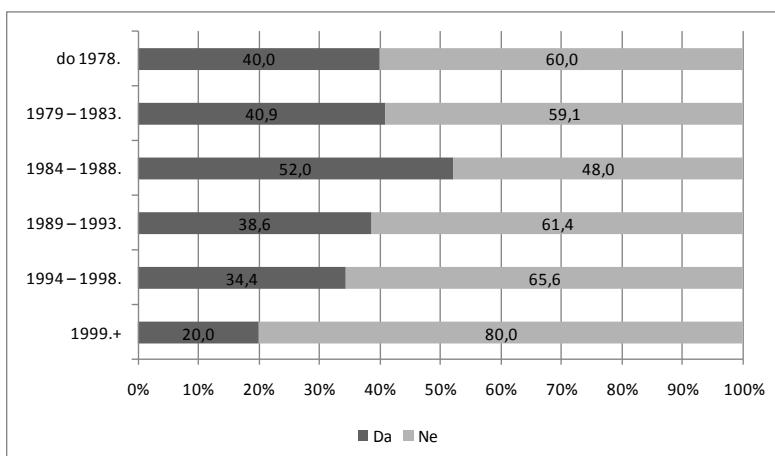
Od ukupnog broja ispitanika_ca, njih 37,4% su u trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi. Relativno nizak udio ispitanika_ca koji_e su u trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi u nekoj mjeri može se objasniti dobnom strukturom uzorka koji čine osobe mlađe životne dobi (vidjeti sekciju 3.1. ovog izvještaja kao i grafikon 44b). Sa druge strane, iako ne raspolazemo podacima o trendovima stupanja u trajne stabilne emotivne veze među heteroseksualnim osobama slične dobne strukture, koji bi nam omogućili komparativni uvid u ove trendove i mapiranje potencijalnih razlika, moguće je prepostaviti da postojeći društveni kontekst ima negativan utjecaj na ulazak i održavanje dugotrajnih veza za LGBTI osobe.

³⁴ Sarajevo Open Centre (2016). *Same-sex partnership – a sleeper in BiH's EU integration process* [Human Rights Papers: Paper 25] (Sarajevo: Sarajevo Open Centre), str. 2.

Grafikon 44a: Da li su ispitanici_ce u trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi? (%)

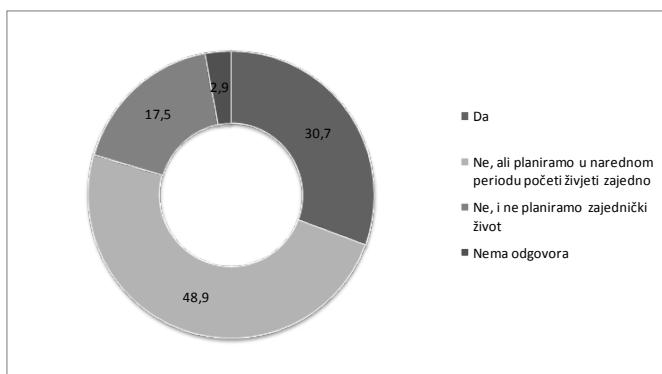

Grafikon 44b: Da li su ispitanici_ce u trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi?, prema dobi/godištu ispitanika_ce (%)

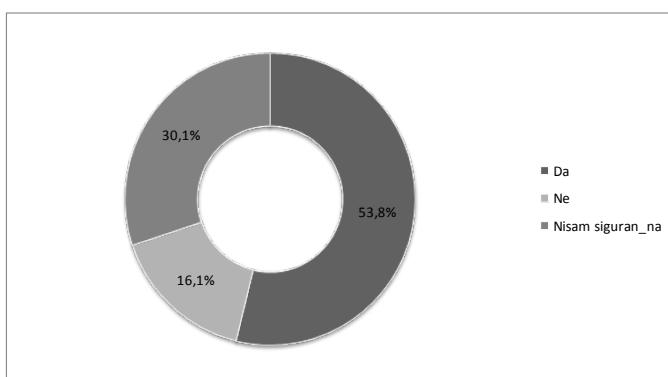
Nadalje, među onim ispitanicima_cama koji_e su u trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi, oko 30,7% njih živi_e sa svojim_om partnerom_icom, dok ih oko 49% planira započeti zajednički život u predstojećem periodu. Drugim riječima, 4/5 uzorkovanih LGBTI osoba koje su u trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi opredijeljeno je za zajednički život sa partnerom_icom, bilo da trenutno žive zajedno ili to planiraju u budućnosti, iako postojeći pravni i institucionalni okvir ne podržava moguće formaliziranje ovih odnosa niti zakonski štiti ovu vrstu partnerstva.

Grafikon 45: Da li živite zajedno sa svojim_om partnerom_icom? n = 137 (%)

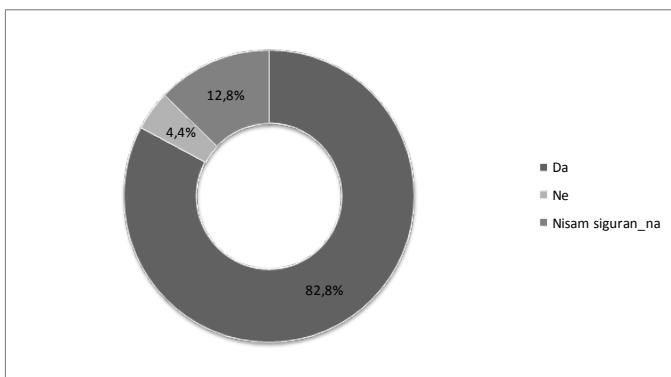
Većina ispitanika_ca tvrdi da bi zaključila životno partnerstvo ili životnu zajednicu ukoliko bi takvo što bilo omogućeno u Bosni i Hercegovini, dok manji dio njih (oko 16%) tvrdi da to ne bi učinio čak i ukoliko bi takva formalno-pravna mogućnost postojala. Od ispitanika_ca koji_e su u stabilnoj emotivnoj vezi, njih 62% bi zaključilo životno partnerstvo, dok ih 24% nije sigurno. Drugim riječima, većina ispitanika_ca želi – u bližoj ili daljoj budućnosti – sklopiti životno partnerstvo, ali ih izostanak regulative u ovoj oblasti u tome sprečava, onemogućujući im tako ono što je važećim zakonom zagarantovano heteroseksualnim parovima.

Grafikon 46: Da li biste zaključili životno partnerstvo ili životnu zajednicu ukoliko bi to bilo moguće uraditi u BiH?

Ipak, čak 82,8% LGBTI osoba obuhvaćenih ovim istraživanjem smatra da bi zakonska regulacija istospolnih partnerstava bila korisna, a kao glavne razloge za to vide regulisanje birokratskih i formalno-pravnih aspekata zajedničkog života, odnosno mogućnost uživanja prava koja trenutno, zbog neuređenosti ove oblasti, u neformalnim partnerstvima ne mogu ostvariti (npr. regulisanje prava na nasljedstvo, podjelu imovine, poreske olakšice, itd.). Osim toga, kao čest argument se navodi potreba izjednačavanja prava sa heteroseksualnim parovima i, time, osiguravanje jednakosti među građanima_kama bez obzira na seksualnu orientaciju (vidjeti i tabelu 7). Tek 4,4% ispitanika_ca ne smatra da je zakonsko uređivanje pitanja istospolnih partnerstava korisno.

Grafikon 47: Da li je zakonska regulacija istospolnih partnerstava korisna?

Među 16 ispitanika_ca koji_e zakonsku regulaciju istospolnih partnerstava ne smatraju korisnom, 3 ih ne podržava brak/partnerstvo kao koncept, bez obzira da li se radi o heteroseksualnoj ili istospolnoj zajednici, 1 smatra da LGBTI osobe trebaju imati pravo na pravi brak umjesto registrovanja partnerstva, 1 smatra da postoje prioritetniji problemi koje je potrebno riješiti, 1 smatra da to nije moguće jer živimo u BiH, dok ih 8 svoj stav nije obrazložilo. Među 47 ispitanika_ca koji_e su odgovorili_e da nisu sigurni_e, njih 7 smatra da nije dovoljno upoznato sa problematikom, dok ih 34 nije ponudilo odgovor. Ostali_e su uglavnom navodili_e slične argumente kao i ispitanici_ce koji_e ne smatraju ovakvu regulaciju korisnom.

Neki razlozi zbog kojih je, prema obrazloženju ispitanika_ca, zakonska regulacija istospolnih partnerstava korisna

- Pred zakonom i državom svi moramo biti jednaki!
- Bez obzira da li pojedinka-ac vjeruje u brak kao instituciju, svako mora imati pravo na izbor: da bira želi li sa svojim partnerom/ svojom partnericom ući u bilo kakav vid građanske zajednice ili ne. Ostvarivanje prava na istospolno partnerstvo LGBT osobama omogućava uživanje niza prava koje heteroseksualni parovi imaju, poput prava na zajedničku imovinu, nasljeđivanje, regulaciju boravka u zemlji ukoliko je jedna partnerica/jedan partner strani državljanin...
- Brak nije zajednica između muškarca i žene, brak je zajednica između dvoje ljudi koji se vole. To pravo pripada svima, tako i u Bosni.
- Da, time istospolne osobe dobijaju prava koja imaju i heteroseksualne osobe.
- Da, iz čisto pragmatičnih razloga, jer bi time istospolni parovi mogli ostvariti prava koja bez pravne regulacije nemaju (plaćanje poreza, posjećivanje u bolnici). Osim toga, pravna regulacija istospolnih partnerstava bi doprinijela izjednačavanju istospolnih parova sa heteroseksualnim parovima, kako pravno tako i u vidu promjene slike društva o tome šta znači partnerstvo i porodica.
- Da, prvenstveno zbog određenih prava koje supružnici mogu imati, a LBGT osobama su uskraćena, kao npr. regulisanje imovine, i sl.
- Dugoročni zajednički život treba biti pravno reguliran radi zaštite prava, obaveza. Ko želi, može tome pridavati romantične konotacije, ali to nije suština. Takva regulacija i sve oko njenog pregovaranja zasigurno bi pomogla vidljivosti i svijesti o queer egzistenciji kod nas.
- Emotivna i pravna ispunjenost, socioekonomski stabilnost.
- Finansije i zdravstvo. Želim pravo biti u bolnici kad trebam.
- Porezne olakšice, posjete u bolnici, mogućnost nasljeđivanja.
- Vjerujem da papir nije znak ljubavi. Ali taj papir bi značio dosta u budućnosti dvije osobe, medicinskim potrebama, pravnim regulacijama, i slično.
- Korisna je iz praktičnih razloga: imovina, potomstvo, porezne olakšice...
- Mislim da je važno zbog ostvarivanja temeljnih prava, osobito po pitanju ekonomskih prava, stambenog pitanja, nasljednih prava, prava iz zdravstvenog i socijalnog osiguranja, djece, i dr. I onih

životnih, ne znam šta bi se desilo da mojoj partnerki nešto se desi, a da ne mogu ući u izolirani dio kliničkog odjela predviđenog za najuže članove porodice, jer nisam joj ta famozna iz Zakona o porodičnom pravu „porodica“.

- Na istospolni brak gledam kao na potpunu inkluziju LGBT osoba u društvo. Zakonski bismo bili jednaki kao i sve ostale osobe u brakovima, i koristili sve beneficije u slučajevima, npr. smrti partnera, penzije, nasljedstva, ili običnog kredita ili usvajanja djece. Sve treba biti isto.
- Ko hoće, nek izvoli, naravno da je potrebno, zbog onih koji imaju želju za tim i država treba da im pruži to kao i sva ostala moguća prava.
- Korisna je s obzirom na to da LGBT osobe u zajednici nemaju prava kao ljudi koji žive u zajednici, a različitog su pola. Ne vidim smisao različitih prava.
- LGBT+ osobe su ljudska bića kao i straight osobe, te bi se trebale tretirati kao iste. Iako lično ne tretiram brak kao neophodnu stvar između dva partnera bilo koje seksualnosti, taj izbor i mogućnost moraju postojati.
- Pa korisna je ponajviše za ostvarivanje jednakih prava koja heteroseksualne osobe već imaju.
- Pa svi bi trebali imati pravo da budu u nekoj vrsti zajednice ukoliko tako osjećaju i imaju potrebu za tim i država bi to trebala da obezbijedi, nebitno da li je to 1% stanovništva, 10% ili 2 ljudi.
- Da, kada se dogodi ljubav, zašto je ne okrunisati brakom. Ali olakšat će se i usvajanje regulacijom, i spasiti će se tako i uljepšati nekom divnom djetetu život.
- Porezne olakšice, posjete u bolnici, mogućnost nasljeđivanja.

4.8. Transrodne osobe

Transrodnost se može definirati kao „rodna prezentacija osobe koja nije u skladu sa spolno uvjetovanim tradicionalnim rodnim uloga-ma“³⁵ i u tom smislu predstavlja „okvirni pojam koji obuhvata sve one osobe koje se osjećaju ili biraju da predstave sebe drugačije od rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju, bilo oblačenjem, ponašanjem, govorom, držanjem ili prilagođavanjem svog tijela“³⁶.

35 Jasmina Hasanagić, Slobodanka Dekić i Vladana Vasić (2014). *LGBT Čitanka 3: Identiteti, aktivizam, pravo* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 19.

36 Jasmina Hasanagić, Slobodanka Dekić i Vladana Vasić (2014). *LGBT Čitanka 3: Identiteti, aktivizam, pravo* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 19.

Transrodne osobe u BiH se nalaze u izrazito nepovoljnom položaju: ove osobe su često izložene transfobiji, diskriminaciji i nasilju (kao što su pokazale i ranije sekcije ovog izvještaja), dok transrodni identitet – naročito kada se osobe nalaze u procesu tranzicije – nerijetko otežava zaposlenje, odnosno mogućnost jednake participacije na tržištu rada, što transrodne osobe često gura na same rubove egzistencije³⁷. Pored toga, transrodne osobe trpe institucionalnu diskriminaciju i sreću brojna pravna i institucionalna ograničenja koja im otežavaju svakodnevni život ili pak onemogućavaju život u sopstvenom identitetu. U tom smislu, transrodne osobe u BiH se „konstantno suočavaju sa pravnim vakuumom koji postoji u oblasti regulacije pravne promjene spola“³⁸. Tako, primjerice, transrodne osobe mogu promijeniti oznaku spola u ličnim dokumentima i jedinstveni matični broj tek po okončanju medicinske prilagodbe spola; s obzirom na to da su procedure prilagodbe spola dugotrajne i postepene jer osobe prije hirurške intervencije prolaze hormonalnu terapiju tokom koje tijelo poprima karakteristike drugog spola, u određenim fazama ovog procesa dolazi do neslaganja između izgleda osobe i oznake spola u dokumentima³⁹. Ovakva praksa ih izlaže diskriminaciji, potencijalnom nasilju i neugodnostima „te ih prisiljava da iznova objašnjavaju svoj rodni identitet, otkrivaju privatne podatke i nose medicinsku dokumentaciju sa sobom u svim trenucima svog života, kao što su školovanje i polaganje ispita, plaćanje karticom u samoposlugama, odlazak u medicinsku instituciju, prelazak granice, identificiranje službenoj osobi u nekoj državnoj instituciji i prilikom traženja posla“.

Nadalje, trenutno nepostojanje medicinske i finansijske podrške za promjenu spola za transrodne osobe ovaj proces čini dugotrajnim, kompleksnijim i skupim: transrodne osobe su endokrinološku terapiju i hirurške zahvate prinuđene obavljati u inostranstvu, s obzirom na to da bh. zdravstveni sistem, odnosno zdravstvene ustanove ne pružaju ovu vrstu tretmana, dok postojeće zdravstveno osiguranje troškove promjene spola ne pokriva niti u jednoj mjeri što finansijski teret u potpunosti stavlja na transrodne osobe.⁴⁰

³⁷ Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Rozi izvještaj 2016: godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 27.

³⁸ Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Rozi izvještaj 2016: godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 27.

³⁹ Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Rozi izvještaj 2016: godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 27.

⁴⁰ Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Rozi izvještaj 2016: godišnji izvještaj*

Za razliku od BiH, susjedne zemlje su u nekoj mjeri prepoznale potrebe transrodnih osoba i donijele zakonska i institucionalna rješenja kojima se nastoje riješiti ovi problemi: redovno zdravstveno osiguranje u Crnogori pokriva 80% do 100% troškova tretmana prilagodbe spola, čak i ako su ona izvršena van ove države, s obzirom na to da Crna Gora nema svoj medicinski tim koji bi mogao raditi ovakve tretmane; redovno zdravstveno osiguranje u Srbiji pokriva 60% troškova tretmana prilagodbe spola koji vrši specijalizirani medicinski tim u ovoj državi; u Hrvatskoj transrodne osobe mogu prilagoditi označke spola u dokumentima i jedinstveni matični broj na osnovu „života u drugom rodnom identitetu bez prolaska kroz cijeli proces medicinske prilagodbe spola, čime se sprečava diskriminacija ovih osoba za vrijeme perioda tranzicije, ali i štiti njihov tjelesni integritet i pravo izbora tretmana prema vlastitoj volji.“⁴¹ U tom smislu, BiH značajno kaska za zemljama iz okruženja kada je posrijedi zakonski i institucionalni okvir za prilagodbu spola transrodnih osoba.

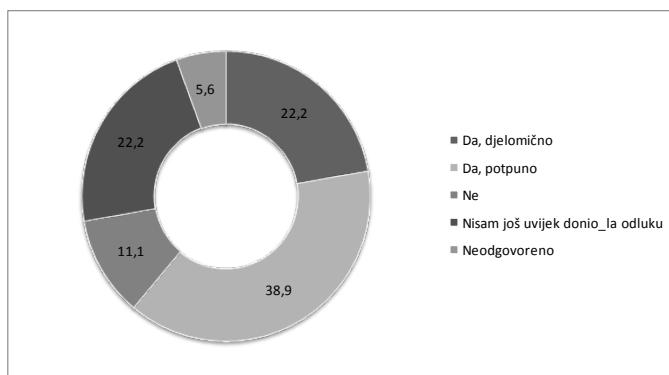
Imajući u vidu specifične potrebe i probleme sa kojima se susreću transrodne osobe, nastojali _e smo ispitati da li ispitanici _ce planiraju medicinsku prilagodbu spola, da li su već u procesu tranzicije, da li su se susretali _e sa problemima zbog razlike između rodnog izražavanja i označke spola u dokumentima, smatraju li da bi bilo korisno uvesti kategoriju trećeg spola i sa kojim situacijama se transrodne osobe susreću zbog svog trans identiteta.

Od 18 transrodnih osoba obuhvaćenih ovim istraživanjem, oko 61% njih planira djelomično ili potpuno promijeniti spol, dok 22,2% njih još uvijek nije donijelo odluku. Od toga su 4 (22,2%) osobe već u procesu tranzicije, dok bi 7 (38,9%) njih, od onih koji _e nisu, željelo otpočeti tranziciju. Iako odluka o prilagodbi spola još uvijek podrazumijeva da ispitanici _ce u potpunosti sami _e snose sve troškove tretmana, većina ih to planira učiniti jer to smatraju iznimno značajnim korakom u izgradnji sopstvenog identiteta.

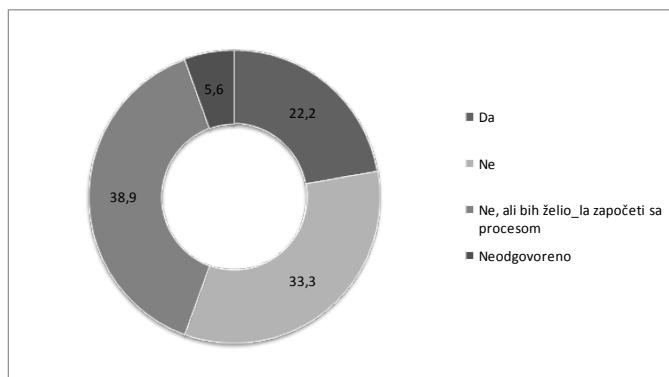
o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 27.

41 Damir Banović et al. (2016). *TRANS*FORMACIJA prava – modeli pravnog regulisanja prilagodbe spola u BiH* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 7.

Grafikon 48: Da li planirate medicinski prilagoditi spol? (%)

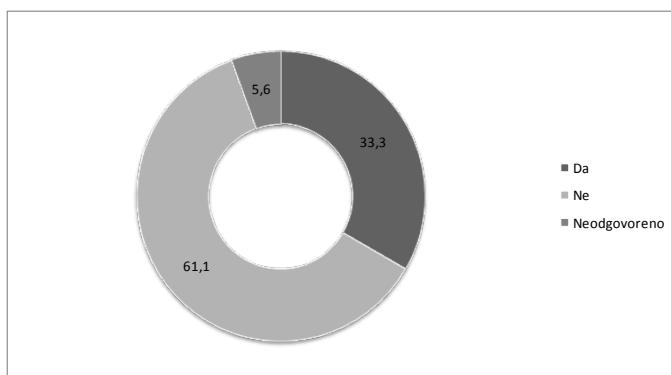

Grafikon 49: Da li ste trenutno u procesu tranzicije?, n = 18

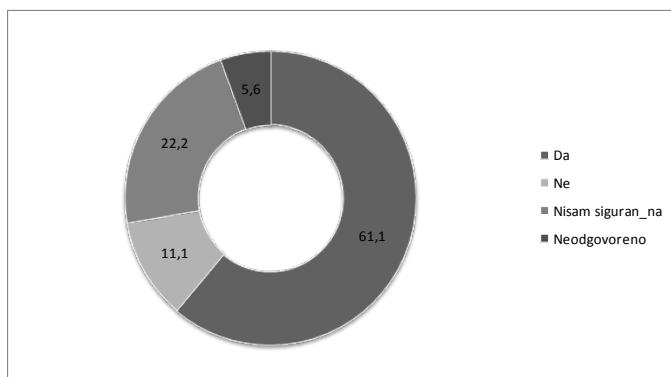
Probleme zbog razlike između rodnog izražavanja i oznake spola na dokumentima imalo je 6 transrodnih ispitanika_ca. Navedeni problemi su pretežno birokratske prirode i dešavaju se u interakciji sa službenim licima (policija, granična policija) koja traže dodatna pojašnjenja u vezi s oznakom spola, izlažući time transrodne osobe neprijatnostima i opetovanom dijeljenju intimnih podataka.

Grafikon 50: Da li ste dosada imali problema zbog razlike između Vašeg rodnog izražavanja i oznake spola na Vašim dokumentima?

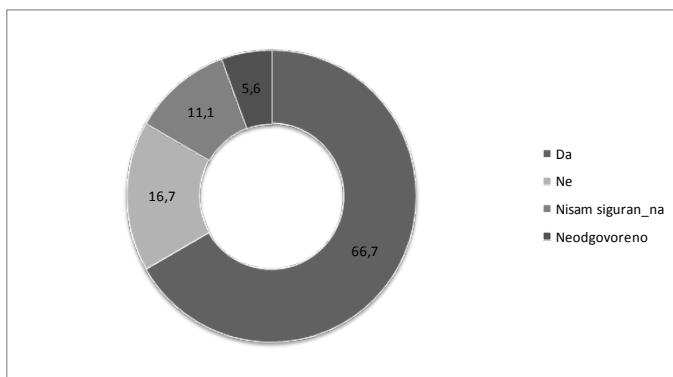
Stoga ne čudi da bi skoro 2/3 ispitanika_ca zamijenilo oznaku spola u ličnim dokumentima i prije završetka tranzicije ukoliko bi takva mogućnost formalno postojala – takva promjena bi smanjila izloženost potencijalno diskriminatornom i/ili nasilničkom ponašanju te lišila transrodne osobe potrebe za permanentnim dokazivanjem i obrazlaganjem rodnog identiteta.

Grafikon 51: Da li biste promijenili oznaku spola u dokumentima prije završetka procesa tranzicije ukoliko biste to bili u mogućnosti?

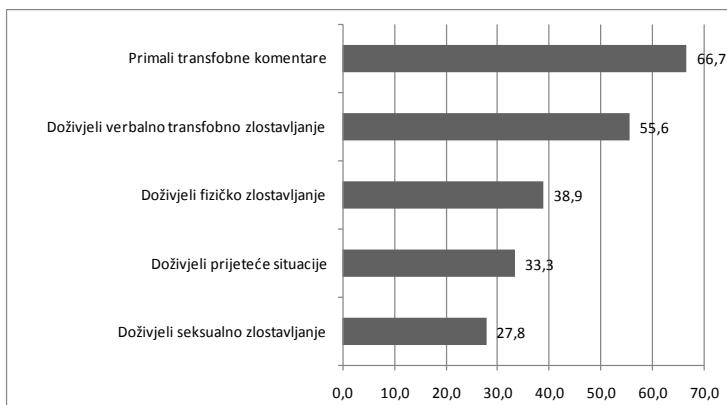
Osim toga, 2/3 ispitanika_ca smatra da bi zakonski trebalo uvesti treću kategoriju spola, pored binarno muškog i ženskog. Ispitanici_ce su uglavnom obrazložili_e da bi se time osigurala formalna oznaka spola za rodno fluidne osobe, osobe koje svoj rod ne doživljavaju u okvirima binarnih rodnih kategorija, te one osobe koje rođni identitet lociraju negdje između ova dva rodna pola.

Grafikon 52: Da li smatrate da bi se zakonski trebala uvesti treća kategorija spola, pored muškog i ženskog?

Kao što je rečeno ranije u tekstu, transrodne osobe u BiH česta su meta različitih vidova transfobije. Shodno tome, transfobne komentare je primalo 66,7% ispitanih transrodnih osoba, dok je transfobno verbalno zlostavljanje pretrpjelo 55,6% ispitanih. Naročito je zabrinjavajuće da je seksualno zlostavljanje doživjelo 5 od ukupno 18 transrodnih ispitanika_ca. Sve to ukazuje da je problemima transrodnih osoba potrebno prići sa više pažnje te se značajnije posvetiti izazovima sa kojima se ove osobe suočavaju.

Grafikon 53: Da li ste kao transrodna osoba ikad bili izloženi navedenim situacijama?

4.9. Ekonomski položaj LGBTI osoba

Bilo kakvo različito postupanje prema LGBTI osobama prilikom zapošljavanja u privatnom ili javnom sektoru zabranjeno je Zakonom o zabrani diskriminacije BiH⁴². Također, radno zakonodavstvo, odnosno zakoni o radu u Federaciji BiH i Brčko distriktu, kao i Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine eksplicitno zabranjuju diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije, dok Zakon o radu Republike Srpske, iako usvojen u januaru 2016. godine, ne eksplicira ovu zabranu⁴³. Ipak, niti jedan od ovih zakona ne uključuju rodni identitet i spolne karakteristike kao zaštićeni osnov⁴⁴.

Unatoč tome, LGBTI osobe su nerijetko izložene diskriminaciji u oblasti rada i zapošljavanja, o čemu zorno svjedoče i rezultati regionalnog istraživanja Nacionalnog demokratskog instituta iz 2015. godine: čak 36% ispitanih LGBTI osoba navelo je da je doživjelo neki vid diskriminacije prilikom zapošljavanja ili na radnom mjestu, dok je 30% ispitanika_ca opšte populacije navelo da bi prestalo razgovarati sa radnim kolegom ili radnom kolegicom ukoliko bi saznali_le da su drugačije seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.⁴⁵

Imajući u vidu da se nepovoljan društveni položaj i stigmatizacija LGBTI osoba mogu negativno odraziti i na same ekonomске aspekte života, prevashodno zaposlenje, rad i karijerno napredovanje, u okviru istraživanja smo posebnu pažnju posvetili_e ovoj dimenziji svakodnevног života LGBTI osoba.

Ipak, svega 8,3% ispitanih smatra da im LGBTI identitet otežava karijerno napredovanje, dok 46,1% njih to ne smatra. Zanimljivo je da čak 45,6% ispitanika_ca (68,7% od ukupnog broja onih koji ne smatraju da im LGBTI identitet otežava karijerno napredovanje) ne smatra da ima probleme u ovom domenu, iako je drugima poznat njihov LGBTI

42 *Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst* (Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16), član 2; pripremila Inela Hadžić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), <https://goo.gl/7Mqh9w>.

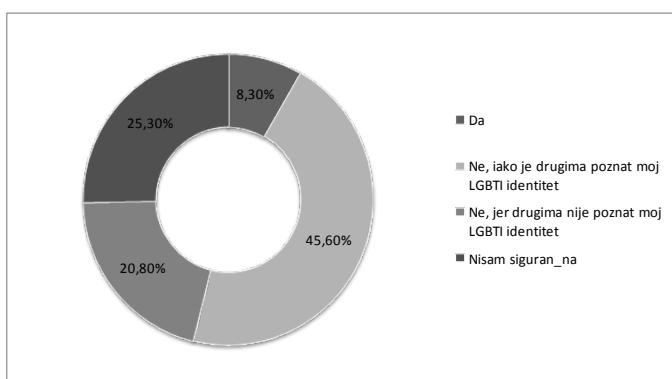
43 Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 28; ILGA-Europe (2017). *Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe: 2017* (Belgium: ILGA-Europe), str. 63.

44 Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 28.

45 Vladana Vasić, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 28.

identitet, što odbacuje prepostavku od koje smo krenuli_e i na koju su upućivali raniji podaci već navedeni u ovoj sekciji: da karijerno napredovanje nije otežano sve do momenta dok LGBTI identitet osobe nije poznat. Ipak, prilikom tumačenja ovog podatka, potrebno je imati na umu da strukturu uzorka čine pretežno mlađi ljudi u dobi od 19 do 28 godina (2/3), odnosno da je starosni prosjek uzorka 26 godina, što sugerira da je iskustvo ovih osoba u karijernom razvoju pretežno skromno.

Grafikon 54: Da li smatrate da Vam LGBTI identitet otežava karijerno napredovanje?, n = 360

Neki stavovi ispitanika_ca o tome da li LGBTI identitet otežava karijerno napredovanje

- Iako drugim ljudima moj identitet nije poznat, svjesna sam da u većini situacija moram da ga krijem.
- Outovanje i full-time mi se čine nemogućim.
- Jednostavno je nemoguće distancirati se od svega što jedan identitet podrazumijeva, u mom slučaju to uključuje i aktivističko zalažanje, pa samim tim prilikom apliciranja na bilo koji posao moram raditi selekciju i procjenu da li je to mjesto sigurno, da li ću morati biti u pripravnosti, da li će neko naići na neki od mojih tekstova o zajednici i da li bi to moglo značiti potencijalni otkaz ili problem.
- Ne, jer radim u LGBTI organizaciji i na polju ljudskih prava, međutim, vjerujem da bih se susrela s određenim otporom ukoliko bih sad pokušala naći posao u pravnom sektoru nakon dugogodišnjeg rada na ljudskim pravima LGBTI osoba.
- S obzirom na područje mog rada, ponekad mi seksualna

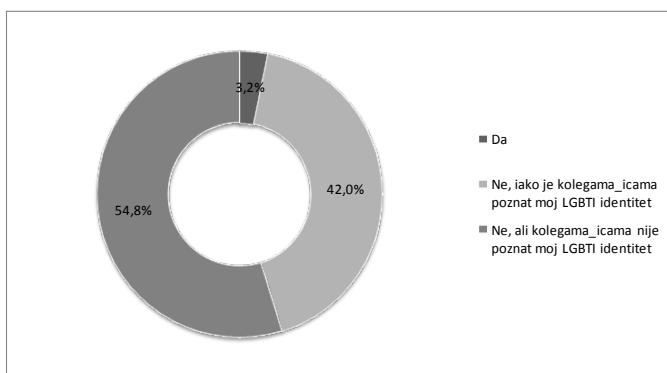
orientacija pravi problem i to primarno u ostvarivanju konekcija i boljih odnosa sa poslovnim kolegama. Problem u suštini nije sama orijentacija, koliko moja nemogućnost da se ponekad prilagodim heteronormativnim principima komunikacije i ostvarim sigurne i trajne poslovne kontakte primarno s osobama istog spola.

- Psihičko stanje uzrokovano stigmatizacijom društva uzrokuje česta bolovanja.
- Vjerujem da bih kao outovani pripadnik LGBTI populacije bio sputan radeći u državnoj službi, dok situaciju u realnom privatnom sektoru smatram fleksibilnjom.
- Otežano mi je zaposlenje u javnim institucijama.
- Rad i trud, znanje i iskustvo su ti koji dovode do napredovanja i pored navedenih ništa vas ne može spriječiti da napredujete, pa ni seksualna orijentacija.

Slično je i u slučaju potencijalnih problema na radnom mjestu zbog LGBTI identiteta: 96,8% ispitanika_ca koji_e su odgovorili_e na ovo pitanje ne smatraju da imaju probleme na radnom mjestu zbog svog identiteta. Pri tome, više od polovine njih skriva da su LGBTI osobe od kolega_ica. Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da se 6 ispitanih osoba ipak susrelo sa problemima na poslu zbog svog identiteta. Sa druge strane, kada je riječ o samom pronalasku zaposlenja, 16,6% ispitanih smatra da im je ovaj proces otežan zbog njihovog identiteta. Nezanemariv je udio onih ispitanika_ca koji_e su u obrazloženju naveli_e da prilikom zaposlenja i na radnom mjestu ključnu ulogu igraju vještine i kompetencije, a ne identitet, te onih koji_e smatraju da nema potrebe isticati LGBTI identitet u poslovnoj sferi, odnosno prilikom zapošljavanja.

Ovakvi rezultati se značajno razlikuju od ranije spomenutih rezultata istraživanja koje je dobio Nacionalni demokratski institut, a prema kojima je čak 36% ispitanih LGBTI osoba doživjelo neki vid diskriminacije prilikom zapošljavanja ili na radnom mjestu. Stoga je u predstojećem periodu potrebno provesti dodatna istraživanja kojima bi se detaljnije ispitala ova oblast.

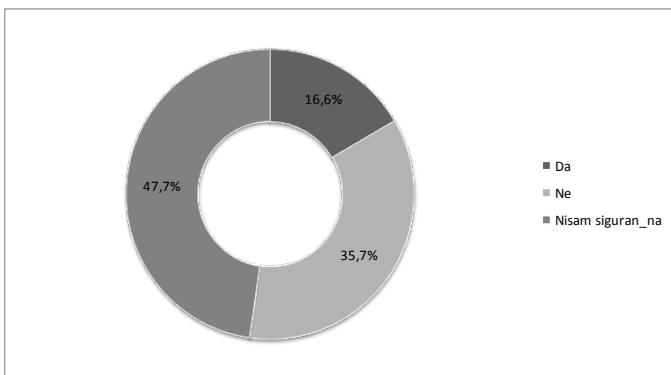
Grafikon 55: Da li smatrate da imate probleme na radnom mjestu zbog Vašeg LGBTI identiteta? n = 188

Neki stavovi ispitanika_ca o problemima na radnom mjestu zbog LGBTI identiteta

- Ljudi reaguju na rad, odnosno na nestandardizirano ponašanje u okvirima rada. Ja sam kvir, često se susrećem s različitim oblicima omalovažavanja, iako sam se mnogo puta dokazao pa mi se to ne govori otvoreno, nego me se često ne shvata ozbiljno, jer nisam muškarac, gord, čvrst, stabilan i sve što bi jedan muškarac trebao biti. Zanimljivo je da me mnogi cijene, ali mi nikad, recimo, neće ukazati jednak povjerenje i priliku da pokažem kao mom strejt kolegi, koji, iako sa puno manje iskustva, opet je ozbiljnije shvaćen u odnosu na mene.
- Moja supervizorkinja na poslu je vjernica. I smatra da je homoseksualnost bolest. Ona me ograničava u napredovanju. Osjećam se neugodno na poslu i to me sprječava da dam maksimum od sebe.
- Ne žele da rade na istom mjestu gdje i ja.

Grafikon 56: Da li smatrate da Vam LGBTI identitet otežava pronalazak zaposlenja?, n = 199

Neki stavovi ispitanika_ca o tome da li LGBTI identitet otežava mogućnost zaposlenja

- Ako nekome ne kažem da sam gay, neće mi biti prepreka.
- Drugi ne znaju da sam LGBTI osoba, pa ne mogu znati ni bi li to utjecalo. Ali, s obzirom na kakve sam dosad reakcije nailazila, smatram da bi.
- Da se javno eksponiram, imala bih problema.
- Drugačije me se posmatra i vrednuje od žena i muškaraca s tradicionalnim ženskim i muškim odlikama izgleda.
- Rodno izražavanje otežava budući da je to prvo što se primijeti svana, gdje ljudi ne daju mnogo prilike za dokazivanje mojih sposobnosti, nego su fiksirani za moj izgled.
- O seksualnoj orijentaciji, posebice ako neko zna, sigurno neće šutjeti, te će se to saznati ubrzo i onda, naravno, ja kao transosoba bih imala haos problema.
- Ne piše mi na čelu da sam lezbejka, niti se to po mom izgledu može prepostaviti, a vala na razgovoru i ne predstavljam svoju seksualnost, a vjerujem da to poslodavce i ne zanima, bitno je da znaš i hoćeš raditi. To isto ne bih mogla potvrditi da u suprotnom znaju da sam lezbejka i da recimo tražim posao učiteljice. Vjerujem da bi mi to otežavalo.
- Ne pričam sa poslodavcem o mom seksualnom opredjeljenju.
- Moguće je pronaći posao, ali nakon nekog vremena ljudi primijete šta ste vi, ne možete čutati vječito na neka pitanja, imaćete curu, gdje izlaziš, s kim se družiš. Ljudi saznavaju, vi se povlačite, oni se povlače, neugodna atmosfera na poslu, vi ste svjesni svega toga i

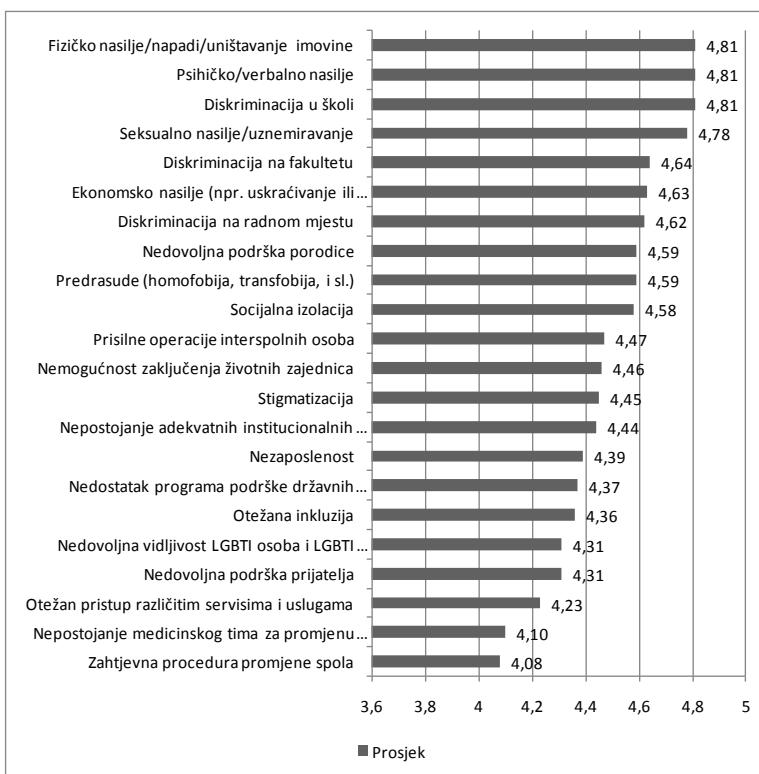
na kraju ne možete da trpite to psihički i sami date otkaz pod izgovorom da ste dobili drugi posao, bla, bla, a zapravo niste.

- Zavisi od edukacije poslodavca o LGBTI zajednici.
- Sve zavisi od poslodavca do poslodavca. Mnogi vjerovatno ne znaju i ne bi prepostavili moju seksualnu orientaciju. I to im vjerovatno ne bi bilo bitno. Ali ima onih koji zaključe odmah na svoju ruku i gledaju te sa nekim prezicom. I naravno da vam neće dati posao.
- Iz dva razloga: prvi je taj što nikome nije poznat moj LGBTI identitet, a drugi je taj što je zbog trenutne ekonomsko-socijalne situacije danas u BiH svim osobama teško pronaći bilo kakvo zaposlenje, bez obzira na njihovu pripadnost bilo čemu, osim pripadnosti ili članstvu u vladajućim strankama.
- Moje zaposlenje otežava činjenica da sam „ostali“, agnostik i da me stranka ne zanima.
- 99% poslova u BiH ne zahtijeva nikakvu potrebu da bilo kome objašnjavate da I' ste LGBT osoba ili ne.
- Smatram da ulaganje u vlastitu edukaciju vas može probiti na tržište rada, te kada se predstavite poslodavcu sa vašim kvalitetima umjesto sa „Dobar dan, ja sam lezba“, dokažete da firmi možete donijeti kvalitet i novac, zaista poslodavcima nije bitno šta imate između nogu ili s kim spavate. Dokažite da ste nezamjenjivi, živimo u kapitalizmu.

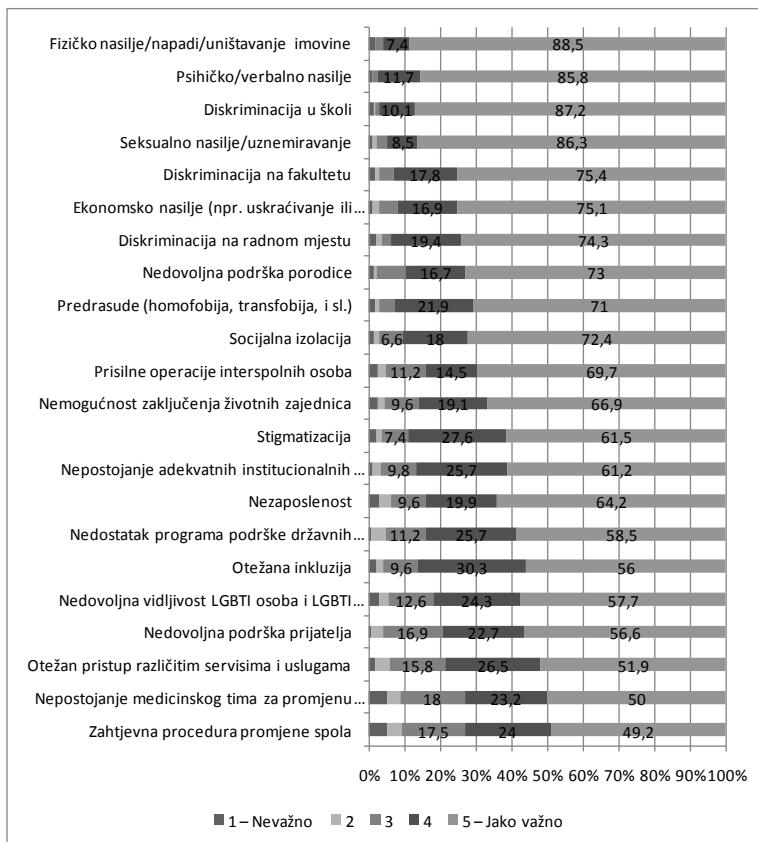
4.10. Pregled ključnih problema sa kojima se susreću LGBTI osobe

Ispitanici_ce su trebali_e ocijeniti važnost pojedinih problema sa kojima se susreće LGBTI zajednica. Ispitanici_ce su većinu problema smatrali_e važnim ili vrlo važnim, stoga rezultati za sve kategorije gravitiraju prema 5 – *Vrlo važno*. Međutim, kao najvažnije ocijenili_e su fizičko nasilje, psihičko/verbalno nasilje, diskriminaciju u obrazovnim institucijama i seksualno nasilje. Među najniže rangiranim problemima nalaze se problemi vezani za promjenu spola – nepostojanje medicinskog tima za promjenu spola i zahtjevna procedura promjene spola – što se može objasniti struktrom uzorka u kojem su transrodne osobe, odnosno osobe kojih bi se ovaj problem direktno ticao, zastupljene manje od 5%.

Grafikon 57: Prioritizacija problema sa kojima se susreće LGBTI zajednica prema odgovorima ispitanika_ca

Grafikon 58: Važnost pojedinih problema sa kojima se susreće LGBTI zajednica prema percepciji ispitanika_ca

5. Percepcija rada Sarajevskog otvorenog centra na pitanjima koja se tiču prava LGBTI osoba

Sarajevski otvoreni centar je osnovan 2007. godine sa ciljem da promovira i zagovara ljudska prava i društvenu inkluziju LGBTI osoba i žena. U tom smislu, Sarajevski otvoreni centar je u proteklom periodu, između ostalog, aktivno radio na: podizanju svijesti o pitanjima prava LGBTI osoba i problema sa kojima se ova zajednica suočava, kroz različite vidove medijskih kampanja i tematskih javnih događaja; osnaživanju zajednice i građenju aktivističkog pokreta kroz različite oblike edukacija, savjetovanja, informisanja i aktivnog pružanja drugih oblika podrške aktivistima_kinjama, aktivističkim grupama i organizacijama u njihovom organizovanju i radu; kao i na zagovaranju konkretnih javnih politika prema donosiocima_teljicama odluka, pravnoj zaštiti i institucionalnoj saradnji sa relevantnim institucijama vlasti.⁴⁶ U tom smislu, aktivizam Sarajevskog otvorenog centra je uorenjen u potrebe i probleme zajednice te svojim djelovanjem nastoji odražavati intereset zajednice u najvećoj mogućoj mjeri, uvažavajući pri tome sve razlike među različitim kategorijama.

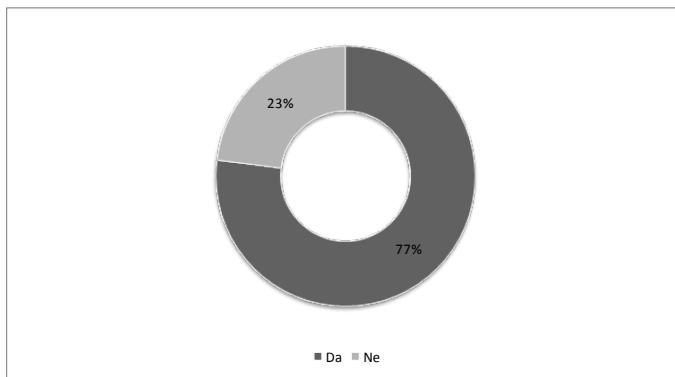
Stoga smo nastojali_e ispitati u kojoj je mjeri rad Sarajevskog otvorenog centra prepoznat u okvirima LGBTI zajednice, kako LGBTI osobe vrednuju rad ove organizacije, da li su upoznati_e sa pojedinim aktivnostima organizacije i kako ih percipiraju te, u konačnici, za koje aktivnosti smatraju da bi im Sarajevski otvoreni centar u predstojećem periodu trebao posvetiti (naj)više pažnje. Time smo željeli_e steći uvid u kojoj mjeri aktivnosti i pristup ove organizacije korespondira potrebama zajednice.

Kada je riječ o vidljivosti Sarajevskog otvorenog centra, više od 3/4 ispitanika_ca bilo je upoznato sa radom organizacije i prije samog učešća u istraživanju. Ovaj podatak upućuje na svojevrsno povećanje vidljivosti i prepozнатosti Sarajevskog otvorenog centra među LGBTI zajednicom u odnosu na 2013. godinu, kada su rezultati anketnog istraživanja pokazali da je oko 60% ispitanika_ca, koji_e su odgovorili_e na dato pitanje, upoznato sa radom ove organizacije⁴⁷ – što je za oko 17 procentnih poena više u 2017. u odnosu na 2013. godinu.

46 Sarajevski otvoreni centar, „O nama“, <https://goo.gl/Srfte3>.

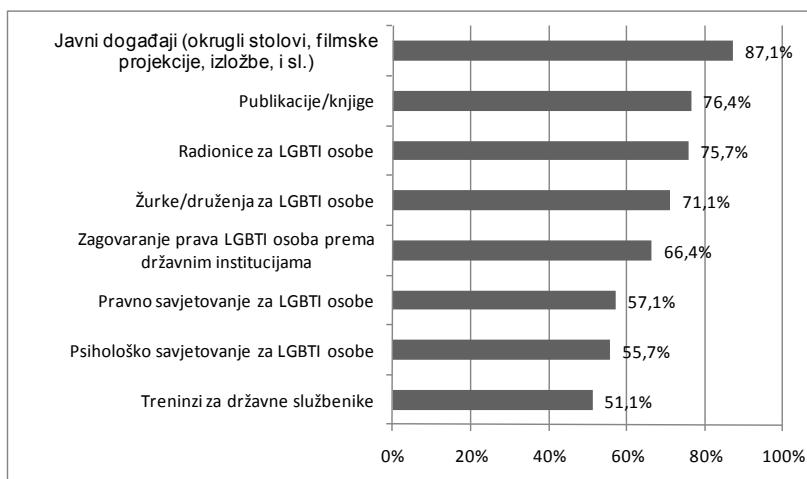
47 Jasmina Čaušević (2013). *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar), str. 54, <https://goo.gl/zqu47>.

Grafikon 59: Da li su ispitanici_ce prije istraživanja bili_e upoznati_e sa radom SOC-a?

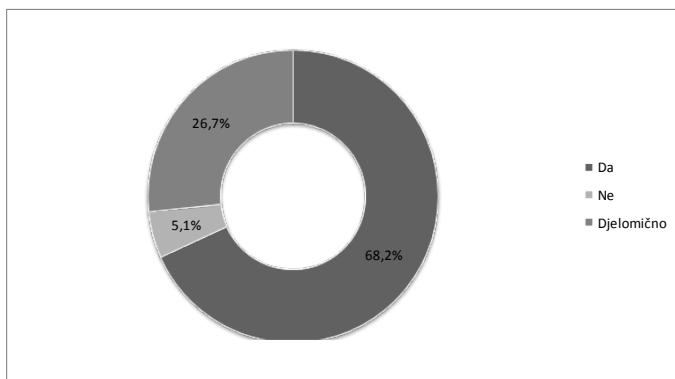
Kada je riječ o prepoznatosti pojedinih aktivnosti i usluga Sarajevskog otvorenog centra, prednjače javni događaji (kao što su okrugli stolovi, filmske projekcije, izložbe) sa kojima je upoznato 87,1% ispitanika_ca, što se, u nekoj mjeri, može objasniti činjenicom da su ovakve aktivnosti uglavnom šire promovirane i da ciljuju najširi krug LGBTI zajednice. Publikacije koje ova organizacija objavljuje, kao i radionice koje organizuje, također su prepoznate u značajnoj mjeri – oko 3/4 ispitanika_ca zna za ove aktivnosti. Sa druge strane, manji udio ispitanika_ca zna da Sarajevski otvoreni centar pruža pravno (57,1%) i psihološko (55,7%) savjetovanje za LGBTI osobe što sugerira na potrebu za boljom promocijom ovih aktivnosti među LGBTI zajednicom. Na koncu, da Sarajevski otvoreni centar realizira treninge za državne službenike, zna tek malo više od polovine ispitanika_ca što se može objasniti samim tipom usluge, koja je specijalizirana, orijentirana ka institucijama vlasti i zatvorena, tj. nije direktno usmjerena ka LGBTI zajednici.

Grafikon 60: Udio ispitanika_ca upoznatih sa pojedinim uslugama i aktivnostima SOC-a u ukupnom broju ispitanika_ca od ranije upoznatih sa radom organizacije (%)

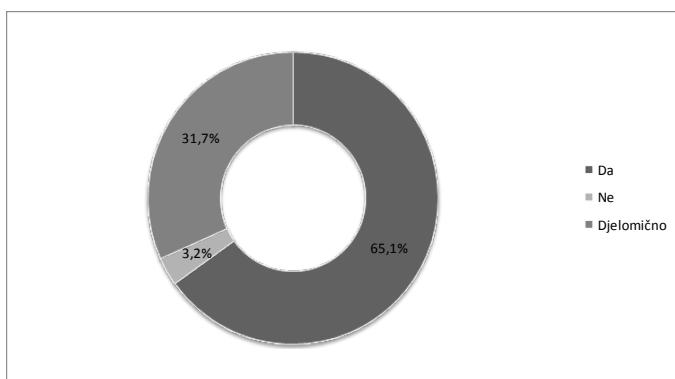

Kada je riječ o utjecaju rada Sarajevskog otvorenog centra, više od 2/3 ispitanika_ca od njih 352, koliko ih je odgovorilo na ovo pitanje, smatra da rad ove organizacije pozitivno utječe na percepciju LGBTI osoba/zajednice u javnosti, dok nešto više od 1/4 smatra da je pozitivan utjecaj djelomičan. U tom smislu, 94,9 % ispitanika_ca smatra da Sarajevski otvoreni centar u nekoj mjeri pozitivno utječe na percepciju LGBTI osoba u javnosti, dok se oko 5,1% njih ne bi složilo s ovom tvrdnjom. Shodno tome, dobijeni rezultati relativno su slični rezultatima dobijenim na osnovu anketnog istraživanja iz 2013. godine, odnosno nema indikativnijih odstupanja u procentualnoj strukturi stavova onih ispitanika_ca koji_e su odgovorili_e na ovo pitanje, pri čemu je primjetan blagi rast udjela onih koji_e smatraju da rad ove organizacije utječe pozitivno (za 3,1 procenatna poena) i onih koji_e to ne smatraju (za 1,9 procenatnih poena), dok se udio onih koji_e su odgovorili_e sa *Djelomično* smanjio za 5 procenatnih poena (vidjeti grafikone 61 i 62).

Grafikon 61: Da li rad SOC-a utječe pozitivno na percepciju LGBTI osoba u javnosti?, n = 352 (od 366), 2017. g. (%)

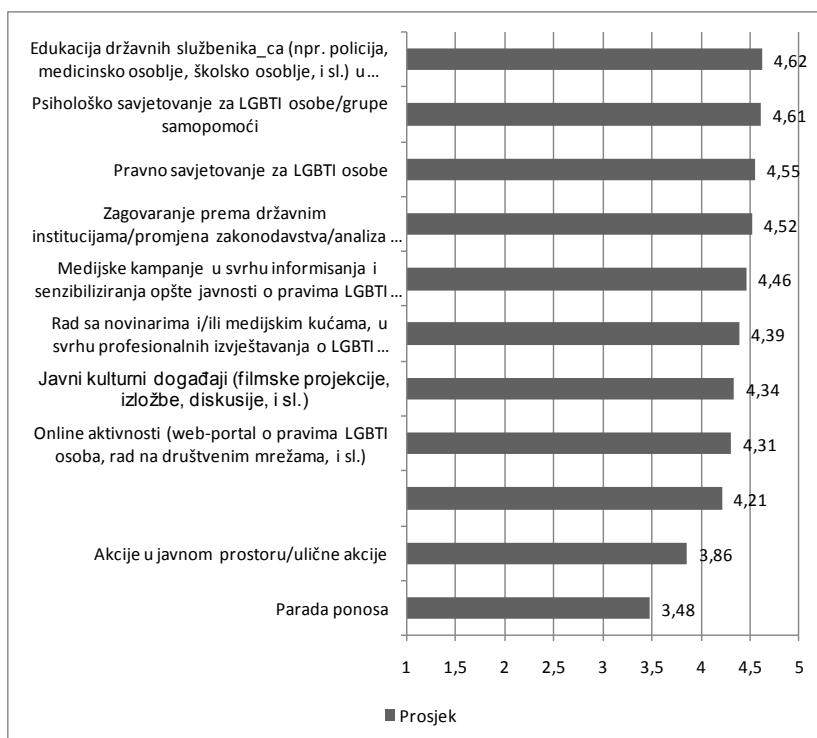

Grafikon 62: Da li rad SOC-a utječe pozitivno na percepciju LGBTI osoba u javnosti?, n = 343 (od 545), 2013. g.

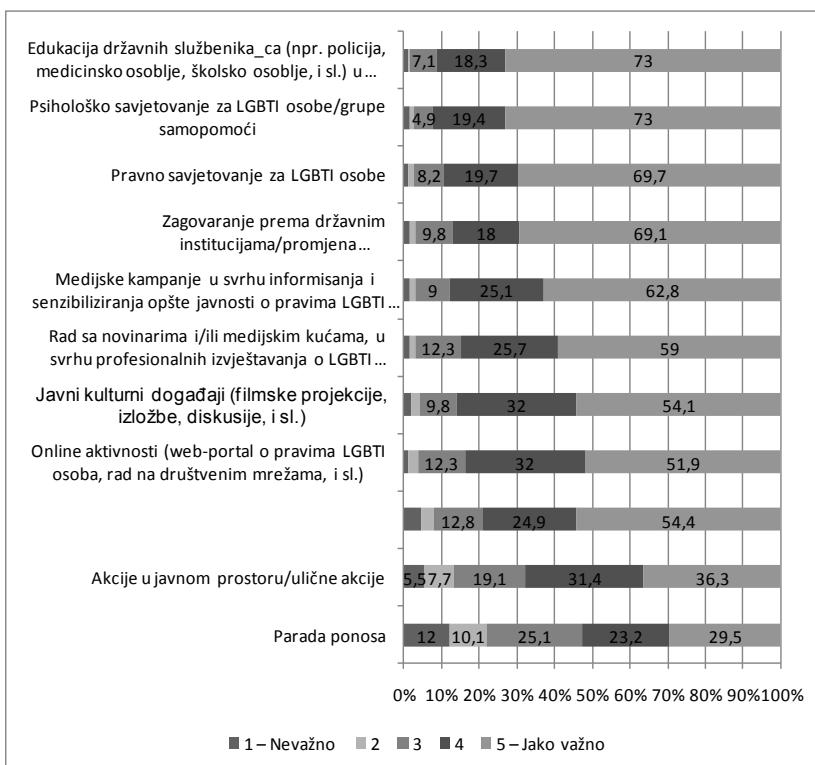

Kada je riječ o budućem djelovanju SOC-a, ispitanici _ce, ocjenjujući važnost pojedinih aktivnosti, smatraju da najveći fokus treba staviti na edukaciju državnih službenika u svrhu senzibiliziranja prema LGBTI pitanjima/osobama, potom psihološko i pravno savjetovanje, analize i zagovaranje javnih politika te medijske kampanje u svrhu informisanja i senzibiliziranja generalne javnosti o pravima LGBTI osoba. Zanimljivo je da je parada ponosa najniže rangirana i da manje od 1/3 ispitanika ovu aktivnost ocjenjuje kao važnu, što korespondira nalazima iz sekcije 4.6.

Grafikon 63: Na koje aktivnosti se SOC treba fokusirati u predstojećem periodu? (projek)

Grafikon 64: Važnost aktivnosti na koje bi se SOC trebao fokusirati u predstojećem periodu

Osim navedenih aktivnosti, neki_e ispitanici_ce su naveli_e i dodatne aktivnosti ili pristupe za koje smatraju da na njih treba biti stavljena posebna pozornost u predstojećem periodu. Tako su, naprimjer, 4 ispitanika_ce naglasili_e potrebu otvaranja *gay kluba* (ili bara) kako bi se LGBTI osobe mogle češće susretati i družiti, a neki_e od njih smatraju da bi takav klub trebao pokrenuti i voditi Sarajevski otvoreni centar. Osim toga, dvije anketirane osobe smatraju da treba organizovati aktivnosti koje bi doprinijele integraciji heteroseksualnih osoba i LGBTI zajednice i, u tom smislu, koncept zatvorenih događaja dopuniti događajima otvorenima za sve one koji_e hoće doći u dodir sa LGBTI zajednicom. Jedna osoba smatra da bi Sarajevski otvoreni centar trebao etablirati *drop-in centar* po uzoru na dobre prakse u regionu i Evropi. Nadalje, troje ispitanika_ca smatra da bi se Sarajevski otvoreni centar u predstojećem periodu trebao više fokusirati na

druge gradove i manja mjesta, odnosno više raditi sa zajednicom i organizovati više aktivnosti u drugim gradovima. Naposljetku, jedna osoba iznijela je zanimljiv prijedlog za prikupljanje i sistematiziranje informacija o psiholozima_ginjama koji_e rade sa transrodnim osobama, a koji_e se, pri tome, strogo pridržavaju profesionalnih načela i nisu homofobni_e – takva bi baza omogućila transrodnim osobama lakše identificiranje i stupanje u kontakt s ovakvim psiholozima_ginjama. Osim ovih prijedloga, ispitanici_ce su navodili_e i one koji su uglavnom podcrtavali značaj aktivnosti sadržanih u prethodnom grafikonu, a čiju su prioritetnost trebali_e ocijeniti.

6. Zaključak

Istraživanje koje smo proveli_e omogućilo nam je obuhvatan i sistemičan uvid u neke od ključnih aspekata života LGBTI osoba u BiH, odnosno osnovnih potreba koje imaju i problema sa kojima se svakodnevno suočavaju. U tom smislu, nalazi ovog istraživanja omogućili su nam da popunimo podacima neispunjeno prostor četiri godine nakon što je Sarajevski otvoreni centar proveo slično istraživanje prezentirano u studiji *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini* te tako dobijemo novi presjek stanja, ali i mogućnost barem grube komparacije između ove dvije tačke u vremenu.

Nalazi istraživanja nisu ohrabrujući – potvrđili su tvrdnju od koje smo krenuli_e u uvodu ovog teksta: unatoč vidljivim unapređenjima pravnog okvira u ovome domenu, svakodnevica LGBTI zajednice nije se značajnije promjenila: LGBTI osobe su i dalje, u skoro istoj mjeri, izložene diskriminaciji i nasilju kao što su bile i 2013. godine (u tom smislu, podaci su skoro nepromijenjeni), nivo povjerenja u zvanične institucije – policiju i pravosuđe – među ispitanicima_cama je minoran, dok takvo stanje puni LGBTI osobe, vjerovatno opravdanim, osjećajem straha i rezultira brojnim psihičkim teškoćama – od onih nešto lakših poput izbjegavanja određenih prostora, javnih okupljanja i događaja, sve do onih ekstremnijih kao što su izbjegavanja izlaska iz kuće, depresije, suicidalne misli i pokušaji samoubistva. Transrodne osobe su se pokazale kao naročito ranjiva kategorija, bilo da se radi o diskriminaciji, nasilju ili pak psihičkim poteškoćama uzrokovanih transfobnom atmosferom, što je, između ostalog, posljedica činjenice da se rodni identitet mnogo teže prikriva u odnosu na seksualnu orijentaciju.

Podrška organizovanju prve parade ponosa je također ostala na niskom nivou kao što je bila i 2013. godine: manje od polovine ispitanika_ca smatra da treba održati ovaj aktivistički događaj, a najčešće navođeni razlog za izostanak podrške jeste strah od nasilja i stradanja učesnika_ca povorke.

Kao opšti zaključak ovog istraživanja nameće se tvrdnja da je svakodnevni život LGBTI osoba pun izazova, problema i ograničenja, te da željena ravnopravnost LGBTI osoba sa generalnom populacijom još uvijek predstavlja poprilično udaljen cilj za čije će dosezanje biti potrebno uložiti dodatne aktivističke i druge napore.

Pojedine aspekte obuhvaćene ili pak tek dotaknute ovim istraživanjem je potrebno dodatno rasvijetliti u predstojećem periodu. U tom

smislu, nalazi ovog istraživanja daju dobar i obuhvatan uvid u percep- ciju LGBTI osoba o njihovom svakodnevnom životu i predstavljaju do- bru polazišnu tačku za dalje istraživanje, ali katkada sami po sebi nisu dovoljni da daju konačne odgovore na mnogobrojna pitanja otvorena ovom studijom. Međutim, do tada, ovi nam nalazi mogu pomoći u jasnjem definiranju pravaca budućeg djelovanja Sarajevskog otvo- renog centra kao i formuliranju okvirnih prijedloga za unapređenje pojedinih aspekata obuhvaćenih studijom.

7. Okvirne preporuke

U skladu sa nalazima istraživanja i kontinuiranim zagovaračkim naporima i nastojanjima Sarajevskog otvorenog centra, donosimo pregled ključnih okvirnih mjera koje je potrebno poduzeti, odnosno politika koje je potrebno implementirati, kako bi se unaprijedio položaj LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini:

Coming out

- Potrebno je vršiti kontinuirane obuke i kampanje podizanja svijesti za LGBTI osobe, porodice i prijatelje_ice LGBTI osoba o procesu *coming out-a*, strategijama komuniciranja i prihvatanja identiteta, nošenja sa potencijalnim scenarijima odbacivanja i isključivanja, i sl. Osim toga, potrebno je osigurati adekvatnu stručnu psihološku podršku LGBTI osobama u procesu *outovanja*.

Diskriminacija i nasilje nad LGBTI osobama

- Potrebno je kontinuirano raditi na unapređenju i jačanju institucionalnog okvira za adekvatnu implementaciju zakonskih rješenja i mjera za prevenciju i sankcionisanje diskriminacije i nasilja nad LGBTI osobama, kako bi se obeshrabrla kultura netolerancije i nasilja na LGBTI osobama.
- Potrebno je podsticati LGBTI osobe da prijavljuju slučajeve diskriminacije i/ili nasilja počinjenog nad njima i pružati im materijalnu i pravnu podršku u tom pogledu.
- Povjerenje u institucije (policiju i pravosuđe)
- Potrebno je kontinuirano i proaktivno raditi na edukaciji i senzibiliziranju policijskih i pravosudnih službenika_ca za postupanje u slučaju kršenja ljudskih prava LGBTI osoba, te osigurati institucionalne mehanizme monitoringa i evaluacije postupanja u ovim slučajevima čiji će rezultati biti transparentni i dostupni javnosti.

Psihološka dobrobit LGBTI osoba

- S obzirom na značajan udio ispitanih osoba koje su se susrele sa različitim oblicima psihičkih teškoća te na činjenicu da se mali broj ispitanih osoba obraća stručnim licima za podršku u savladavanju ovih kriza, potrebno je:
- Educirati LGBTI osobe o važnosti pristupanja stručnoj pomoći u procesu prevazilaženja psihičkih kriza ili trajnih psihičkih stanja;
- Profesionalizirati psihološke, psihijatrijske i terapeutske usluge u ovom polju, te kontinuirano osposobljavati stručna lica za

- razumijevanje i rad sa LGBTI osobama;
- Osigurati materijalne i logističke uvjete kako bi LGBTI osobe imale nesmetan pristup profesionalnoj podršci u ovoj domeni – stručna lica ili institucije specijalizirane za probleme LGBTI osoba mogle bi biti zasebno prezentirane LGBTI zajednici u vidu web-prezentacije, brošure ili slično.

Parada ponosa

- Iako održavanje parade ponosa podržava tek nešto manje od polovine ispitanika_ca, ovaj događaj predstavlja jedan od ključnih elemenata u životu i izgradnji svake LGBTI zajednice. Stoga je u predstojećem periodu potrebno osigurati institucionalne – prevashodno sigurnosne – i političke pretpostavke za održavanje ovog događaja. U tom smislu, institucije vlasti trebaju pružiti bezrezervnu podršku u planiranju, organizaciji i provedbi ovog događaja, tako da se garantuje potpuna bezbjednost svih učesnika_ca marša.
- Potrebno je educirati i informisati LGBTI zajednicu, ali i šиру javnost, o važnosti parade ponosa i funkciji ovog događaja u borbi za ravnopravnost i slobodu LGBTI osoba.
- Istospolne zajednice
- Kako bi se osigurao jednak pravni i institucionalni tretman istospolnih zajednica/partnerstava, odnosno uživanje istih prava i obaveza za istospolne parove koja uživaju i heteroseksualni parovi, te kako bi se, u krajnjoj instanci, osigurala ravnopravnost i izbjegla dalja institucionalna diskriminacija u tom smislu, potrebno je da u predstojećem periodu relevantne razine vlasti (entiteti i Brčko distrikt) u BiH usvoje i implementiraju zakone o istospolnim partnerstvima. Ovim zakonima bi istospolna partnerstva bila prepoznata i zaštićena, odnosno bile bi definirane obaveze i prava koja proističu iz ove vrste zajedničkog života za istospolne partnere_ice.

Ekonomski položaj LGBTI osoba – rad i zapošljavanje

- Potrebno je formulirati i usvojiti amandmane na zakone o radu oba entiteta, Brčko distrikta te na Zakon o radu u javnim institucijama BiH kojima bi se osiguralo da sva četiri zakona i seksualnu orijentaciju i rodni identitet i spolne karakteristike prepoznaju kao osnove zaštićene od diskriminacije.
- Transrodne osobe
- Potrebno je formulirati, usvojiti i provesti zakonska rješenja u sve tri administrativne jedinice (Federacija BiH, Republika Srpska, Brčko distrikt) ili na nivou BiH kojima bi se, sukladno najboljim

praksama evropskih zemalja, omogućila promjena oznake spola u ličnim dokumentima te jedinstvenog matičnog broja prije potpune medicinske prilagodbe spola, te na taj način reducirati potencijalne diskriminatorne prakse sa kojima se suočavaju transrodne osobe.

- Potrebno je оформити и оснободити стручне medicinske timove за пружање услуга прilagodbe spola, te осигурати техничке, инфраструктурне и логистичке капаците за провођење tretmana прilagodbe spola на простору BiH.
- У оквирима fonda redovnog zdravstvenog osiguranja потребно је осигурати финансијска средства те утврдити право transrodним особама на покривање трошкова tretmana прilagodbe spola, како би се могућност прilagodbe spola учинила приступачњом за transrodne особе.
- У радно и кривично законодавство на простору BiH, тј. у оба ентитета и Brčko distriktu, потребно је увести родни идентитет као један од основа заштићених од дискриминације и кривичних дјела починjenih из mržnje, како би се осигурали болji i efikasniji правни механизми за борбу против transfobije.

8. Literatura

Aganović, Arijana i ostali (2012). Pojmovnik LGBT kulture. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll

Banović, Damir, i ostali (2016). TRANS*FORMACIJA prava – modeli pravnog regulisanja prilagodbe spola u BiH. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Čaušević, Jasmina (2013). Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Dorothy L. Espelage et al. (2008). Homophobic Teasing, Psychological Outcomes, and Sexual Orientation Among High School Students: What Influence Do Parents and Schools Have? in *School Psychology Review* 37(2)

Džumhur, Jasmina, Nives Jukić i Ljubinsko Mitrović (2016). Specijalni izvještaj o pravima LGBT osoba u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine

Eric L. Goodwin (2014). The Long-Term Effects of Homophobia-Related Trauma for LGB Men and Women u *Counselor Education Master's Theses* [Paper 160]

Hasanagić, Jasmina, Slobodanka Dekić i Vladana Vasić (2014). LGBT Čitanka 3: Identiteti, aktivizam, pravo. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

ILGA-Europe (2017). Rainbow Europe Index. May 2017

ILGA-Europe (2017). *Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe: 2017.* Belgium: ILGA-Europe

Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine (2016). Alternativni izvještaj za BiH 2016: politički kriteriji [Human Rights Papers: Paper 23]. Sarajevo: Inicijativa za

monitoring evropskih integracija BiH

Sarajevo Open Centre (2016). Same-sex partnership – a sleeper in BiH's EU integration process [Human Rights Papers: Paper 25]. Sarajevo: Sarajevo Open Centre

Vasić, Vladana, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine [Human Rights Papers: Paper 21]. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Vasić, Vladana, Saša Gavrić i Emina Bošnjak (2016). Rozi izvještaj 2016: godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst (Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16), član 2, stav 1; pripremila Inela Hadžić. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

9. Dodatak 1:

Upitnik

UPITNIK O POTREBAMA I PROBLEMIMA LGBTI OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI

Upitnik koji je pred Vama ima za cilj da identificira stvarne potrebe LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini, kao i konkretnе probleme sa kojima se ova populacija susreće. Na osnovu dobijenih rezultata, radit će se na zagovaranju konkretnih rješenja pri državnim institucijama (policija, zdravstvo, obrazovanje, itd.) u korist potreba LGBTI osoba.

Molimo Vas da izdvojite 15 minuta svoga vremena za ispunjavanje upitnika. Ispunjavanje upitnika je anonimno i dobrovoljno, a Vaše sudjelovanje nam je iznimno značajno. Podaci prikupljeni upitnikom neće biti stavljani na uvid niti dijeljeni sa trećim licima.

MOLIMO VAS DA POSTAVLJENA PITANJA PAŽLJIVO PROČITATE PRIJE ODABIRA ODGOVORA.

*Na pitanja označena zvjezdicom je **obavezan** odgovor.

SVAKODNEVNI ŽIVOT LGBTI OSOBA

Coming out

1. Označite osobe iz Vašeg okruženja koje znaju/ne znaju da ste LGBTI osoba. *

Ukoliko neke od navedenih kategorija nemate ili nisu više prisutne u Vašem životu, molimo Vas da izaberete odgovor *Nije primjenjivo* (npr. ukoliko niste zaposleni, za kategoriju *Kolege_ice sa posla* izaberite odgovor *Nije primjenjivo*).

	Zna/znaju jer sam joj/mu/im rekao_ia	Zna/znaju jer je/su saznali_ia/ e od drugih	Ne zna/ne znaju, ali joj/mu/im planiram reći u skorijoj budućnosti (u narednih 12 mjeseci)	Ne zna/ne znaju, ali joj/mu/im planiram reći u daljoj budućnosti	Ne zna/ne znaju i ne planiram joj/mu/im reći	Nisam siguran_ na da li zna/_ znaju	Nije primjenjivo
Majka/ starateljica							
Otac/ staratelj							
Sestra/ sestre							
Brat/braća							
Dijete/djeca							
Šira familija/ porodica							
Prijatelji_ce							
Poznanici_ce							
Kolege_ice sa posla							
Kolege_ice sa fakulteta							
Kolege_ice iz škole							

2. Označite koje Vas osobe (od onih koje znaju da ste LGBTI osoba) podržavaju, a koje ne. *

Ukoliko neke od navedenih kategorija nemate ili nisu više prisutne u Vašem životu, molimo Vas da to pribilježite u kolonu *Nije primjenjivo*. Također, za kategorije koje ne znaju da ste LGBTI osoba također izaberite odgovor *Nije primjenjivo* (npr. u slučaju da niko ne zna, za sve kategorije izaberite *Nije primjenjivo*).

	Podržava/ podržavaju	Ne podržava/ ne podržavaju	Ne znam da li me podržava/ podržavaju	Neki_e podržavaju, neki_e ne podržavaju	Nije primjenjivo
Majka/ starateljica					
Otac/staratelj					
Sestra/sestre					
Brat/braća					
Dijete/djeca					
Šira familija/ porodica					
Prijatelji_ce					
Poznanici_ce					
Kolege_ice sa posla					
Kolege_ice sa fakulteta					
Kolege_ice iz škole					

3. Koji su razlozi zbog kojih ste odlučili da nekom ne kažete da ste LGBTI osoba?

- Moguće je odabratи više odgovora.
- Strah od stigmatizacije
 - Strah od mogućeg nasilja
 - Strah od diskriminacije
 - Strah od odbacivanja od porodice
 - Strah od odbacivanja od prijatelja_ica
 - Strah od odbacivanja od kolega_ica
 - Strah od gubitka zaposlenja
 - Strah od nemogućnosti pronalaska zaposlenja
 - Strah od gubitka finansijske podrške
 - Drugo _____

Diskriminacija

4. Da li ste doživjeli diskriminaciju zbog toga što ste LGBTI osoba? *

- Da
- Ne (*Ako je Vaš odgovor ne, pređite na 12. pitanje.*)

5. Ako je Vaš odgovor da, po kojem osnovu smatrati da ste diskriminisani?

- Po osnovu seksualne orientacije
- Po osnovu rodnog identiteta/rodnog izražavanja
- Po osnovu spolnih karakteristika

6. Ako je Vaš odgovor da, koji vid diskriminacije ste doživjeli?

Moguće je odabratи više odgovora.

- Uskratio Vam se ili ograničilo neko pravo (npr. pristup nekoj usluzi, ugostiteljskom objektu, instituciji, otpušteni ste ili niste zaposleni isključivo zbog svoje seksualne orientacije, rodnog identiteta ili spolnih karakteristika, i sl.)
- Stavljeni ste u gori položaj od drugih u nekoj situaciji (npr. uskrćeno Vam je napredovanje na poslu, odvojeni ste od drugih kolega_ica nakon *outovanja* u zasebne prostorije ili isključeni iz drugih zajedničkih aktivnosti, i sl.)
- Trpjeli ste mobing na poslu (nefizičko uznemiravanje na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu čija je svrha ili posljedica degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog)
- Uznemiravanje (svako neželjeno ponašanje koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili

uvredljivog okruženja isključivo na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili spolnih karakteristika)

- o Seksualno uznemiravanje (svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada se njime stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje)

7. Ako je Vaš odgovor da, gdje se to desilo?

Moguće je odabratи više odgovora.

- o Na radnom mjestu
- o Prilikom zapošljavanja
- o Na sudu/u tužilaštvu
- o U policijskoj stanici/upravi
- o U zavodu/službi za zapošljavanje
- o U centru za socijalni rad
- o U zdravstvenoj ustanovi
- o U školi
- o Na fakultetu
- o U nevladinoj organizaciji
- o U psihološkom/terapeutskom/psihijatrijskom savjetovalištu
- o U ugostiteljskom objektu/prodavnici
- o Unutar LGBTI zajednice
- o Ostalo: _____

8. Da li ste prijavili diskriminaciju?

- o Da
- o Ne (*Predite na 11. pitanje.*)

9. Ako je Vaš odgovor da, kome ste prijavili diskriminaciju?

Moguće je odabratи više odgovora.

- o Nevladinoj organizaciji koja se bavi ljudskim pravima.
- o Uredu/kancelariji ombudsmana za ljudska prava u BiH
- o Odvjetniku_ci/advokatu_kinji
- o Ostalo: _____

9.a. Ukoliko ste prijavili nevladinoj organizaciji koja se bavi ljudskim pravima, molimo Vas da navedete kojoj:

10. Da li je Vaš slučaj diskriminacije bio razmatran pred sudom?

- o Da, proces je okončan

- Da, ali proces još uvijek traje
- Ne

10.a. Ako ste odgovorili da je proces okončan, molimo Vas da dopišete kako je završio:

10.b. Ako je slučaj riješen nekim drugim putem, molimo Vas da dopišete kako:

11. Ako je Vaš odgovor *ne*, zbog čega se niste odlučili prijaviti diskriminaciju?

Moguće je odabratи više odgovora. (*Preskočite ovo pitanje ukoliko je Vaš odgovor na 8. pitanje bio **da**.*)

- Zbog nepovjerenja u službene osobe u postupku
- Zbog straha od otkrivanja LGBTI identiteta
- Zbog nedostatka informacija o mogućoj pomoći
- Zbog nedostatka informacija o procedurama podnošenja prijave
- Zbog dugotrajnosti sudskog postupka
- Zbog mogućih finansijskih troškova postupka
- Zbog straha od odmazde osoba/institucije koja je počinila diskriminaciju
- Zbog straha od gubitka posla i/ili nemogućnosti zapošljavanja
- Zbog straha od stigmatizacije
- Zbog straha od reakcije porodice i prijatelja_ica
- Ostalo: _____

Nasilje

12. Da li strahujete za vlastitu bezbjednost zbog toga što ste LGBTI osoba? *

- Da
- Ne

Molimo Vas da ukratko obrazložite Vaš odgovor:

13. Ako je Vaš odgovor *da*, radite li iz straha nešto od sljedećeg?

Moguće je odabratи više odgovora.

- Krijete da ste LGBTI osoba
- Izbjegavate izlaziti iz kuće (izuzev neophodnih izlazaka)
- Izbjegavate odlaziti na masovna okupljanja
- Izbjegavate šetati sami

- Izbjegavate odlaziti u neka područja ili objekte jer ih doživljavate nesigurnim za LGBTI osobe
- Izbjegavate korištenje javnog prevoza
- Ostalo: _____

14. Da li ste doživjeli nasilje zbog toga što ste LGBTI osoba? *

- Da
- Ne (*Predite na 20. pitanje.*)

15. Zbog kojeg osnova smatrate da ste pretrpjeli nasilje?

- Seksualne orijentacije
- Rodnog identiteta/rodnog izražavanja
- Spolnih karakteristika
- Ostalo: _____

16. Da li ste prijavili nasilje koje ste doživjeli?

- Da
- Ne (*Predite na 19. pitanje.*)

17. Ako je Vaš odgovor da, kome ste prijavili nasilje?

Moguće je odabrati više odgovora.

- Nevladinoj organizaciji
- Policiji
- Tužilaštву
- Odvjetniku_ci/advokatu_kinji
- Ombudsmanu
- Ostalo: _____

17.a. Ukoliko ste nasilje prijavili nevladinoj organizaciji, molimo Vas da navedete kojoj:

18. Da li je Vaš slučaj nasilja bio razmatran pred sudom?

- Da, proces je okončan
- Da, ali proces još uvijek traje
- Ne

18.a. Ako ste odgovorili da je proces okončan, molimo Vas da dopišete kako je završio:

18.b. Ako je slučaj riješen nekim drugim putem, molimo Vas da dopišete kako:

19. Ako je Vaš odgovor *ne*, zbog čega se niste odlučili prijaviti nasilje?

Moguće je odabratи više odgovora. (*Preskočite ovo pitanje ukoliko je Vaš odgovor na 16. pitanje bio **da**.*)

- Zbog nepovjerenja u službene osobe u postupku
- Zbog straha od reakcije policije
- Zbog straha od otkrivanja LGBTI identiteta
- Zbog nedostatka informacija o mogućoj pomoći
- Zbog straha od stigmatizacije
- Zbog straha od reakcije porodice
- Zbog straha od reakcije prijatelja_ica
- Zbog straha od nasilnika_ca
- Ostalo: _____

Povjerenje u institucije

20. Imate li povjerenja u policiju? *

- Da (*Predite na 22. pitanje.*)
- Ne

21. Ukoliko ste odgovorili *ne*, zbog čega nemate povjerenja u policiju?

Moguće je odabratи više odgovora.

- Zbog moguće homofobije/transfobije službenika_ca
- Zbog nedovoljne senzibiliziranosti službenika_ca za rad sa LGBTI osobama
- Svoj posao ne obavljaju kompetentno
- Ne vjerujem da bi mi pružili_e odgovarajuću zaštitu
- Ostalo: _____

22. Imate li povjerenja u pravosuđe? *

- Da (*Predite na 24. pitanje.*)
- Ne

23. Ukoliko ste odgovorili *ne*, zbog čega nemate povjerenja u pravosuđe?

Moguće je odabratи više odgovora.

- Zbog moguće homofobije/transfobije službenika_ca
- Zbog nedovoljne senzibiliziranosti službenika_ca za rad sa LGBTI osobama

- Svoj posao ne obavljaju kompetentno
- Ne vjerujem da bi mi pružili_e odgovarajuću pravnu zaštitu
- Ostalo: _____

Psihološka dobrobit LGBTI osoba

24. Smatrate li da ste nekada imali psihičke teškoće/krize zbog društvenog odnosa prema LGBTI osobama? *

- Da
- Ne, iako smatram da se društvo negativno (homofobno, transfobno, i sl.) odnosi prema LGBTI osobama (*Pređite na 26. pitanje.*)
- Ne, jer smatram da je društvo tolerantno (*Pređite na 26. pitanje.*)

25. Ako je Vaš odgovor *da*, o kojim psihičkim teškoćama je riječ?

Moguće je odabratи više odgovora.

- Depresija
- Anksioznost/panični napadi
- Pokušaj suicida (samoubistva)
- Stres
- Poremećaj hranjenja
- Ostalo: _____

26. Da li ste ikad potražili stručnu psihološku/psihijatrijsku/terapeutsku pomoć? *

- Da (*Pređite na 28. pitanje.*)
- Ne

27. Ako je Vaš odgovor *ne*, zbog čega niste potražili pomoć? Moguće je odabratи više odgovora.

- Zbog straha od otkrivanja LGBTI identiteta
- Stručnjaci_kinje nisu dovoljno kompetentni_e
- Stručnjaci_kinje nisu dovoljno senzibilizirani_e
- Ne vjerujem da mi mogu pomoći
- Jer mi nije bila potrebna
- Ostalo: _____

28. Da li ste nekome od navedenog medicinskog osoblja rekli da ste LGBTI osoba? U nastavku označite i kako su reagovale osobe kojima ste rekli. *

Ukoliko ne posjećujete neko od navedenog medicinskog osoblja, označite *Nije primjenjivo*.

	Rekao_la sam, reagovao_la je profesionalno	Rekao_la sam, reagovao_la je negativno/ neprofesionalno	Nisam rekao_la	Nije primjenjivo
Psiholog_inja				
Psihijatar_ica				
Terapeut_kinja				
Ljekar_ka/lječnik_ ca porodične/ obiteljske medicine				
Ginekolog_inja				
Urolog_inja				

29. Ispod su navedeni neki identificirani problemi LGBTI osoba u BiH.

Molimo Vas da na skali od 1 do 5 rangirate važnost ovih problema.*

Više odgovora možete staviti u isti rang važnosti, a odgovore rangirajte tako što će te ih razvrstati u 5 grupa: 5 – *Jako važno*; 4 – *Važno*; 3 – *Svejedno mi je*; 2 – *Donekle važno*; 1 – *Nevažno*.

	Nevažno	Donekle važno	Svejedno mi je	Važno	Jako važno
Diskriminacija na radnom mjestu	1	2	3	4	5
Diskriminacija u školi	1	2	3	4	5
Diskriminacija na fakultetu	1	2	3	4	5
Socijalna izolacija	1	2	3	4	5
Predrasude (homofobija, transfobija)	1	2	3	4	5
Otežana inkluzija	1	2	3	4	5
Stigmatizacija	1	2	3	4	5
Psihičko/verbalno nasilje	1	2	3	4	5

Seksualno nasilje/ uznemiravanje	1	2	3	4	5
Fizičko nasilje/napadi/ uništavanje imovine	1	2	3	4	5
Ekonomsko nasilje (npr. uskraćivanje ili oduzimanje novca i/ili drugih materijalnih dobra)	1	2	3	4	5
Nedovoljna podrška porodice i prijatelja_ica	1	2	3	4	5
Nedovoljna podrška prijatelja_ica	1	2	3	4	5
Otežan pristup različitim servisima i uslugama	1	2	3	4	5
Nedostatak programa podrške državnih institucija	1	2	3	4	5
Nedovoljna vidljivost LGBTI osoba i LGBTI tema/pitanja u javnosti	1	2	3	4	5
Nepostojanje adekvatnih institucionalnih programa psihološke podrške za LGBTI osobe	1	2	3	4	5
Nezaposlenost	1	2	3	4	5
Nepostojanje medicinskog tima za promjenu spola	1	2	3	4	5
Zahtjevna procedura promjene spola	1	2	3	4	5
Nemogućnost zaključenja životnih zajednica	1	2	3	4	5
Prisilne operacije interspolnih osoba	1	2	3	4	5

29.a. Molimo Vas da dopišete ukoliko neki problem nismo naveli, a smatrate da treba biti na listi:

Održavanje parade ponosa

30. Da li mislite da u BiH treba održati prvu paradu ponosa? *

- Da
- Ne
- Nisam siguran_na

30.a. Molimo Vas da ukratko obrazložite Vaš odgovor:

31. Da li biste učestvovali u paradi ponosa? *

- Da
- Ne
- Nisam siguran_na

31.a. Molimo Vas da ukratko obrazložite Vaš odgovor:

32. Ispod su navedene neke tvrdnje koje se tiču održavanja parade ponosa. Molimo Vas da na skali od 1 do 5 izrazite nivo Vašeg slaganja s ovim tvrdnjama, pri čemu je: 5 – U potpunosti se slažem; 4 – Donekle se slažem; 3 – Niti se slažem niti se ne slažem; 2 – Donekle se ne slažem; 1 – Uopšte se ne slažem. *

	Uopšte se ne slažem	Donekle se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Donekle se slažem	U potpunosti se slažem
Održavanje parade ponosa može doprinijeti poboljšanju položaja LGBTI osoba u zemlji.	1	2	3	4	5
Održavanje parade ponosa može doprinijeti povećanju vidljivosti problema sa kojima se LGBTI osobe susreću.	1	2	3	4	5
Održavanje parade ponosa može utjecati na društvo i poboljšati prihvaćenost LGBTI osoba u zajednici.	1	2	3	4	5
Održavanje parade ponosa može doprinijeti povećanju vidljivosti LGBTI zajednice u društvu.	1	2	3	4	5
Održavanje parade ponosa doprinosi unutrašnjoj koheziji LGBTI zajednice.	1	2	3	4	5
Održavanje parade ponosa može podstići LGBTI osobe da se outuju.	1	2	3	4	5

Istospolne zajednice

33. Da li ste u trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi? *

- Da
- Ne (*Predite na 35. pitanje.*)

34. Da li živite zajedno sa svojim_om partnerom_icom?

- Da
- Ne, ali planiramo u narednom periodu početi živjeti zajedno
- Ne, i ne planiramo zajednički život

35. Da biste zaključili životno partnerstvo ili životnu zajednicu uko-liko bi to bilo moguće uraditi u BiH? *

- Da
- Ne
- Nisam siguran_na

36. Da li je zakonska regulacija istospolnih partnerstava korisna? *

- Da
- Ne
- Nisam siguran_na

36.a. Molimo Vas da ukratko obrazložite Vaš odgovor:

Transrodne osobe

Ovu sekciju popunjavaju samo transrodne osobe.

37. Da li planirate medicinski prilagoditi spol?

- Da, potpuno
- Da, djelomično
- Ne
- Nisam još uvijek donio_la odluku

38. Da li ste trenutno u procesu tranzicije?

- Da
- Ne
- Ne, ali bih želio_la započeti sa procesom

39. Da li ste dosada imali problema zbog razlike između Vašeg rod-nog izražavanja i oznake spola na Vašim dokumentima?

- Da
- Ne

39.a. Ukoliko ja Vaš odgovor *da*, molimo Vas da ga obrazložite:

40. Da li biste promijenili oznaku spola u dokumentima prije završetka procesa tranzicije ukoliko biste to bili u mogućnosti?

- Da
- Ne
- Nisam siguran_na

41. Da li ste kao transrodna osoba ikad bili izloženi navedenim situacijama? Moguće je odabratи više odgovora.

- Primali transfobne komentare
- Doživjeli verbalno transfobno zlostavljanje
- Doživjeli prijeteće situacije
- Doživjeli fizičko zlostavljanje
- Doživjeli seksualno zlostavljanje
- Ostalo: _____

42. Da li smatrate da bi se zakonski trebala uvesti treća kategorija spola, pored muškog i ženskog?

- Da
- Ne
- Nisam siguran_na

Molimo Vas da obrazložite Vaš odgovor:

Interspolne osobe*

Ovu sekciju popunjavaju samo interspolne osobe.

**Interspolne osobe su osobe koje su rođene sa hromozomskim, hormonskim ili genitalnim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima muške ili ženske kategorije.*

43. Da li smatrate da bi se trebala zakonski uvesti treća kategorija spola, pored muškog i ženskog?

- Da
- Ne
- Nisam siguran_na

43.a. Molimo Vas da obrazložite Vaš odgovor:

44. Da li je ljekar_ka nekada skrenuo_la pažnju Vama ili Vašim roditeljima/starateljima da Vaši spolni organi/hromozomi ili hormoni odstupaju od tipičnih muških ili ženskih?

- Da
- Ne

45. Da li ste nekada podvrgnuti medicinskim tretmanima da bi se Vaši spolni organi/hromosomi ili hormoni uskladili sa tipičnim muškim ili ženskim?

- Da
- Ne

46. Da li ste u toku svog života podvrgnuti medicinskim tretmanima na koje niste sami pristali?

- Da
- Ne

46.a. Ukoliko je Vaš odgovor da, molimo Vas navedite o kakvim tretmanima je riječ:

47. Ispod su navedene neke tvrdnje koje se odnose na interpolne osobe. Molimo Vas da na skali od 1 do 5 izrazite nivo Vašeg slaganja s ovim tvrdnjama, pri čemu je: 5 – U potpunosti se slažem; 4 – Donekle se slažem; 3 – Niti se slažem niti se ne slažem; 2 – Donekle se ne slažem; 1 – Uopšte se ne slažem.

	Uopšte se ne slažem	Donekle se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Donekle se slažem	U potpunosti se slažem
Interpolne osobe su nedovoljno vidljive u našem društву.	1	2	3	4	5
Generalno, postoji opšti nedostatak znanja o problemima interpolnih osoba.	1	2	3	4	5

Ne postoji adekvatan medicinski tim koji bi uradio medicinske intervencije.	1	2	3	4	5
Procedura promjene spola je pretjerano invazivna.	1	2	3	4	5
Procedura promjene spola je nepotrebna u slučaju nterspolnih osoba.	1	2	3	4	5

47.a. Molimo Vas da dopišete ukoliko neki problem nismo naveli, a smatrate da treba biti na listi:

Ekonomска ситуација LGBTI особа

48. Koji je Vaš trenutni radni status? *

- Zaposlen_a na puno radno vrijeme
- Zaposlen_a na pola radnog vremena
- Freelancer_ka/honorarno zaposlen_a
- Nezaposlen_a
- Srednjoškolac_ka
- Student_ica
- Penzionisan_a
- Ostalo: _____

49. Kako biste ocijenili Vašu finansijsku situaciju? *

- Vrlo sam zadovoljan_na
- Zadovoljan_na sam
- Niti sam zadovoljan_na niti nezadovoljan_na
- Nezadovoljan_na sam
- Izrazito sam nezadovoljan_na

50. Koliki su Vaši prosječni mjesečni prihodi? *

- Do 420 KM
- Od 420 KM do 850 KM
- Od 850 KM do 1300 KM
- Od 1300 KM do 1800 KM
- Više od 1800 KM
- Nemam zagarantovane mjesečne prihode iako izdržavam sam_a sebe
- Ne ostvarujem prihode, izdržavaju me druge osobe (npr. roditelji, staratelji, itd.)
- Ostalo: _____

51. Da li su Vaši mjesечni prihodni dostatni da zadovoljite svoje osnovne potrebe? *

- Da
- Ne
- Nisam siguran_na

51.a. Molimo Vas da obrazložite Vaš odgovor:

52. Da li smatrate da Vam seksualna orijentacija/rodni identitet otežava karijerno napredovanje?

- Da
- Ne, jer drugima nije poznat moj LGBTI identitet
- Ne, iako je drugima poznat moj LGBTI identitet
- Nisam siguran_na

52.a. Ukoliko je Vaš odgovor da, molimo Vas da ga obrazložite:

53. (Za zaposlene) Da li smatrate da imate probleme na radnom mjestu zbog Vaše seksualne orijentacije/rodnog identiteta?

- Da
- Ne, iako je kolegama_icama poznat moj LGBTI identitet
- Ne, jer kolegama_icama nije poznat moj LGBTI identitet

53.a. Ako je Vaš odgovor da, koji su to problemi?

54. (Za nezaposlene) Da li smatrate da Vaša seksualna orijentacija/rodni identitet otežava pronalazak zaposlenja?

- Da
- Ne
- Nisam siguran_na

54.a. Molimo Vas da obrazložite Vaš odgovor:

LGBTI AKTIVIZAM SARAJEVSKOG OTVORENOG CENTRA

55. Da li ste već prije ovog istraživanja upoznati sa radom Sarajevskog otvorenog centra? *

- Da
- Ne (*Predite na 57. pitanje.*)

56. Za koje usluge i aktivnosti Sarajevskog otvorenog centra znate?

Moguće je odabrati više odgovora.

- Javni događaji (okrugli stolovi, filmske projekcije, izložbe, i sl.)
- Pravno savjetovanje za LGBTI osoba
- Psihološko savjetovanje za LGBTI osobe
- Radionice za LGBTI osobe
- Publikacije/knjige
- Zagovaranje prava LGBTI osoba prema državnim institucijama
- Treninzi za državne službenike_ce
- Žurke/druženja za LGBTI osobe

57. Da li mislite da rad Sarajevskog otvorenog centra utječe pozitivno na percepciju LGBTI osoba u javnosti?

- Da
- Ne
- Djelomično

57.a. Molimo Vas da obrazložite Vaš odgovor:

58. Na koje od nabrojanih aktivnosti, sukladno Vašim potrebama, mislite da bi se Sarajevski otvoreni centar trebao fokusirati u budućnosti? *

Više odgovora možete staviti u isti rang važnosti, a odgovore rangirajte tako što će te ih razvrstati u 5 grupa: 5 – *Jako važno*; 4 – *Važno*; 3 – *Svejedno mi je*; 2 – *Donekle važno*; 1 – *Nevažno*.

	Nevažno	Donekle važno	Svejedno mi je	Važno	Jako važno
Akcije u javnom prostoru/ ulične akcije	1	2	3	4	5
Parada ponosa	1	2	3	4	5

Edukacija državnih službenika –ca (npr. policija, medicinsko osoblje, školsko osoblje, i sl.) u svrhu senzibiliziranja i profesionalnih pristupa LGBTI osobama	1	2	3	4	5
Javni kulturni događaji (filmske projekcije, izložbe, diskusije, i sl.)	1	2	3	4	5
Medijske kampanje u svrhu informisanja i senzibiliziranja opšte javnosti o pravima LGBTI osoba	1	2	3	4	5
Online aktivnosti (web-portal o pravima LGBTI osoba, rad na društvenim mrežama, i sl.)	1	2	3	4	5
Psihološko savjetovanje za LGBTI osobe/grupe samopomoći	1	2	3	4	5
Pravno savjetovanje za LGBTI osobe	1	2	3	4	5
Rad sa novinarima i/ ili medijskim kućama, u svrhu profesionalnih izvještavanja o LGBTI temama	1	2	3	4	5
Zagovaranje prema državnim institucijama/ promjena zakonodavstva/ analiza javnih politika i utjecaj na njih	1	2	3	4	5
Zatvorene društvene aktivnosti za LGBTI osobe (druženja, žurke, izleti, umjetničke aktivnosti/ kreativne radionice, i sl.)	1	2	3	4	5
Dopišite aktivnosti koje smatrate jako važnim:					

Molimo Vas da popunite osobne/lične podatke u nastavku.

OSOBNI/LIČNI PODACI

Grad ili općina/opština

trenutnog boravišta:

Grad ili općina/opština rođenja:

Godina rođenja (GGGG): *

Spol (odaberite jedan od ponuđenih odgovora ili sami dopišite): *

- Ženski
- Muški
- Interspolni
- Ostalo: _____

Rod (odaberite jedan od ponuđenih odgovora ili sami dopišite): *

- Ženski
- Muški
- Transrodni
- Ne identificiram se
- Ostalo: _____

Prema seksualnoj orientaciji/rodnom identitetu/spolnim karakteristikama identificiram se kao: *

(Moguće je odabratи više ponuđenih odgovora ili sami dopišite.)

- Lezbejka
- Gej muškarac
- Biseksualna žena
- Biseksualan muškarac
- Panseksualna osoba
- Transrodna osoba
- Cisrodna osoba
- Transžena
- Transmuškarac
- Interspolna osoba
- Ostalo: _____

Stečeni/završeni stupanj/stepen obrazovanja: *

(Odaberite jedan od ponuđenih odgovora.)

- Osnovna škola
- Srednja škola
- Viša škola
- Fakultet (osnovni studiji)
- Magistarski/master studij
- Doktorski studij

Trenutna primarna okupacija: *

(Odaberite jedan od ponuđenih odgovora.)

- Učenik_ca/student_ica
- Zaposlen_a
- Povremeno/honorarno zaposlen_a

- Nezaposlen_a
- Umirovljenik_ca/penzioner_ka
- Ostalo: _____

Etnička pripadnost: *

(Odaberite jedan od ponuđenih odgovora.)

- Ne izjašnjavam se etnički
- Izjašnjavam se etnički

Ukoliko se izjašnjavate etnički, dopišite etničku pripadnost:

Vjeroispovijest: *

(Odaberite jedan od ponuđenih odgovora.)

- Vjernik_ca
- Ateista_kinja
- Agnostik_inja
- Ne izjašnjavam se
- Ostalo: _____

Ukoliko ste vjernik_ca, molimo Vas da dopišete koje vjeroispovijesti:

* * * * *

**ZAHVALUJEMO VAM SE NA
UČESTVOVANJU U ISTRAŽIVANJU.**

* * * * *

Ukoliko želite da ostane u kontaktu sa Sarajevskim otvorenim centrom kako bismo Vas informisali o aktivnostima i rezultatima istraživanja, ostavite svoju e-mail adresu:

Obavezujemo se Vaše podatke tretirati kao povjerljive i nećemo ih proslijediti trećim licima.

10. Dodatak 2:

Rječnik osnovnih LGBTI pojmove⁴⁸

BISEKSUALNA OSOBA

Osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

COMING OUT (kaming aut)

Sintagma koja potiče od engleske fraze *coming out of the closet* (izaći iz ormara), već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja vlastite seksualne orientacije (kod lezbejki, gejeva i biseksualnih osoba), rodnog identiteta (kod trans osoba) i spolnih karakteristika (kod interspolnih osoba). Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao (manje ili više) javna obznana drugima. Coming out (izlazak iz ormara) je od velikog značaja za LGBTI osobe, jer na taj način javno afirmišu sopstveni identitet, što je od velikog značaja za psihološko zdravlje i kvalitet života ove manjinske grupe.

DISKRIMINACIJA

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba po nekoj osnovi. Različite su osnove, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj. Tako se lezbejke, gejevi i biseksualne osobe mogu diskriminisati na osnovu *seksualne orientacije*, *trans** (između ostalog transrodne i transeksualne osobe) na osnovu *rodnog identiteta* i rodnog izražavanja, a interspolne osobe na osnovu *spolnih karakteristika*. Stoga je jako važno da sve tri osnove (seksualna orientacija, rodni identitet i spolne karakteristike) budu prepoznate kroz zakone, kao osnove na kojima je zabranjena diskriminacija.

HOMOFOBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost i predrasuda prema gej muškarcima i lezbejkama. Manifestuje se kao ubjedjenje u superiornost heteroseksualnosti. To ubjedjenje rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, te diskriminaciji.

48 Rječnik LGBT pojmove nastao je zajedničkim radom tima Sarajevskog otvorenog centra.

HOMOSEKSUALNA OSOBA

Osoba koju privlače osobe istog spola.

Lezbejka

Žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene.

Gay (gej)

Muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače drugi muškarci. Može se koristiti i kao pridjev (npr. gej osoba), te se u tom slučaju može odnositi i na muškarce i na žene istospolne orijentacije.

Homoseksualac

Zastarjeli klinički termin za osobe čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama istog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ ili emocionalno privlače osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju ga uvredljivim. Korektniji termini su gej (muškarac)/gejevi i lezbejka.

HOMOSEKSUALIZAM

Zastarjeli klinički termin koji se koristio u medicinske svrhe za označavanje istospolne seksualne orijentacije. Smatra se uvredljivim jer implicira da je homoseksualnost bolest koja se treba liječiti. Imajući na umu da je Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) 1990. potvrdila da je homoseksualnost, baš kao heteroseksualnost, prirodna varijacija ljudske seksualnosti, ovaj termin se više ne koristi.

INTERSPOLNE OSOBE

Osobe čije *spolne karakteristike*, uključujući hromozome, gonade i genitalije, odstupaju od tipične, binarne podjele na muška i ženska tijela. Postoje različiti oblici interspolnosti. Osobe se tako po spolu mogu dijeliti na muške, ženske i interspolne. *Interspolne osobe*, kao i muške i ženske osobe, imaju svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet. U prošlosti ove osobe su često nazivane hermafroditima, ali se ovaj termin smatra diskriminatornim i medicinski u potpunosti neispravnim.

LGBTI

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne, trans*(rodne) i interspolne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje akronimom LGBTI u društvenom i političkom aktivizmu.

LGBTIQ

Skraćenica za lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer osobe.

QUEER (kvir)

Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za ne-heteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTI osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, a uključuje i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili svoj život žive van heteropatrijarhalnih normi.

RODNI IDENTITET

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo i shvatanje vlastitog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju. Rodni identitet se, između ostalog, odnosi na lični doživljaj sopstvenog tijela, odijevanje i način govora. Osobe čiji je rodni identitet u skladu sa spolom koji mu/joj je dodijeljen pri rođenju nazivaju se *cisrodnim osobama*, a osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji mu/joj je dodijeljen pri rođenju nazivaju se *trans(rodne) osobе*. Transeksualne osobe, kao podgrupa transrodnih osoba, osobe su čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji mu/joj je dodijeljen pri rođenju i koje imaju namjeru da prilagode svoj biološki spol ili su u procesu prilagodbe.

Rodno izražavanje

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odjevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA

Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost, koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola/roda. Obično se koristi klasifikacija na *heteroseksualne* (privlačnost prema osobama različitog spola), *homoseksualne* (privlačnost prema osobama istog spola) i *biseksualne* (privlačnost prema osobama istog i različitog spola) osobe. U pravu u Bosni i Hercegovini često se koriste i termini spolna orijentacija, spolno opredjeljenje, seksualno opredjeljenje, seksualne preferencije, spolne preferencije, ali se preporučuje termin seksualna orijentacija.

SPOLNE KARAKTERISTIKE

Spolne karakteristike osoba, kao što su hromozomi, gonade i genitalije, znaju odstupati od tipične, binarne podjele na muška i ženska tijela. Osobe se tako po spolu mogu dijeliti na muške, ženske i interspolne. Interspolne osobe, stoga, mogu biti diskriminisane ili meta krivičnih djela počinjenih iz mržnje i predrasude zbog svojih spolnih karakteristika.

TRANSRODNA OSOBA Termin za osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju označama muško i žensko, zatim transeksualne osobe, transvestite i cross-dressere. *Transrodni muškarac* je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen ženski spol, ali je njegov rodni identitet muški ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodnih identiteta. *Transrodna žena* je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen muški spol, ali je njen rodni identitet ženski ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodnih identiteta.

Transeksualna osoba

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da promijeni/prilagodi svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije).

TRANSFOBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost i predrasuda prema transeksualnim i transrodnim osobama.

ZLOČIN IZ MRŽNJE (krivična djela počinjena iz mržnje)

Odnosi se na kaznena djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili prepostavljene seksualne orientacije, rodnog identiteta ili spolnih karakteristika, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBTI grupe.

11. O autoru

Amar Numanović je istraživač i analitičar u oblasti socioekonomskih politika i ekonomskog razvoja sa višegodišnjim iskustvom rada sa think-tankovima, akademskim institucijama, međunarodnim i domaćim nevladinim organizacijama te privatnim sektorom. Polja njegovog istraživačkog interesa su politike tržišta rada i razvojne politike, sa fokusom na analizu efekata ekonomskog intervencionizma na privredne i društvene ishode. Angažovan je također na pitanjima ljudskih prava i sloboda.

12. O Sarajevskom otvorenom centru

Sarajevski otvoreni centar (SOC) zagovara puno poštivanje ljudskih prava i društvenu inkluziju LGBTI osoba i žena. Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, feministička organizacija civilnog društva koja teži osnažiti LGBTI (lezbejke, gej, biseksualne, trans* i interspolne) osobe i žene kroz jačanje zajednice i građenje aktivističkog pokreta. SOC također javno promovira ljudska prava LGBTI osoba i žena te na državnom, evropskom i međunarodnom nivou zagovara unapređivanje zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini.

Ovdje ćemo istaći samo neka postignuća koja se odnose na ravнопravnost LGBTI osoba.

Pored psihosocijalnog i pravnog savjetovanja, nastavili _e smo da vodimo jedini LGBTI medij u državi – portal www.lgbti.ba. Organizovali _e smo treninge za policiju, tužilaštva i sudove te intenzivno radili _e sa novinarima_kama i mladim pravnicima_cama, i drugim budućim profesionalcima. Tokom 2016. godine nekoliko naših zakonodavnih i političkih inicijativa je ušlo u vladinu ili parlamentarnu proceduru. Započeli _e smo rad i s institucijama na lokalnom nivou, upravo tamo gdje je to najvažnije za LGBTI osobe.

Naš zagovarački fokus smo usmjerili _e na zakonsku antidiskriminacijsku regulativu, kao i regulativu koja se tiče zaštite od nasilja nad LGBTI osobama, te namjeravamo da nastavimo rad na pitanjima koja se tiču trans* osoba, istospolnih zajednica, društvene inkluzije, ali i položaja LGBTI osoba u obrazovanju, zdravstvu, radu i zapošljavanju. Tokom proteklih godina provodili _e smo i medijske kampanje koje su dosegle preko milion bh. građana _ki, a organizovali _e smo i LGBTI filmski festival – Merlinka.

Više o našem radu možete pronaći na www.soc.ba.

Ova publikacija izlazi u okviru edicije *Ljudska prava*, koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar.

U ediciji *Ljudska prava* objavljujemo različite izvještaje, tekstove i publikacije koje se tiču ljudskih prava žena, lezbejki, gej, biseksualnih, transrodnih i interspolnih osoba. Neke od publikacija koje je objavio Sarajevski otvoreni centar, a koje se tiču istraživanja vezanih za potrebe LGBTI osoba i stavova javnosti o homoseksualnosti i transrodnosti u BiH su:

Jasmina Čaušević (2013). Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Zlatiborka Popov-Momčinović (2013). „Ko smo mi da sudimo?“ Ispitivanje javnog mnijenja o stavovima prema homoseksualnosti i transrodnosti u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Fondacija CURE, Fondacija Heinrich Boell – Ured u BiH, Sarajevski otvoreni centar.

Sve publikacije su dostupne na web-stranici soc.ba, pod rubrikom Publikacije – Edicija *Ljudska prava*.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726-055.3(497.6)

BROJEVI koji ravnopravnost znače 2 : analiza rezultata istraživanja problema i potreba osoba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini / [autor Aman Numanić] ; [saradnici/e Aida Tinjak ... [et al.]. - Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar, 2017. - 123 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Edicija Ljudska prava Sarajevskog otvorenog centra ; knj. 60)

O autoru: str. 121. - Bibliografija: str. 94-95 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-536-55-7
1. Numanić, Amar
COBISS.BH-ID 24423686
